Гомер

Іліада

Переказ для дітей Катерини Головацької

СВАРКА ВОЖДІВ

З давніх-давен на весь світ славилося могутнє місто Троя. Заснував його Іл, нащадок громовладного Зевса, отож інколи місто називали ще Іліоном священним. Славилося воно багатством, гарними храмами й неприступним муром, що його зводити круг міста допомагали троянцям безсмертні боги Посейдон з Аполлоном.

У той час, про який піде мова, правив у Трої Ілів онук, син знаменитого Дардана — Пріам, багатий і розумний володар. Уже сивий, старий, він доживав віку зі своєю дружиною Гекабою, тішачися дітьми, а було їх аж п'ятдесят. Найулюбленіший Пріамовому серцю син Гектор, непереборний герой, очолив троянське; військо. Але був серед синів і такий, що завдав страшної біди своїм батькам і всій багатолюдній Трої, — то Паріс, легковажний красень. Навчений богинею кохання Афродітою, він викрав прекрасну Єлену, дружину спартанського царя Менелая, і привіз до Трої, накликавши тим на рідне місто велике лихо.

Адже боронити честь Менелая, сина Атрея, виступили усі ахейські вожді: рідний брат Менелаїв, цар Агамемнон; мудрий пілоський [5] володар, старий Нестор; аргоський цар Діомед, рівний силою богові Арею; герой Філоктет, якому непереможний Геракл перед смертю віддав свої меткі стріли; пристав до них, хоч і проти своєї волі, володар Ітаки, хитромудрий Одіссей.

Багато їх було, вождів і героїв, та з-поміж усіх вирізнявся володар мірмідонців — могутній Ахілл, син царя Пелея і срібноногої богині Фетіди. Тільки з його участю — так провістив віщун Калхант — зможуть ахеї здолати троянців.

Незліченне військо привели ці славні герої — морем один за одним пливли кораблі, і не було їм кінця-краю. Але священна Троя стояла непохитно. Вже дев'ять років точилася війна. Вже почалися чвари між самими ахеями. Та найгірше сталося, коли спалахнула ворожнеча поміж вождями. Засперечалися цар Агамемнон Атрід і богорівний Ахілл. Нестримний гнів пойняв запального Пеліда, не зміг герой погамувати його, і через той згубний гнів зазнали ахеї страшної біди.

Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,

Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв,

Душі славетних героїв навіки послав до Аїду

Темного, їхні ж тіла він хижим лишив на поталу

Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась

Ще відтоді, як у зваді лихій розійшлись ворогами

Син Атреїв, мужів володар, і Ахілл богосвітлий.

До цієї зловісної сварки призвела поява в ахейському таборі жерця Хріса. В полон до ахеїв попала його дочка, юна Хрісеїда, і, щоб звільнити її, жрець привіз багате викупне. Сміливо ішов він із вінком Аполлонового жерця на чолі, тримаючи в руці золотий жезл. Старий чемно привітав ахеїв, а найперше їхніх вождів — Агамемнона та Менелая:

— Славні Атрея сини і ви, сміливі ахеї! Хай вам допоможуть безсмертні боги-олімпійці завоювати Пріамове місто і щасливо до дому дістатись. Тільки відпустіть мою любу дочку Хрісеїду, а я дам за неї багате викупне. Не відмовте мені, ви ж бо шануєте срібнолукого бога Аполлона, а я його жрець.

Вожді вже схилялися до того, щоб зважити на Хрісове прохання, але цар Агамемнон, спохмурнівши, як небо перед бурею, згорда відмовив жерцеві, ще й недобрим словом образив:

— Забирайся мерщій звідси, Хрісе, та вдруге сюди, до наших [6] кораблів, не потикайся. Бо тоді не допоможе тобі ані жезл, ані вінок божественний. Хрісеїда — моя бранка, я й гадки не маю комусь її віддавати. Я одвезу цю чорнооку дівчину до Мікен, зроблю своєю служницею, і там, далеко від тебе, на чужині, звікує вона свій вік у неволі. А ти не гніви мене, коли хочеш цілий-здоровий додому вернутись.

Злякався старий Хріс і слухняно подався назад уздовж берега велешумного моря. А відійшовши далеко, спинився і, звівши руки до неба, почав ревно молитися вічним богам, а найперше срібнолукому синові пишнокосої богині Лето:

— О могутній Аполлоне! Не злічити, скільки разів я приносив тобі в жертву ситих кіз та биків круторогих! А як гарно я прикрасив твій священний храм! То згляньсь на моє благання: за ці сльози невпинні, що ллються в мене з очей, покарай нещадно своїми згубними стрілами зухвалих ахеїв!

Почув безсмертний молитву скривдженого жерця. Наче темна ніч, спустився він з Олімпійських верховин, а як ступав, грізно брязкотіли в нього за плечима срібний лук і стріли у важкому сагайдаку.

Угледів Аполлон ахейські кораблі криводзьобі і зняв із плеча смертоносну зброю. Аж загуло навкруги, як стрельнув далекосяжний бог із срібного лука. Спершу він поціляв у мулів і собак, та незабаром стали влучати і в людей його несхибні стріли. А від них почалася в ахейському таборі страшна моровиця.

Дев'ять днів стріляв розгніваний бог, і дев'ять днів в ахейському таборі не гасли жалобні вогні. То спалювали ахеї убитих.

А на десятий день скликав Ахілл усе військо на раду. Тільки-но воїни посходилися, славетний герой став перед ними і мовив:

— Доведеться нам, друзі, ні з чим вертати додому, щоб хоч життя собі врятувати. Бо тут ми всі загинемо від стріл, а чи від мору страшного. Треба спитати якогось віщуна, чим прогнівили ми яснокудрого сина Лето. Може, обітницю яку ми забули або мало справили святих гекатомб? То принесімо мерщій Аполлонові в жертву добірних кіз і найкращих ягняток.

Отак проказавши, сів Ахілл на своє місце, а з юрби вийшов старий віщун Калхант, що за летом птахів міг провіщати майбутнє. Це він дев'ять років тому привів сюди, до неприступної Трої, ахейські кораблі. І не один раз у скруті допомагав ахеям своїм віщим словом.

— О славний Ахілле, Зевсові любий! — мовив віщун.— Ти хочеш знати, що спричинило гнів Аполлонів. Я відкрию тобі правду, коли [7] поклянешся боронити мене від могутнього мужа, царя Агамемнона. Старий я і кволий, а він може мені жорстоко помститись.

— Не бійся сказати нам віщу правду, мудрий Калханте,— відповів герой.— Я ж побожуся Аполлоном, якому ти завжди молишся, коли віщуєш нам волю богів: доки я живий і ходжу по землі, ніхто не посміє здійняти на тебе руку, навіть сам Агамемнон, що нині вихваляється найвищою владою над військом.

Зачувши таку мову, сміливу й рішучу, зважився нарешті Калхант сказати героям віщу правду:

— Слухайте, люди! Срібнолукий бог розгнівався на вас за те, що цар Агамемнон скривдив його жерця Хріса, не повернув йому дочки за багате викупне, а прогнав старого геть та ще й недобрим словом образив. За це могутній син Лето і наслав на нас біду. Відвернути її можна, як віддати чорнооку Хрісеїду батькові, тільки вже без викупного, задарма, а срібнолукому богові принести святу гекатомбу.

Так він промовив і сів; і тоді із місця підвівся

Син Атреїв, герой, Агамемнон широкодержавний,

Гнівом охоплений; серце володаря чорної люті

Сповнилось; полум'ям грізним очі йому заяскріли.

— Віснику бід! — мовив він, люто дивлячись на Калханта.— Ще ані разу ти не сказав мені лагідного слова, ні разу не провістив доброї волі. Ти любиш тільки лихе віщувати. Гаразд, я віддам свою бранку, хоч розумом і красою вона не поступиться навіть моїй дружині Клітемнестрі. Та я прагну для нашого війська не чорної загибелі, а щасливого порятунку. Тільки добре віддячте мені за Хрісеїду, бо не личить позбавляти вождя багатої здобичі.

-: Найславетніший з-поміж нас і найжадніший Атріде! — обурено гукнув запальний Ахілл.— Ти знаєш, що всі скарби, здобуті в боях, ми вже поділили порівну між воїнами. А забирати в них здобич назад якось негарно. Не гніви бога, віддай свою бранку, а ми втричі віддячимо тобі, коли допоможе нам Зевс Громовержець здолати твердомуровану Трою. Згадай, що воювати її ми всі прийшли заради твого брата Менелая і заради тебе, Агамемноне. Троянці ні в чому переді мною не винні. Ніколи вони не займали моїх коней чи мулів, ніколи не плюндрували землі мого рідного краю, родючої Фтії. Поміж нами здіймаються гори, порослі густими лісами, і шумлять хвилі священного моря. Тож краще я повернувся додому і не зазнаю ганьби [8] від тебе, нелюда, що зазіхає на здобич, яку дістав я у тяжкому бою, за честь Атрідів воюючи люто.

— Що ж, тікай звідси, коли тобі до вподоби тікати,— враз одказав Агамемнон.— Я і не здумаю тебе спиняти, у війську є кому шанувати мене. А ти завжди був мені гидкий, бо полюбляєш над усе чвари та розбрат. Тож забирайся геть, тільки знай: як хоче того бог Аполлон, я негайно відправлю на швидкім кораблі чорнооку Хрісеїду до її батька, а сам прийду до тебе в намет і заберу твою бранку, красуню Брісеїду, щоб ти відчув, наскільки я могутніший за тебе, і щоб нікому більше не спала зухвала думка змагатися зі мною.

Так він промовив. І гірко Пелідові стало, і серце

В грудях його волохатих між двох рішенців завагалось:

Вихопить зразу із піхов при боці свій меч гостролезий

І, проклавши дорогу крізь натовп, Атріда убити

Чи побороть в собі гнів і палке заспокоїти серце.

Поки отак міркував він розумом світлим і серцем,

Меч витягаючи з піхов,— злетіла до нього Афіна...

Почув нараз Ахілл, ніби хтось іззаду торкається до його кучерів, озирнувся — і страх пойняв славетного героя: за ним, грізно блискаючи очима, стояла богиня Афіна Паллада, незрима для інших.

— О улюблена дочко державного Зевса! — мовив стиха Ахілл, змагаючи страх.— Навіщо зійшла ти з безхмарного неба? Мабуть, подивитись, який пихатий і зажерливий став Агамемнон? Ох, загине він колись через ту свою пиху!

— Я для того зійшла з безхмарного неба,— відказала суворо богиня,— щоб стримати твій гнів, нерозважний герою. Послала мене волоока Гера, вона однаково любить і тебе, й Агамемнона. Ось що скажу, а ти уважно слухай: можеш ганьбити його словами, але не чіпай своєї грізної зброї. А я тобі обіцяю: втричі більше дарів дістанеш ти згодом, коли тепер поступишся Атрідові. Тож не ремствуй і скорися волі богів.

— Гаразд, ясноока богине, я скорюся. І хоч гнівом палає в мене серце, та грізної зброї я не чіпатиму. Хто шанує блаженних богів, того й боги блаженні шанують.

Ту ж мить зникла Афіна Паллада з очей, а герой вклав у піхви свій важкий меч і, ще не вгамувавши лютого гніву, звернувся глузливо до Агамемнона: [9]

— Гей, п'янице з очима собаки й оленячим серцем! Клянуся своїм жезлом, що настане час — і всі ахеї пожалкують за мною. Того дня, коли від дужої руки великого Гектора поляже багато ахейських мужів, ти нічим не зможеш їм зарадити і

мордуватимешся, лютий сам на себе за те, що скривдив найкращого з-поміж ахейських героїв.

Мовивши так, Ахілл гучно ударив об землю своїм золотим жезлом і сів навпроти Агамемнона, що ледве стримував гнів. Тоді підвівся поважний Нестор, володар пілоський, людина світлого розуму і красної мови. Щиро зичив він обом ахейським вождям добра, тож і звернувся до них із мудрим словом:

— Горе нам! Чорна туга пойняла ахейське військо. О, як би зраділи Пріам і Пріамові діти, та й інші троянці, коли б дізналися про чвари, що їх заводите ви, найкращі, найперші герої ахейські! Послухайте мене, діти, ви ж бо втричі молодші за мене. Багато зустрічав я на своєму віку могутніх героїв, допомагав їм і порадою, і мечем, а вони завжди зважали на моє слово. Тож послухайтеся і ви моєї ради. Не забирай, Агамемноне, вродливої бранки в Ахілла, бо вона дісталася йому в нагороду за воєнні звитяги. Вгамуй, царю, свій гнів і не забувай, що Ахілл — наша надія і захист у цій згубній війні. А ти, Пеліде, кинь сперечатися з державним Атрідом, його ж бо сам Зевс Громовержець звеличив славою ахейського володаря. І хоч тебе породила безсмертна богиня, ущедривши силою і мужністю, та все ж Агамемнон могутніший за тебе царською владою і військом.

Так казав старий Нестор. Та обидва герої не послухалися мудрої ради і не схотіли миритись. Вони підвелися, розпускаючи збори, і наостанок Ахілл гордо кинув:

— Я і гадки не маю битися за бранку. Це ваш дарунок, ахеї. Ви владні і назад його відібрати.

І Пелід разом із своїм любим другом Патроклом подався до табору, де стояли його мірмідонці. А цар Агамемнон звелів

налаштувати швидкий корабель і відвезти на ньому до Хріса його чорнооку дочку та багаті дари, щоб уласкавити срібнолукого бога. За поводатаря на тім кораблі став сам Одіссей хитромудрий.

Швидко поплив крутобокий корабель від берега, де вже палали яскраві вогні,— то ахеї приносили Аполлонові в жертву найдобірніших кіз і баранів. Та лихопомний Агамемнон не вгамував свого гніву і не забув, чим нахвалявся перед Ахіллом. Покликав він двох вірних слуг і звелів їм іти до героя та й забрати в нього з намету красуню Брісеїду. [10]

Пішли слуги вволити Атрідову волю і невдовзі побачили Ахілла, що сидів із вірним другом Патроклом перед наметом. Злякалися героя слуги і мовчки стали віддалік, не зважуючись і слова мовити. Тоді Пелеїв син сам озвався до них:

— Підходьте ближче, Атрідові посланці. Та не бійтеся, не ви ж бо винні переді мною, а ваш володар. Я знаю, чого він послав вас сюди.

І коли слуги підійшли, вождь мірмідонців звернувся до Патрокла:

— Що ж, богорідний Патрокле, іди, приведи Брісеїду —

Хай забирають, та хай же і свідками будуть обидва

Перед богами блаженними, перед громадою смертних,

Перед упертим оцим владарем, коли я йому стану

Знову потрібен у скруті, щоб від ахеїв безславну Смерть одвернути...

Послухався вірний Патрокл свого друга, і невдовзі слуги повели до Атріда юну Брісеїду, що плачучи йшла проти волі. А хмурний Ахілл подався вздовж берега бурхливого моря і сів на камені близько води, аж докочувалося до нього біле шумовиння. Простяг герой руки до чорних хвиль і став голосно кликати рідну матір:

— Мати моя! Якщо ти, богине, спородила мене для недовгого віку, то чому всевладний Зевс не вселив у душі смертних пошани до мене? Ось і тепер скривдив мене Агамемнон, могутній володар, забрав мою воєнну здобич, а я мушу мовчки коритись.

Так він сказав, не тамуючи гірких сліз, і срібнонога богиня Фетіда, що сиділа в палаці свого батька Нерея на морському дні, зачула синові слова. Вмить знялася вона легкою хмаркою над священним морем, прилинула на берег і стала біля зажуреного Ахілла.

— Сину мій любий! — мовила богиня, ніжно пестячи йому кучері.— Чого ти сумуєш? Повідай усе мені щиро.

Тяжко зітхнув прудконогий Ахілл і розповів матері про сварку з царем Агамемноном. А ту розповідь закінчив він словами:

— Мати моя! Заступися за мене, коли маєш на те досить сили. Ще малим, у батьківській оселі, я часто чував мову про те, як ти, єдина серед безсмертних, змогла відвернути ганебну біду від чола темнохмарного Зевса в той час, коли Гера, Посейдон і Афіна хотіли його закувати. Тож тепер нагадай про це Зевсові, як піднімешся на засніжений Олімп, і, обійнявши могутньому богові коліна, ревно благай, щоб глянувся на твого скривдженого сина та добре помстився [11] за нього. Хай

троянці відженуть ахеїв аж до кораблів і хай тоді зухвалий Агамемнон гірко пожалкує, що образив найдужчого з-поміж ахейських героїв.

— Нещасний мій сину! — відказала крізь нестримні сльози Фетіда.— Невже я на горе тебе спородила? Знаю, недовго ще тобі жити на світі ясному, незабаром настане кінець. Тож я не хочу, щоб якесь темне лихо тьмарило тобі недовгий вік. Черед дванадцять днів повернеться Зевс, наш державець, з далекої країни ефіопів, де він тепер бенкетує з усіма безсмертними, тоді я полину на захмарний Олімп благати за тебе,— може, могутній батько зглянеться на нас. А ти йди до свого намету і, караючи гнівом ахеїв, більше не допомагай їм у битві.

І, наче прозора хмарка, щезла богиня, залишивши на березі свого смертного сина.

А тим часом в ахейському стані вже вщухла страшна моровиця, вже ніхто не падав із смертним зойком від Аполлонових згубних стріл. То жрець Хріс, прийнявши свою звільнену доньку, ублагав срібнолукого бога більше не чинити ахеям лиха.

Знову цар Агамемнон гуртував своє військо проти міцномурованої Трої, і всі ахейські вожді пристали до нього. Всі, крім Ахілла Пеліда.

Гнівний тим часом сидів при своїх кораблях швидкоплинних

Богонароджений син Пелеїв, Ахілл прудконогий;

Ані ходив він на раду, де слави мужі набувають,

Ані на подвиги ратні, лиш миле ятрив своє серце,

Нудячи світом, душею ж борні він жадав бойової.

Так збігло одинадцять днів. На дванадцятий, тільки-но з імлистого моря засяяла вранішня зоря — рожевоперста Еос, державний Зевс із почтом безсмертних богів повернувся на свій сніжно-білий Олімп. І разом із ранковим туманом знялася із моря срібнонога богиня та й полинула вгору. На високій верховині Олімпу побачила вона Зевса, що самотньо сидів, оповитий прозорою хмарою. Впала Фетіда йому до ніг, шанобливо обняла їх ніжними руками й мовила:

— Батьку всевладний! Якщо будь-коли я догодила тобі добрим словом чи ділом, вволи мою волю — згляньсь на мого смертного сина. З усіх великих героїв йому випало найменше жити на білому світі, тож зласкався над ним! Люто скривдив його цар Агамемнон, забрав бранку-красуню, ще й лихими словами ганьбив. Благаю тебе, помстися [12] за Ахілла. Зроби так, щоб ахеї тепер увесь час зазнавали поразок, аж поки зрозуміють свою провину і звернуться до мого сина у шані великій, благаючи допомоги.

Довго мовчав громовладний Зевс, та нарешті, тяжко зітхнувши, сказав:

— Знову доведеться мені сваритися з Герою! Вона і так увесь час дорікає мені за поміч троянцям. Тож вертайся додому так, щоб вона не завважила тебе. І не журись. Здайся на мене, я про все сам подбаю. Навіть, як хочеш, на знак згоди кивну тобі головою. Це найбільший мій знак, він свідчить не тільки про згоду, але і про успіх.

Мовив Кроніон, і чорно-густими кивнув він бровами.

І з голови владаревої кучерів пасма нетлінні

Впали на плечі безсмертні, й великий Олімп захитався...

Заспокоєна Фетіда полинула додому і зникла в морській безодні, а державний Зевс подався на бенкет, де зібралися вже всі олімпійці безжурні. Побачивши його, безсмертні підвелися назустріч — ніхто не зважився сидячи вітати могутнього батька.

Та тільки-но Громовержець сів на свій золотий трон, як дружина його, золотошатна Гера, що все-таки встигла завважити срібноногу богиню, приступила до нього і в'їдливо мовила:

— Хто це з богинь насмілився таємно з тобою розмовляти? І про що? Завжди ти криєшся від мене і з доброї волі ніколи не скажеш, що замислив зробити.

— Геро, хоч ти і дружина мені,— спокійно відказав Зевс,— та не сподівайся знати все, що діється на світі. Ніхто раніше за тебе — ні боги, ні смертні — не дізнається про мої задуми. Але того, що я хочу вирішувати сам один, не довідаєшся навіть ти.

— Таке кажеш, могутній державцю! Я ніколи не випитувала в тебе твоїх таємниць. Та сьогодні я бачила, як срібнонога Фетіда обіймала тобі коліна і палко про щось благала, а потім ти на знак згоди кивнув головою,— і тоді я злякалась: чи не надумав ти покарати ахеїв за скривдженого Ахілла?

Спохмурнів нараз Громовержець і гостро відмовив:

— Завжди ти вистежуєш мене і плекаєш чорну підозру. Та знай: краще тобі мовчки коритись і не втручатися в мої справи, бо коли я розгніваюся, то не допоможуть тобі навіть усі боги-олімпійці.

Так він сказав, і злякалася волоока Гера. Пойнята страхом, вона [13] не прохопилася більше ні словом. Мовчали й інші боги, тільки журно зітхали. Тоді підвівся кульгавий Гефест, славетний митець, і сказав, щоб розважити матір державну:

— Навіщо, батьки наші любі, сваритися нам через смертних? Ніякої втіхи і насолоди ми тоді не відчуємо від такого пишного бенкету. Люба матінко, не переч більше Зевсові, бо він, розгнівавшись, може усіх нас звергти з верховин Олімпійських. Пам'ятаєш, колись я завинив перед батьком, то він, схопивши мене за ногу, кинув з такою силою, що я летів цілий день і впав, ледь живий, аж на далекому Лемносі. Із Зевсом могутнім не можна сваритись.— Тож усміхнись йому і випий цей келих нектару.

І Гефест шанобливо підніс матері великий келих, повний по вінця небесного питва. Всміхнулася Гера, а мудрий син її узявся мерщій розносити нектар притихлим богам. Стали й ті усміхатися, дивлячись, як кумедно кульгає круг столу Гефест, поспішаючи кожного розважити. Ось уже хтось голосно засміявся, а за ним інший — і могутній регіт безжурних богів знявся над сніжно-білим Олімпом.

Так цілий день олімпійці до самого заходу сонця

Всі учтували, й ні в чім не було на тій учті нестатку,

Ні у звучанні дзвінкої формінги в руках Аполлона,

Ні у мелодіях муз, що по черзі чудово співали.

НАРОДНІ ЗБОРИ

Темна ніч панувала над світом. Усі спали — і ахеї, і троянці, спочивали і боги безжурні на священному Олімпі, один тільки Зевс-егідодержавець ще не стуляв очей. Усе міркував він, як покарати царя Агамемнона за кривду, що той завдав смертному синові богині Фетіди, прудконогому Ахіллу.

Нарешті Зевс надумав. Гукнув він облудного Гіпноса, бога сну і звелів йому мерщій спуститися на землю до Атріда.

У царському наметі спокійно спав Агамемнон, та нараз став йому в головах облудний Гіпнос, прийнявши подобу мудрого Нестора — вождя, що його найдужче шанував мікенський володар.

— Ти спиш, Атріде, сміливий упокірнику коней! — промовив старий.— Прокинься, бо всемогутній Зевс велить негайно збирати вс(військо та рушати в наступ — сьогодні, нарешті, ти візьмеш непоборну досі Трою. Золотошатна Гера упросила всіх богів-олімпійції не допомагати троянцям, і неминуча загибель уже простерла над ними свої чорні крила.

Схопився Агамемнон, увесь іще під владою сну. Здавалося [14] божественний голос і досі лунає в наметі. Муж необачний, він і справді повірив, що сьогодні здобуде непохитне Пріамове місто. О, якби він знав справжній задум темнохмарного Зевса!

Сповнений бадьорістю й вірою в звитягу, Атрід убрався в гарні шати, підв'язав до міцних ніг шкіряні сандалії, черезпліч перевісив срібноцвяховий меч, а в руки взяв золотий царський жезл і вийшов з намету.

На небі вже сяяла світоносна Еос, провіщаючи ясний сонячний день. Дав знак Агамемнон, і дзвінкоголосі окличники побігли гукати старійшин на збори. Незабаром навколо

Агамемнона зібралися всі ахейські вожді. Дивом дивувалися вони, як розповів їм Атрід про свій віщий сон, а сивий Нестор, володар пілоський, підвівся і мовив:

— Друзі, вожді та правителі мудрі! Якби такий сон розповів нам хтось інший, ми і на мить не йняли б йому віри. Але сон той бачив найславетніший з-поміж ахеїв. Тож мерщій шикуймо військо до бою!

Так наче бджоли бентежні з ущелин між скель кам'янистих

Хмарка по хмарці роями густими усі вилітають,

То виноградними гронами виснуть над квітом весняним,

То без упину в повітрі туди і сюди метушаться,-

Так без числа від своїх кораблів і наметів племена

Вздовж узбережжя високого густо юрба за юрбою

Йшли на збори народні; вогнем між ним чутка шугала,

Вісниця Зевсова, йти підбиваючи, поки й зібрались.

Загули, загомоніли збори, аж земля задудніла. Кинулися дев'ятеро окличників у натовп і, надриваючись із крику, змушували всіх замовкнути і слухати вождів.

Коли вже всі вгамувались, підвівся цар Агамемнон, тримаючи гідно в. руці коштовний жезл, що його колись майстерно викував сам олімпієць Гефест. Задумав могутній

Атрід дізнатись, який настрій панує у війську, і так навмисне промовив:

— Любі друзі мої, хоробрі слуги бога Арея! Зевс-Громовержець заплутав мене у тяжку згубу: спершу твердо пообіцяв — ще й головою кивнув,— що я зруйную міцномуровану Трою і звитяжцем повернуся до рідного Аргосу. А тепер, коли втратили ми вже стільки людей, він, підступний, велить нам безславно тікати додому. Соромно буде і нашим далеким нащадкам дізнатись, що такий хоробрий народ, як ахеї, марно бився під Троєю, та ще з військом, удесятеро [16] меншим. Даремно простояли ми під цими неприступними стінами довгих дев'ять літ, уже гниють наші кораблі, і вітрила вже тліють. А далеко звідси нас дожидають вірні дружини і діти. Тож скорімося Зевсовій волі й вертаймо негайно додому, ніколи ж бо нам не взяти широкодорожної Трої.

І враз наче буря знялася на безкрайому морі — завирував од цих слів багатоголосий натовп круг Агамемнона. Як могутні хвилі, що їх здіймають, зринувши з чорних хмар, невпинні вітри — східний Евр та Нот полуденний, кинулись воїни до своїх кораблів і заходилися мерщій їх ладнати, щоб якнайшвидше спустити на воду, а страшенний галас, радісні вигуки й регіт долинали аж до самого неба.

Так усупереч долі ахеї вирушили б додому, та зачула той галас державна Гера і послала яснозору Афіну Палладу спинити ахеїв. Хай не здумають справді тікати з-під Трої на радість Пріамові й Пріамовим дітям, кинувши в ній аргів'янку Єлену, через яку вже загинуло стільки ахейських мужів.

Буревієм злетіла з засніженого Олімпу грізна Афіна Паллада, миттю примчала до ахейського табору і стала в блискучому обладунку перед Одіссеєм, що своїм світлим

розумом був рівний богам. Пойнятий важкою тугою, він мовчки стояв біля свого добропалубного корабля.

— О Лаертіде премудрий, удатний на все Одіссею! — звернулася до нього богиня.— Невже ахейське військо ганебно втече звідси, кинувши на радість троянцям Менелаєву дружину Єлену, заради якої вже загинуло стільки наших мужів під високими мурами Трої? Ні, йди та ласкавою мовою спиняй кожного, не дозволяй їм сідати на кораблі й тікати.

Упізнав хитромудрий Одіссей владний голос грізної богині. Скоряючись їй, поспішив він одразу до царя Агамемнона, взяв його золотий жезл — ознаку царської влади — і подався до корабів спиняти міднозбройних ахеїв. Кого лагідно умовляв розумним словом, кого силою завертав від швидких кораблів, а непокірних навіть бив царським жезлом.

Владно так правував він у стані. І люд до майдану

Від кораблів і наметів знову лавиною ринув

З криком таким, наче бурний прибій многошумного моря

В скелі над берегом б'є і хвиля рокоче невпинно.

[18]

Нарешті всі вгамувалися і замовкли. Тільки один воїн, на ім'я Терсіт, і досі ремствував, голосно лаючи вождів. Був то чоловік потворний, клишоногий, кульгавий; над горбатими плечима стриміла в нього гостроверха голова з ріденьким чубом. Цей зухвалець люто ненавидів славних мужів Ахілла та Одіссея, а найдужче — царя Агамемнона.

— Чого тобі ще треба, Атріде? — галасував Терсіт.— З усіх міст, що ми звоювали, тобі дісталося найбільше здобичі — гарних жінок, золота, срібла та гострої зброї. Чи цього тобі замало? То зоставайся тут, біля стін багатої Трої, а ми подамося до рідних домівок. А ви,— кинув він воїнам,— боягузи, ганьба вам! Ахеянки ви, не ахеї! Чого ви зволікаєте? Сідаймо мерщій на кораблі, хай пихатий Агамемнон тут сам зостається. Тоді він збагне, що нічого не вартий без війська.

Отак невгамовний Терсіт ганьбив образливим словом вождя всіх ахеїв.

Тоді підступив до горбаня Одіссей і гнівно сказав:

— Слухай, зухвалий Терсіте! Промовець із тебе, я бачу, горлатий, тільки раджу не плескати дурним язиком, не ображати славного вождя ахеїв і не намовляти військо тікати з-під багатої Трої. Коли ще хоч раз я почую від тебе таку мову, то присягаюсь: хай зітнуть мені голову з могутніх рамен, хай я більше ніколи не побачу сина свого Телемаха, якщо не покараю тебе ганебно різками при всьому нашому війську.

Розлютившись, богорівний Одіссей ударив щосили зухвальця по спині царським жезлом, аж тому ринули сльози з очей. Зіскулився Терсіт, мовчки подався назад і сів віддалік, а воїни весело реготалися з нього.

Випростався велемудрий Одіссей, а поруч нього стала сама Афіна Паллада, прибравши подобу молодого оповісника. Владно зажадав ясноокий оповісник, щоб усі замовкли і слухали мудру мову вождя.

— Славний сину Атреїв!-загримів Одіссей.— Ахеї надумали зганьбити тебе перед усіма нащадками смертних. Вони

відмовляються справдити слово, що його давали в той день, як від рідних берегів рушали сюди, до високої Трої. Тоді вони клялися зруйнувати її неприступні мури і повернутися переможцями. Тепер же вони бідкаються і тікають, як слабосилі жінки. Одна-єдина в них думка й журба — якнайшвидше додому дістатись. Правда, важко здолати це бажання навіть тому, хто хоч місяць блукає далеко від батьківщини. А вже минає дев'ятий рік, як ми стоїмо під міцними мурами Трої. [19]

Тож я не корю ахеїв, що тужно поглядають на свої кораблі швидкоплинні. Та сором, ганьба нам вертати додому, так і не здобувши звитяги.

Тяжко зітхнув Одіссей, та за мить його голос загримів ізнову:

— Треба все перетерпіти, друзі! Зостаньмося ще тут, щоб дізнатись, чи ж правду віщував нам старий Калхант. Пам'ятаєте, це сталося в Авліді, де зійшлися всі ахейські кораблі на загибель Пріамові та його Трої. Ви всі були тому свідки, всі, кого ще не забрали чорні Кери, що приносять нам смерть. Ступивши на берег, ми знайшли гарну галявину, оточену крислатими платанами. Чиста джерельна вода била з-під землі. Ми розпалили навкруг джерела жертовні вогнища і склали багату жертву безсмертним богам. Та під час священної відправи нам явилося дивне страхіття: з-під жертовника виповз величезний змій і шугонув на платанове гілля. А там, серед густого листя, кублились у гніздечку восьмеро горобенят. Змій умить їх пожер, а мати-горобчиха металася навкруг, тужно квилячи за своїми дітьми. Змій зжер і її, а тоді враз — була на те, видно, Зевсо-ва воля,— перетворився на камінь. Ми стояли непорушно, з подиву й жаху не годні озватись і словом, але боговіщий Калхант сказав мудре слово:

"Чого це ви всі поніміли, ахеї? Це ж могутній Зевс подав нам свій знак. Змій пожер восьмеро горобенят і їхню матір дев'яту. Це стільки років ми воюватимемо з троянцями, а на десятий рік зруйнуємо Трою".

Так казав віщий Калхант, і ось уже дев'ять років відтоді минуло. Тож перемога вже близько, ахеї!

Голосні вигуки розляглися далеко навкруги — ахейське військо зраділо Одіссеєвим мудрим словам і знову прагнуло бою. А тут підвівся ще сивий Нестор, володар пілоський, і статечно, розумно — так він завжди говорив — умовив ахеїв не вертати ганебно додому, а ладнатись до звитяжного бою.

— Так, готуймось до бою! — владно сказав і цар Агамемнон. — Хай кожен воїн нагострить меча, виправить щит, добре нагодує свого коня та й сам досхочу попоїсть. Бій буде важкий, без спочинку, аж до темної ночі, поки руки від важкої зброї помліють. Але горе тому воїнові, що надумає тікати з бойовища: не врятує він свого тіла від псів та птахів кровожерних.

Замовк володар мужів Агамемнон, і скрикнули гучно ахеї. Так хвиля, гнана до узбережжя поривами південного Нота, шумно б'є [20] об стрімкі скелі, а за нею мчить інша. І нема супокою тим скелям од вітру і хвиль.

Нарешті вгамувалися міднозбройні ахеї і порозходилися поміж кораблями до своїх наметів ладнати обід. Запалали при березі синього моря великі багаття — то ахейські вожді приносили жертви богам-олімпійцям, а цар Агамемнон складав жертву егідодержавному Зевсу. Він скликав до себе усіх найславніших героїв, і вони, ставши круг вогнища, де смажився Зевсові в жертву п'ятирічний вгодований бик, палко молились, щоб всемогутній дарував їм сьогодні життя й перемогу.

Не знали вони, що темнохмарний Зевс лишився байдужий до їхніх молитов і благань. І хоч жертву багату прийняв, та цього дня готував ахеям важкі випробування і лиховини.

Скінчивши пишний обід, усі вожді розійшлися, скликаючи військо шикуватись до бою. Між воїнів то тут, то там сяяла золотом егіда Афіни Паллади — то богиня, як буря, літала серед війська, підносячи його бойовий дух.

І от ахейське військо рушило.

Наче вогонь нищівний, що, в безкраїх лісах розгорівшись,

На верховину шугнув, і далеко та заграва сяє,

Так від рядів, що проходили, від світлосяйної міді

Полиск сліпучий в просторі яснів аж до самого неба.

ДВОБІЙ ПАРІСА Й МЕНЕЛАЯ

Відчинилася Скейська брама високої Трої, звідти вийшло троянське військо й зі страшним галасом рушило швидко назустріч ахеям. Так кричать восени журавлині ключі, що летять через далеку ріку Океан, тікаючи на південь від зимової негоди і холодних дощів. А міднозбройні ахеї ішли мовчки, з лютою ворожнечею в серці, тільки грізно бряжчала їхня зброя та з-під ніг здіймалася така курява, що здавалось: усю долину оповив густий туман.

Майже зійшлися обидва війська і стали нарешті. Від троянців вийшов схожий на бога Паріс, син Пріамів, із барсовою шкурою на плечі, із гострим мечем та кривим луком при боці. Паріс високо підняв руки з двома мідногострими списами і став

викликати найхоробрішого з-поміж ахеїв помірятися силою в герці.

Тільки-но помітив його Менелай, улюбленець грізного бога Арея, миттю зіскочив зі своєї бойової колісниці та, схопивши зброю, кинувся вперед, наче голодний лев, що угледів полохливого оленя. Радістю зблиснули очі спартанського володаря: адже тепер він по-мститься за смертельну образу, за викрадену дружину — прекрасну Єлену. [22]

Прудко підбігав він до Паріса. І той злякався, немов побачив перед себе чорного дракона — смерть неминучу. Блідий, настрашений, відступив Паріс назад і сховався за стрункими лавами троянців.

Завважив це його старший брат, шоломосяйний Гектор, і докірливо мовив:

— Ти тільки удаєш хороброго, нещасний Парісе! Краще б ти не народився на світ, ніж ганьбити себе і весь наш царський рід. Чуєш, як нестримно регочуться з тебе ахеї? Ти підступно викрав у володаря Спарти красуню-дружину на велике горе старому нашому батькові, й нашому місту, і всьому народові, а собі — на довічну ганьбу. Якби троянці були хоч трохи злостивіші, вони давно побили б тебе камінням за все лихе, що ти їм заподіяв. Тож іди, борони свою честь і честь священної Трої. Тільки знай: у цім герці не допоможуть тобі Афродітині милі дари — кучері й врода, тут потрібна сміливість і сила.

— Слушно ти свариш мене, Гекторе,— покірно відказав Паріс.— У тебе в грудях серце завжди тверде і несхибне, як залізна сокира у вправних руках дроворуба. Тільки не докоряй мені милими дарами золотої Афродіти — дари безсмертних богів ніколи не бувають ганебні і їх зрікатись не вільно. А тепер

хай троянці трохи відступлять: я битимуся з Менелаєм. Хто з нас переможе, хай візьме собі прекрасну Єлену та всі її скарби, і хай на тому кривава війна припиниться.

Вийшов тоді перед троянські лави великий Гектор, блискаючи мідним шоломом. Ту ж мить від ахейського боку полетіли в нього стріли й каміння, та владно загримів голос царя Агамемнона:

— Стривайте, друзі! Послухаймо, що скаже нам шоломосяйний Гектор!

Вгамувалися міднозбройні ахеї, і тоді Гектор промовив слово крилате:

— Слухайте всі, троянці й ахеї! Брат мій Паріс, через якого знялась ця кривава війна, просить усіх воїнів покласти зброю на землю. Він хоче у двобої з Менелаєм вирішити долю війни. Нехай переможець візьме Єлену, а обидва ворожі війська складуть клятву вічної приязні.

Запала мертва тиша, а тоді вийшов наперед улюбленець бога війни Менелай і гучно мовив:

— Давно вже ятрить мені серце думка: годі воювати! Доволі горя зазнали усі через мою ворожнечу з Парісом. Один із нас має загинути — і хай гине той, кому така доля судилась. А ви, друзі, негайно [23] укладіть мир довіку. І хай сам троянський цар Пріам Дарданід спалить священну жертву громовладному Зевсові на знак вічної приязні між нами.

Так він промовив. І радість троян охопила й ахеїв —

Блисла надія усім, що війна осоружна скінчиться.

Зскочили всі з колісниць, поставили коней рядами,

Зброю із себе зняли й на землю одні проти одних

Склали близенько два війська лиш смужка мала розділяла.

Тим часом у Трої в палаці сиділа прекрасна Єлена, схилившись над пурпуровою тканиною, і гаптувала золотом картину битви ахеїв із троянцями. Нараз явилася їй золотокрила олімпійська вісниця Іріда в образі Лаодіки, найвродливішої Пріамової дочки.

— Піди, Єлено, поглянь,— сказала Іріда,— як зустрілися для смертельного бою наші славні троянці і міднозбройні ахеї. Але тепер вони мовчки стоять, спираючись на щити, а списи спокійно повстромляли в землю. Всі чекають двобою між красунем Парісом і Менелаєм, улюбленцем бога Арея.

Ці слова навіяли на Єлену солодку тугу за рідною домівкою, за далекою Спартою. Запнувшись у срібно-біле тонке покривало, вона вийшла з палацу, не тамуючи щирих сліз. Дві служниці поспішали за нею.

Ось нарешті і Скейська брама. Єлена піднялася на вежу, де сиділи круг царя Пріама всі старійшини міста, вже невдатні до бою, але наймудріші у раді державній. Ще здаля угледівши Єлену, вони почали стиха перемовлятися:

— Хіба ж можна ганити троянців, а чи ахеїв, що вони б'ються заради такої жінки? Вона схожа на безсмертну богиню!

— Справді, заради такої краси можна стерпіти і лихо. Тільки хай би Єлена вже відпливала мерщій додому...

Так перемовлялися стиха старі, а цар Пріам підкликав Єлену до себе і лагідно мовив:

— Люба дитино, підійди ближче і сядь біля мене. У нашій біді ти не винна; то безсмертні боги повели ахеїв на багатослізну війну. Тож сідай і скажи мені ім'я того велетня-мужа, що вирізняється серед ахеїв зростом і поставою. Є в ахейському війську і вищі за нього, та ніколи мої очі не бачили такого гарного і гідного героя. Він схожий на всевладного державця. [24]

— Шановний мій свекре,— відказала богорівна Єлена,— спасибі тобі на доброму слові. Тільки хай би краще чорна смерть забрала мене в той день, коли я подалася до священної Трої разом із твоїм сином Парісом, кинувши рідну домівку, маленьку дочку і всіх подруг. Тепер я караюся, плачу, та зарадити горю троянців не можу.

По тих словах підійшла Єлена ближче і, вдивляючись туди, де стояло ахейське військо, сказала:

— Ти хочеш знати, хто той могутній воїн? То син славетного Атрея, цар Агамемнон, мікенський володар. Він був родич мені, недостойній. А поруч, дивись, трохи нижчий за нього, але ширший грудьми і плечима — то Одіссей, син старого Лаерта, велемудрий і хитрий володар скелястого острова Ітаки.

— Одіссея я знаю і про хитрий розум його багато чував,— мовив цар Пріам.— А хто, скажи мені, отой воїн, що аж на голову вищий за всіх?

— То Еант, Теламонів син, сміливий і дужий воїн, справжній щит ахейського війська. Я знаю в обличчя всіх славетних ахеїв і навіть могла б кожного назвати за йменням. Двох тільки, хоч як

пильно вдивляюсь, не бачу — Кастора, відважного упокірника коней, і могутнього бійця Полідевка, двох моїх рідних братів. Може, вони не схотіли покинути веселий Лакедемон, щоб не чути, з якою зневагою вимовляється в ахейському війську моє ім'я.

Так вона сумно казала, не відаючи, що обидва її любі брати давно вже лежать у рідній лакедемонській землі.

Саме в той час у місто в'їхали посланці великого Ректора до царя Пріама — тільки йому довіряли ахеї скласти священну клятву за всіх троянців. Почувши це, хутко звівся на ноги старий цар Пріам, і відразу ж за його знаком слуги підвели баских коней з блискучою колісницею. Пріам став на неї поряд із візничим, і вітроногі коні вилетіли крізь Скейську браму на широку долину.

Забачивши троянського володаря, підвелися йому шанобливо навстріч Агамемнон, вождь міднозбройних ахеїв, та Одіссей велемудрий. Одразу ж від кожного війська привели кілька білих і чорних ягнят — жертву безсмертним богам. Цар Агамемнон видобув ножа, що завжди висів у нього при боці, і відрізав по шматку вовни з голів у ягнят, а меткі оповісники пороздавали ті жмутки троянським і ахейським вождям. Могутній Атрід сам зарізав жертовних ягнят, усі вожді взяли кратери з променистим вином. Потім володар мужів Агамемнон урочисто промовив: [25]

— Зевсе, батьку наш всемогутній, ти, ясносяйне сонце, ти, земле родюча, і ви, бурхливі потоки,— всі свідками будьте, що ми клянемося покласти край цій згубній війні чесним двобоєм між Менелаєм і Парісом. А хто з нас клятву священну порушить — хай проллється кров його так, як ллється на землю оце темно-червоне вино.

Усі воїни — і ахеї, й троянці,— звели до неба руки і благали громовладного Зевса припинити криваву війну справедливим двобоєм:

— Зевсе, наш батьку, володарю Іди преславний, великий!

Дай, щоби той з них, хто винен у зваді оцій поміж нами,

Смертю побитий, зійшов у Аїдову темну оселю,

Ми ж всі у дружбі навіки складаємо клятви священні.

Тоді старий Пріам Дарданід став на свою блискучу колісницю і сам погнав мерщій коней до овіяної вітрами Трої — надто краялося йому серце зблизька дивитись, як битиметься син його любий Паріс.

А на смужці землі поміж обома військами Гектор разом із Одіссеєм заходилися вимірювати кроками місце двобою. Потім поклали в порожній шолом жереби, щоб знати, кому з ворогів першому кидати списа. Одвернувшись, блискучий Гектор простяг руку і вийняв із шолома жереб. Починати смертний герць випало Парісові.

Усі воїни, припнувши коней, посідали рядами на землю, а зброю дбайливо поклали поруч. Пильно дивилися воїни, як лаштуються до герцю Менелай і Паріс. Обидва герої вбиралися в обладунки чудової роботи, оздоблені золотом і сріблом, а на мідних шоломах у них грізно маяли кінські гриви.

От вийшли герої на місце і стали один проти одного такі непримиренні та грізні, що жах пойняв усіх глядачів. Розмахнувся щосили Пріамів син і кинув свого списа. Та Менелай миттю наставив щита, і довгий спис застряв у щиті, не

пробивши міді. Тоді метнувся наперед Менелай, улюбленець бога Арея, волаючи гучно:

— Ось я помщуся нарешті тому, хто зневажив дружбу і злом віддячив мені за гостинність!

Пущений дужою рукою Менелая, спис пробив Парісові щит, коштовний панцир і роздер хітон до самого низу. Враз одхилившись, Паріс дивом уник чорної смерті. Та Менелай, не гаючись, витяг меча і вдарив Паріса по шолому з такою силою, що срібноцвяховий меч розлетівся вдрузки. І застогнав од безсилої люті ясночолий Менелай.

Зевсе могутній! — крикнув він.— З усіх безсмертних ти найлихіший. [26]

Не хочеш допомогти мені у справедливій помсті і навіть меча мого ламаєш. Та все одно я вб'ю того зухвальця!

Підбіг до Паріса спартанський володар і міцно вхопив його за кінську гриву на шоломі й поволік героя по землі до ахейського війська. Ремінь на шоломі так стиснув Парісові ніжну шию, що він тут би й сконав, а Менелай зажив би звитяги і слави. Але побачила те богиня кохання Афродіта. Невидима для смертних, розстебнула вона своєму улюбленцеві ремінь під підборіддям, і в руках сторопілого Менелая зостався тільки порожній шолом.

Кинувся герой назад, шукаючи скрізь свого ворога, та марно — золота Афродіта дбайливо огорнула Паріса густою імлою, зробивши невидним для людського ока, і перенесла до Трої в палац.

Єлена й досі була на міському мурі в оточенні троянських жінок. Тоді богиня кохання подалася туди, прибравши вигляду старенької ткалі-служниці, яку Єлена привезла зі Спарти до Трої. Нишком смикнула ткаля за одяг духмяний Єлену й мовила:

— Іди мерщій за мною. Паріс уже дома і кличе тебе.
Дивними здалися Елені ці слова. Але нараз вона помітила в старої служниці сніжно-білу шию і блиском осяяні очі. Впізнала Єлена прекрасну богиню й жахнулась:

— О жорстока, навіщо ти знову мене спокушаєш? До Паріса я вже не піду, доволі з мене страшної ганьби.

Спалахнувши з гніву, Афродіта гостро відказала засмученій Єлені:

— Замовкни, зухвала, стережися розгнівити мене, бо я можу тебе так зненавидіти, як колись любила. Ще й розпалю в троянців і ахеїв люту ненависть до тебе, і ти загинеш ганебною смертю.

Злякалася Зевсова донька Єлена і, запнувшись сріблястим покривалом, подалася слідом за старою служницею...

А в той час у долині Атрід Менелай, мов розлючений звір, метався полем, шукаючи Паріса, і не міг його знайти, хоч ні ахеї, ні троянці не стали б його десь ховати — красень Паріс був усім ненависний, як чорна смерть.

Голосно загукав тоді володар ахейських мужів Агамемнон:

— Слухайте, Трої сини, і дардани, і військо союзне!

Бачили всі — переміг Менелай, Ареєві любий,

Тож аргів'янку Єлену з усім її скарбом багатим

Видайте нам і пеню заплатіть, як належить, за неї,

Так щоб пам'ять про це й для майбутніх потомків лишилась.

[27]

ПОРУШЕННЯ КЛЯТВИ. ВІЙНА

У Зевсовій осяйній господі зібралися на золотому помості всі боги-олімпійці. Юна Геба розливала нектар у золоті келихи і пригощала безсмертних. А ті, потроху смакуючи небесний напій, перемовлялися та зрідка поглядали додолу — на Трою.

Нараз забаглося Зевсові подрочити свою поважну дружину, золото-шатну Геру, і він глузливо промовив:

— Міднозбройні ахеї мають двох опікунок-богинь: Геру й Афіну. Та обидві могутні богині тільки дивляться байдуже з Олімпу, як ніжна Афродіта дбає за свого улюбленця Паріса. Сьогодні вона врятувала його від неминучої смерті. Але переміг Менелай, Ареєві любий, і коли ви, богове, супроти не скажете слова, то згубна війна на цьому скінчиться. Хай непорушно стоїть Пріамова Троя священна, а Менелай хай повертається з Єленою до Спарти, як переможець.

Так сказав всевладний Зевс, і мовчки тамували свій гнів обурені Гера й Афіна. Нарешті не витримала волоока Гера й сердито озвалась:

— Який-бо ти, Зевсе, жорстокий! Хочеш, щоб задарма пропала [28] вся тяжка моя праця? Невже я марно згаяла стільки часу, марно коней пишногривих трудила, допомагаючи

славним ахеям? Чини як бажаєш, та тільки знай: не всім безсмертним буде те до вподоби. Тепер розгнівався і Громовержець захмарний. Грізно загуркотів його голос:

— О безпощадна! Яку ж бо Пріам і Пріамові діти

Прикрість тобі учинили, що в тебе на думці одне лиш —

Як Іліон зруйнувати, прегарно збудоване місто?..

Скільки під сонцем ясним, під зоряним неба наметом

Гарних є міст і держав, де люди живуть земнородні,

Серцем моїм над всіма Іліон я шаную священний

І на чолі із Пріамом весь люд списоборця Пріама.

— Гаразд,— додав Зевс по хвилі,— не будемо з тобою, Геро, сваритися, тільки запам'ятай: коли мені заманеться зруйнувати якесь місто, любе тобі, то не переч тоді та не здумай мене відмовляти, а спокійно погодься так, як оце тепер я проти волі тобі поступаюсь.

— Із усіх міст,— розважно мовила Гера,— найлюбіші моєму серцеві Аргос, Спарта і широкодорожні Мікени. Та можеш їх зруйнувати дощенту, коли ці міста тобі осоружні, я не боронитиму їх, навіть слова не вимовлю на їхній захист. Справді, навіщо нам сваритися? Тільки шануй мою працю, я ж богиня рівного з тобою роду, ще й дружина тобі. Тож накажи Афіні — хай негайно зійде до троянців і намовить їх порушити клятву воєнну.

Погодився Зевс і дав знак Афіні Палладі, що тільки того й чекала. Вмить злетіла грізна богиня яскравою зіркою, розсипаючи круг себе вогненно-блискучі іскри. Упала та зірка серед троянського війська, і люди злякалися, не годні збагнути, що то за знак — чи лихий, а чи добрий.

— Невже знову бути війні? А може, всевладний Зевс нарешті провіщає нам мир вогнистою зіркою з неба? — питали воїни один одного. Та хто ж бо міг на це відповісти!

А тим часом Афіна Паллада прибрала подобу молодого воїна Лаодока і подалася шукати найкращого троянського лучника — Пандара, могутнього сина царя Лікаона. Угледівши його серед воїнів-щитоносців, що прийшли з ним від далеких рідних берегів, Афіна швидко наблизилася та й мовила слово крилате:

— Послухай мене, розумний Пандаре. Чи хочеш зажити сьогодні [29] великої слави? То націль свою несхибну стрілу в спартанського володаря Менелая. Всі троянці дякуватимуть тобі, а найдужче — Пріамів син Паріс. Він перший пришле тобі коштовні дарунки, як тільки побачить, що Менелая несуть на погребне вогнище. Тож не вагайся, стріляй!

І переконала мудра богиня Пандара. Схопив він свій лук, зроблений із рогів дикої сарни, що її сам колись уполював серед гір. Помолившись срібнолукому Аполлонові, Пандар сховався за своїх щитоносців, щоб його не завважили вороги, витяг із сагайдака новеньку гіркосмольну стрілу і дужою рукою напнув тятиву.

Лук задзвенів, застогнала тятива, і гостродзьоба стріла полетіла уперед, до ворожого війська.

Але і тебе, ясночолий Менелаю, не забули блаженні боги. Стала поруч Афіна Паллада і, наче мати, що відганяє докучливу муху від малої дитини, невидимою рукою відхилила смертельну стрілу. Та влучила Менелаєві в місце, де пряжки золотого череса, на панцир зайшовши, утворили подвійну броню.

Стріла тільки ледь поранила героя, та все одно чорно-багряна кров заюшила з рани просто йому на ноги. Побачивши те, жахнувся державець мужів Агамемнон. Тяжко він застогнав і схилився над рідним братом, а воїни журно зітхали, слухаючи розпачливу мову вождя:

— Любий мій брате! Це я винен, бо послав тебе самого боронити честь ахейського війська. Ось лежиш тепер на землі, знемагаючи від чорного болю. Якщо ти помреш тут і троянці плюндруватимуть твою могилу, я не знесу тієї ганьби. Хай краще земля поглине і мене. Але хай і троянці тепер начуваються: вони порушили воєнну клятву, а цього Зевс ніколи не прощає. Ой, як вони спокутуватимуть цей підступний постріл у тебе! Я знаю, бо серце і розум мені віщують:

День той настане колись — Іліон загине священний,

З ним же загине Пріам і весь люд списоборця Пріама.

Та Менелай заспокоїв свого державного брата:

— Рана моя не смертельна, тож не журись і не виказуй страху, щоб той страх не пойняв усього ахейського війська. А до мене поклич мерщій Махаона, він рану хутко загоїть.

Знайти Махаона було неважко — славного лікаря знали всі воїни. Він саме був у гурті своїх земляків, коли почув: [30]

— Іди мерщій, Махаоне! Кличе тебе владущий Агамемнон, бо якийсь троянський лучник поранив царя Менелая, на славу собі та усім нам на горе. .

Поспішив Махаон туди, де оточений ахейськими героями лежав на землі поранений Менелай. Розступилися воїни перед Махаоном, і той, ставши навколішки, взявся обережно витягати стрілу, що застрягла зубцями в металі. Тоді розстебнув золотий черес і панцир, пильно оглянув рану і, висмоктавши з неї кров, присипав цілющим зіллям. Про силу того зілля він дізнався ще від свого батька, славетного лікаря Асклепія.

Поки тямущий Махаон клопотався над спартанським вождем, загони щитоносних троянців ладналися рушити в бій. Схопили тоді й ахеї свою мідноковану зброю та стали шикуватись у бойові лави. Схожий на безсмертного бога цар Агамемнон поривався мерщій зустрітися з ворогом. Квапливо подався він пішки оглядати й бадьорити військо, а за ним вели його нестримних коней із бойовою колісницею, що сяяла проти сонця карбованою міддю.

— Друзі, лаштуйтесь до звитяжного бою! — гучно крикнув Агамемнон.— Ніколи всевладний Зевс не допомагав тим, хто порушував священну клятву. Тож троянці зазнають тепер страшної поразки, і невдовзі хижі шуліки дзьобатимуть їхні тіла. А троянських жінок та дітей ми повеземо додому разом із іншою здобиччю на наших швидких кораблях! Такої багатої здобичі ви зроду не мали.

Угледівши кількох воїнів, що явно збиралися тікати з бойовища, Агамемнон узявся їх прилюдно ганьбити:

— Гей ви, боягузи, чого тупцяєтеся тут, як безтямні вівці, і не ладнаєтесь до битви? Чи дожидаєте, поки вороги дійдуть аж

до наших крутобоких кораблів? Чи, може, чекаєте, щоб Зевс захистив вас своєю могутньою рукою?

Так обходив володар мужів Агамемнон свої лави. Аж ось побачив він мужів з великого острова Кріту, що гуртувалися круг свого вождя Ідоменея, силою схожого на вепра. Щиро зрадів Агамемнон і привітав їх ласкавим словом. Далі побачив він обох Еантів на чолі величезного війська, що сунуло, наче темна хмара, а наїжені списи й мідні щити раз у раз спалахували яскравими блискавками.

— Хоробрі Еанти! — гукнув до них Агамемнон.— Вас і воїнів ваших не треба підбадьорювати, ви завжди серед перших у битві.

.Коли б усі були такі хоробрі й завзяті, як ви, то недовго простояло б міцномуроване місто старого Пріама. [31]

Привітав цар Агамемнон і мудрого Нестора — той шикував пілосців до бою. Наперед він поставив воїнів на колісницях, позаду — піше військо хоробре, а всередину пхнув полохливих, щоб навіть боягуз змушений був воювати.

Побачивши це, зрадів володар мужів Агамемнон, похвалив пілосців і пішов хутко далі. Та як же він здивувався, коли, зайшовши аж туди, де вже не чулося бойового гуку, нараз угледів хитромудрого Одіссея. Той спокійно чекав із своїм військом, поки інші ахеї почнуть битву. Розгнівався цар Агамемнон і кинув йому образливе слово докору. Однак ітакійський володар тільки зиркнув похмуро з-під насуплених брів і стримано мовив:

— Навіщо кажеш таке, славетний Атріде? Ось почнеться бій, і ти побачиш мене у перших шерегах. Тож слів на вітер не кидай.

Усміхнувся тоді Атрід і вибачливо сказав:

— Коли я помилився, то хай швидкий вітер розвіє образливе слово. Знаю: так само, як я, прагнеш ти бою, тож посувайся із своїми воїнами вперед.

Тут, далеко від бойовища, стрівся Агамемнонові й Діомед, високодумний син славетного Тідея. Герой стояв на гарно кованій колісниці, а вірний візничий Стенел стримував за віжки вітроногих коней.

Знову лють пойняла Агамемнона, і він гостро кинув:

— Слухай-но, Діомеде! Невже ти лякливо ховаєшся від бою? Твій рідний батько, відважний Тідей, кажуть, ніколи не тремтів зі страху і завжди перший ішов на ворога. Та, певне, ти в нього не вдався!

Нічого не відказав на те Діомед, тільки шанобливо схилив голову. А тоді скочив із колісниці й кинувся туди, де ось-ось мав початися бій, тільки грізно забряжчала мідь його багато: зброї.

Згуртоване ахейське військо сунуло до високої Трої. Здавалося, то велетенські морські хвилі, збурені вітром, мчать до землі, огинають прибережні стрімчасті скелі і високо здіймаються вгору, вкриваючи берег білим шумовиння. Так одна за одною посувались ахейські шереги, мовчки, покірні наказам вождів. Ніхто б не подумав, що тут — безліч мужів і в кожного голос є в грудях, така панувала тиша над військом, тільки ясно виблискувала гарно оздоблена зброя. А над троянським

військом стояв якийсь стугін, наче незліченна отара овець вибігала з кошари.

Грізна Афіна Паллада вела вперед ахеїв, а троянців надихав сам бог війни Арей. Та всіх однаково підбурювала його рідна сестра [32] і товаришка вірна — невситима Звада, та Звада, що з'являється на світ маленька і квола, а незабаром зростає до самого неба і владно ступає землею, сіючи горе та смерть. І от два війська зійшлися.

Щойно на місці однім супротивні дві раті зійшлися,

Разом зіткнулися шкіра щитів, і списи, і зусилля

Мідянозбройних мужів. Одні об одні ударялись

Круглоопуклі щити, аж луною навкруг гуркотіло.

Все тут змішалось — і крики звитяжні, і стогони людські

Тих, що губили і гинули, й кров'ю земля підпливала.

Так, як у повінь потоки, із пагір спадаючи буйно,

Котять ярами із сніжних джерел свої води бурхливі

І у долині просторій їх шумно зливають докупи,

А з-над бескету пастух іздалеку гомін той чує,-

Так і од військ протиборних брязкіт і крики лунали.

Ахеї так навально і нестримно йшли в наступ, що троянці на чолі з блискучим Ректором мусили відступити. Завважив це з твердині Пергама розгніваний Аполлон і гучно крикнув:

— Сміливіше, троянці! Не віддавайте звитяги ахеям, адже шкіра у них не з каменю і не із заліза, їй не затримати гострої міді! До того ж немає серед ахеїв наймогутнішого їхнього войовника — Ахілла. Скривджений, він не схотів допомагати Атрідам. Тож нумо вперед!

А серед ахейського війська в той час походжала Афіна Паллада й підбадьорювала потомлених героїв.

І битва тривала.

ДІОМЕДОВІ ПОДВИГИ

Могутньому Діомеду, синові славного Тідея, Афіна Паллада дала особливу силу й відвагу, щоб серед інших ахейських героїв він відзначився великим подвигом і здобув собі славу звитяжця. Навкруг його шолома й щита богиня запалила незгасне сяйво, ясне, мов та осіння зоря, що, вмившись у глибокій течії Океану, виблискує яскравіше за всіх на темному небі. Осявши так Діомедові голову й плечі, Афіна Паллада спрямувала його в самісіньку гущавину бою.

Угледіли Діомеда два троянські герої, рідні брати Ідей і Фегей, сини Гефестового жерця Дарета, і помчали на бойовій колісниці йому навстріч. Та розмахнувся дужий Діомед, метнув щосили свого списа, і Фегей, смертельно поранений в груди, упав з колісниці Загинув би й другий юнак, та бог Гефест не схотів, щоб подвійна жалоба зігнула плечі й сиву голову його жерця Дарета, і не допустив юнакової смерті: густою млою укрив він Ідея і тим врятував. Діомед же забрав їхню бойову

колісницю і звелів своїм воїнам, відвести її до ахейських кораблів.

А далі вже й не видно було, де б'ється Діомед — чи оточений [31] троянцями, а чи в шерегах ахейського війська. Він бушував у долині, наче бурхлива гірська річка. Як у весняну повінь рве вона греблі й мости, так рвав Діомед троянські шереги.

Тим часом Афіна Паллада наблизилася до буйного бога війни Арея і мовила гостро:

— Мужовбивче Арею, кров'ю людською умитий! Облишмо ахеїв і троянців, хай собі б'ються. Зевс Громовержець сам дасть перемогу тому, кому схоче. А нам краще піти звідси, щоб не накликати його нестримного гніву.

Мовивши так, Афіна вивела з бою Арея і посадовила на високому узбережжі Скамандру.

Звідти було добре видно все бойовище. Завзято наступають ахеї. Ось переможно б'ється володар мужів Агамемнон, ось нищить ворогів славетний списоборець Ідоменей, далі виблискує зброя звитяжного Менелая. А от знову Діомед, бурхливий, нестримний, із сяйвом навколо чола і рамен.

Угледів Діомеда найкращий троянський лучник Пандар і враз напнув свого величезного лука. Полетіла гостродзьоба стріла, пробила Діомедові панцир і вп'ялася в плече. Струменем ринула темна кров, заливаючи героєві обладунок і тіло. Пандар угледів це здаля і заволав, хизуючись:

— Троянці, .йдіть тепер сміливо вперед, я поранив на смерть найхоробрішого ахейського героя!

Але могутній Діомед і не думав коритися смерті. Гукнувши свого візничого Стенела, він звелів вийняти стрілу зі свого плеча. Той швидко витяг стрілу — і кров водограєм бризнула вгору. Тоді відважний Діомед став голосно благати Афіну Палладу:

— О яснозора дочко державного Зевса! Ти завжди допомагала батькові Тідею й мені під час грізного бою, тож згляньсь на мене й тепер. Дай снаги здолати троянця Пандара, що поранив мене і, вихваляючись, усіх запевняє: не бачити мені вже сяйва блискучого сонця.

Почула ту благальну молитву Афіна Паллада і враз надала Діомедові сили. А сама стала поруч героя і мовила слово крилате:

— Іди, Діомеде, та бийся! Я вклала тобі в серце снагу і мужність твого батька, безстрашного Тідея. А ще я зняла тобі з очей полуду, щоб ти міг розрізняти богів од людей. Не личить тобі змагатися із безсмертними, тільки можеш здійняти свого гострого меча на Афродіту, богиню кохання. [36]

Кажучи так, одійшла відтіля ясноока Афіна.

Син же Тідеїв ізнов замішався у лави передні.

Прагнув душею й раніше-бо він із троянами битись,

Нині ж у нього побільшало втроє снаги, як у лева,

Що біля стад тонкорунних пастух не убив його в полі,

Тільки поранив, коли перескакував той у кошару.

Лють лише в нім розпалив і, овець боячись боронити,

Криється в хижі пастух, повну жаху лишивши отару.

Збившись докупи, лежать одна біля одної вівці,

Лев же розлючений скаче назад через вал огорожі,-

З люттю такою ж троян побивав Діомед премогутній.

Багато троянців загинуло тоді від дужої Діомедової руки. Побачив хоробрий Еней, смертний син богині Афродіти, як Діомед руйнує троянські лави, і погнав своїх коней через усе бойовище — шукати Пандара.

— Де твоя слава, Пандаре? — крикнув він, угледівши знаменитого лучника.— Де твої несхибні стріли і лук? Ніхто не може змагатися з тобою, неперевершеним стрільцем, тож ставай до мене на колісницю і готуй гостру стрілу на того зухвалого ахея, що сьогодні стільки нам лиха накоїв. Може, то навіть не смертний, а бог?

— Ні, то не бог, то Діомед, син славетного Тідея. Я впізнаю його щит і шолом,— відказав Пандар.— Та, мабуть, хтось із безсмертних стоїть, огорнувшись хмарою, поруч і відхиляє від нього мідногострі списи і стріли. Я вже раз улучив у Діомеда й гадав, що спровадив його до чорного Аїда, а він знову ось б'ється, наче нічого й не сталось.

— То спробуймо вдвох здолати зухвальця,— крикнув Еней, і Пандар хутко скочив до нього на колісницю.

Вірний Діомедів візничий Стенел перший завважив ту блискучу колісницю і вітроногих коней, що мчали просто на них, керовані вправною рукою боговидого Енея.

— Діомеде! — гукнув, уважно придивившись, Стенел.— Бачу могутніх мужів, що поспішають сюди битися з тобою. То троянські герої — Еней із Пандаром. Може, завернемо коней, щоб не стрічатися з ними?

Глянув спідлоба могутній Діомед і відмовив:

— Не кажи мені, друже, і слова про втечу. Не така в мене вдача, щоб перед ворогом ганебно відступати. Навпаки, я зійду з колісниці й пішки подамся їм назустріч. Грізна Афіна Паллада не дозволить [37] мені тремтіти. Ось побачиш — прудкі Енеєві коні вже не винесуть їх обох живими назад, хіба що один врятується. А ти пильнуй, і тільки-но буде нагода, хапай за віжки Енеєві коні та мерщій жени до наших кораблів, кращих-бо коней під сонячним сяйвом немає.

А блискуча колісниця вже наближалася. Розмахнувся Пандар і кинув свого довгого списа. Засвистів спис у повітрі, пробив Діомедові щит, але героя захистив дзвінкий панцир. Та в запалі бою Пан-дарові здалося, що тепер Діомед поранений на смерть, і він радісно загаласував. Аж тут Діомед кинув свого списа —— і поцілив славетному лучникові просто в голову. Впав той із блискучої колісниці, і загримів на ньому ясний обладунок.

Наполохані коні відразу ж сахнулися вбік. Швидко зіскочив із колісниці Еней і став біля мертвого Пандара, боронячи його своїм щитом і величезним списом. На всіх, хто наближався хоч трохи, він щосили кричав, нахваляючись убити на місці. Тоді Діомед схопив здоровенну каменюку, таку, що і двоє людей не могли б її разом підняти, і легко кинув в Енея.

Той камінь попав Енеєві в коліно, зламавши ногу, наче тонесеньку тріску. Поточився герой на землю, і чорна мла йому стала в очах.

Так би й загинув Еней, та угледіла свого смертного сина золота Афродіта, прекрасна Зевсова донька. Вмить опинилася вона біля Енея, обняла білими руками і вкрила своїми блискучими шатами, щоб жодна ахейська стріла, а чи спис не поранили любого тіла. Так Афродіта винесла свого славного сина з кривавого бойовища.

Тим часом вірний Стенел, не забувши Діомедового доручення, спіймав пишногривих Енеєвих коней із колісницею і сказав ахейським воїнам одвести їх до кораблів. А тоді знову скочив на свою колісницю і погнав вітроногих коней до Діомеда. Але той, піднявши важкого списа, переслідував ніжну Афродіту.

Довго він біг, та нарешті наздогнав прекрасну богиню.

І замахнувсь тоді син великого духом Тідея,

І, налетівши, руки її ніжної шкіру він списом

Гострим поранив. Дійшов аж до тіла той спис міднокутий

Крізь божественне одіння, самими Харітами тканe,

Вище долоні, й безсмертна богинина кров полилася...

Скрикнула з болю прекрасна богиня й випустила із сніжно-білих рук свого смертного сина. Але ту ж мить далекосяжний Аполлон [38] підхопив Енея й огорнув темною хмарою, щоб ніхто із ахеїв не торкнувся його безжальною міддю.

Тоді могутній Діомед грізно крикнув до Афродіти:

— Тікай звідси, Зевсова донько! Хіба тобі місце серед жорстокого бою? І хіба тобі замало клопоту — підмовляти легкодухих жінок? Тож тікай мерщій звідси.

І Афродіта пішла, скривджена, стогнучи з болю, а її ніжне тіло наче враз потьмяніло. Прудконога вісниця Іріда поспішила до богині, підхопила її та й повела з бойовища.

Нараз угледіла Афродіта на хмарі свого рідного брата — буйного Арея, а поруч, тут-таки на хмарі, відпочивали його коні. Підбігла до брата і впала перед ним на коліна, слізно благаючи:

— Згляньсяна мене, любий брате Арею, і відступи мені колісницю із золотозбруйними кіньми, щоб я могла дістатися на захмарний Олімп. Страшну рану заподіяв мені смертний зухвалець, здається, він ладен битися із самим Зевсом.

Не гаючись, підвів Арей золотозбруйних коней, прекрасна богиня стала на колісницю, за нею Іріда, і слухняні коні помчали у височінь.

Тільки-но прибули вони на високий Олімп, Афродіта подалася до своєї матері, океаніди Діони, і кинулася їй в обійми. А та, ніжно пестячи доньку, спитала:

— Хто з-поміж безсмертних богів насмілився тебе скривдити, любе дитя? І за віщо?

— Ні, матусю, не бог наднебесний поранив мене, а смертний зухвалець на ім'я Діомед. А за те, що я хотіла винести з бою свого любого сина Енея, він-бо миліший мені за всіх смертних.

Та ахеї вже б'ються не з троянцями, вони здіймають руку на безсмертних богів!

— Доню моя, хоч і гірко скривдив тебе той зухвалець, але треба, дитино, якось перетерпіти. Уже не раз від рук смертних людей зазнавали тяжких ран блаженні боги — і державна Гера, і грізний

Арей, і навіть жахливий Аїд. Та знай: зле поведеться людині, що зняла руку на безсмертного бога, недовгий буде їй вік. Така доля чекає тепер і нерозважного Діомеда: ніколи дитина не назве його батьком і гірко ридатиме молода дружина, як почує страшну звістку про героєву смерть.

Кажучи так, Діона витерла кров на доньчиній руці, і враз загоїлась пекуча рана. Завважили це богині Гера й Афіна та й узялися намовляти проти них Зевса. [39]

Але Громовержець тільки всміхнувся, підкликав золоту Афродіту і лагідно мовив до неї:

— Любе дитя, не для тебе жорстокі чвари і війни, залиш їх Ареєві та Афіні, маєш-бо іншу турботу — пробуджувати кохання і шлюби єднати.

Поки блаженні боги отак перемовлялися на захмарному Олімпі, на землі і далі точилася битва. Знову Діомед нестримно кинувся на Енея, хоч гаразд знав, що сам бог Аполлон простер свою могутню руку над героєм. Та не відступив Діомед і перед далекосяжним богом, а все поривався вбити Енея і зняти з нього дзвінкий обладунок.

Пойнятий жагою вбивства, тричі кидався Діомед уперед, і тричі розгніваний Аполлон відштовхував його ясний щит.

Та коли кинувся Діомед, наче буря, вчетверте, Аполлон грізно гукнув на зухвальця:

— Схаменися, смертний! Не смій, навіть подумки, рівнятися до нас, олімпійців. Ніколи не будуть рівні плем'я безсмертних богів і плем'я людей земнородних!

І відступився Діомед, щоб не гнівити срібнолукого бога. А той миттю переніс Енея у свій Пергамський храм, де пишнокоса Лето з дочкою Артемідою заходилися гоїти рани героєві. Не гаючи часу, далекосяжний бог створив Енеєву подобу й переніс її на бойовище. Воїни повірили, що то справді Еней, і знову завирував жорстокий бій. А між людьми, весь у смертній крові, гасав грізний Арей, бог війни.

— Послухай мене, губителю людей,— мовив до нього Аполлон,— чи не забрав би ти звідси зухвалого Діомеда, що ладен битися з самим Зевсом? Спершу він поранив ніжну Кіпріду, а тоді надумав змагатися навіть зі мною.

Мовив так Аполлон і сів на узгір'я Пергаму, а грізний Арей, прибравши подобу фракійського вождя Акаманта, став підбадьорювати троянців:

— Діти Зевсового нащадка Пріама! Доки ви терпітимете, щоб вас убивали ахеї? Чи хочете, щоб вони дійшли аж сюди, під самі мури священної Трої? Тяжко поранено славетного Анхісового сина Енея, що всі його шанують нарівні з великим Гектором. Нумо до бою, врятуймо героя!

І стали троянці лицем до ахеїв. Попереду то тут, то там серед троянського війська блищав шолом великого Ректора. Наче біла хмара, знялася курява з-під кінських копит аж до мідно-бурого неба. [40]

А грізний бог Арей вкрив бойовище густою імлою, допомагаючи троянцям, бо просив за них бог із мечем золотим — Аполлон.

Сам же Срібнолукий вивів із Пергамського храму Енея, знову повного сили й відваги, і переніс його на бойовище. Зраділи троянці, побачивши героя, живого і дужого, та не мали часу розпитувати, що з ним скоїлося,— нестримно-бо мчали всі на ахеїв. Але ті

Ані троянської сили, ні нападу їх не боялись.

Грізно стояли, мов хмари, що в пору безвітря Кроніон,

Високоверхі обкутавши гори, на місці тримає

їх непорушно, доки покоїться сила Борея

Й інших бурхливих вітрів, що тільки повіють із свистом —

І розбігаються враз похмурі, насуплені хмари.

Так непорушно, без страху, троян дожидали ахеї.

Бойовий дух в ахейському війську підносили запальною мовою хитромудрий Одіссей, могутній Діомед і обидва Еанти. Володар мужів Агамемнон швидко обходив шереги воїнів і закликав:

— Друзі, будьте мужні й безстрашні! Соромтесь один перед одним утікати з жорстокого бою. Для боягуза немає у втечі ні порятунку, ні слави!

По тих словах метнув цар Агамемнон свого довгого списа і поцілив троянському воїнові в груди. Задзижчали в повітрі стріли, забряжчала мідна зброя. Падали люди — поранені й мертві, тяжкий стогін лунав над землею.

Попереду троянського війська бився блискучий Гектор, а поруч нього весь час був сам бог війни, могутній Арей. Затремтів безстрашний Діомед, побачивши грізного бога, і відступив. Так відступає мандрівник, нараз опинившись перед бурхливим потоком, що мчить із гір до синього моря. Гляне він униз, на біле шумовиння і бризки, та й назад мерщій завертає.

Відступив дужий герой і мовив до ахейських воїнів:

— Друзі, недарма дивує нас своєю хоробрістю блискучий Гектор, завжди його боронить якийсь могутній бог. Ось і тепер із ним поруч сам бог Арей, що прийняв подобу смертного. Тож відходьте мерщій, не насмілюйтесь битися з безсмертними богами.

А троянці дедалі дужче тіснили ахеїв. Бряжчала зброя, іржали коні, падали люди. Ось зійшлися в герці Гераклів син Тлеполем і лікійський володар Сарпедон, обидва — нащадки всевладного Зевса. [41]

Водночас кинули вони свої довжелезні списи, і гостра мідь пробила наскрізь Тлеполемові горло. Упав герой на землю, і чорна ніч оповила йому очі пітьмою. А Сарпедона, пораненого в стегно, троянці відразу ж винесли з бойовища, та у поспіху ніхто не здогадався витягти з рани смертоносного списа. Тяжко страждаючи, угледів лікійський герой великого Гектора — його ясний обладунок здалеку сяяв на яскравому сонці.

— Не допусти, могутній Пріаміде,— гукнув Сарпедон,— щоб я попав як здобич до рук ахеям. Жени їх, жени!

Нічого не відказав на те шоломосяйний Гектор, тільки кинувся чимдуж уперед, пориваючи за собою троянців. Мусили ахеї відступити, але не побігли безладно до своїх крутобоких кораблів, а билися, відходячи, й далі завзято.

Багато полягло того дня ахейських героїв. Завважила це з надхмарного Олімпу волоока Гера і розгнівилася до краю.

— Улюблена Зевсова донько,— мовила вона до Афіни Паллади,— ми ж обидві обіцяли Менелаєві, що він, зруйнувавши священний Ілліон, повернеться щасливо додому. А тепер самі дозволяємо мужовбивцеві Арею лютувати в долині. Треба нам вгамувати його та оборонити ахеїв.

Не гаючись, Гера взялася сама споряджати золотозбруйних коней; допомагала їй дочка, юна Геба, а ясноока Афіна Паллада у батьківській світлиці скинула свої легкі гаптовані шати й одягла міцний обладунок війни.

В панцир убралася батька свого, хмаровладного Зевса,

Й приготувалася збройно до битви, що сльози приносить.

Плечі страшна, золотими оздоблена вся торочками,

їй прикривала егіда, оточена жахом навколо,

Звада у ній, і завзяття, й гонитва, що душу морозить,

І голова в ній Горгони, страшної на вигляд потвори,-

Грізне, страшне воно, Зевса-егідодержавця знамення.

З гребенем пишним шолом золотий, з чотирма шишаками,

Був на ній,— постаті воїв ста міст той шолом прикрашали.

У вогняну колісницю ввійшла і спис ухопила

Гострий, важкий і міцний, що ним побивала героїв

Шереги гнівом охоплена донька всевладного батька.

Гера ледь хльоснула своїх баских коней батогом — і зарипіла, відчиняючись, небесна брама, що її вартують Ори, сторожа великого [42] неба й Олімпу. Коли треба богам, Ори відчиняють браму, а потім знов затуляють її густою хмарою.

Спускаючися з Олімпу, обидві богині побачили громовладного Зевса, що сидів віддалік на крайній верховині. Тоді Гера притримала золотозбруйних коней і спитала Громовержця:

— Невже ти, могутній Зевсе, не гніваєшся на лихого Арея, що люто знищив стількох ахейських героїв? Знищив марно, безглуздо, мені на печаль. Тішаться з того твоя люба Кіпріда і срібнолукий . Аполлон, бо самі підбили дурня, що не знає ніяких законів. А мені крається серце від болю. Хіба ти гніватимешся, як ми проженемо шаленого Арея з кривавого бойовища?

І мовив темнохмарний Зевс своє слово крилате:

— Гаразд, хай Афіна Паллада приборкає того шаленця.

Добре хльоснула волоока Гера дзвінконогих коней, і золота колісниця помчала між землею і небом. Аж там, біля міцномурованої Трої, де течія Сімоенту вливається в бурхливі хвилі Скамандру, державна Гера спинила слухняних коней та припнула їх при березі, огорнувши туманом.

Уже за мить стали богині серед ахейських воїнів, схожих у люті на левів чи диких вепрів. Скупчилися вони круг могутнього Діомеда, і саме до нього наблизилася Гера, прибравши подобу героя Стентора, Несторового оповісника, що своїм дужим голосом міг вільно перекричати п'ятдесятьох чоловік.

— Ганьба вам, ахейці, бридкі боягузи! — крикнув мідноголосий Стентор.— Поки був серед вас богорівний Ахілл, троянці не насмілювалися залишити міцні стіни свого Іліона, бо всі боялися його величезного списа. А тепер вони дійшли майже до ваших крутобоких кораблів.

Від тих гучних слів у міднозбройнйх ахеїв знову збудилася відвага і мужність. Тільки могутній Діомед стояв похмурий, мовчазний біля своєї колісниці. Раз у раз витирав він чорну кров — вона і досі сльозилася з рани, що завдав йому славетний троянський лучник Пандар.

І могутній герой ослаб, рука вже затерпла, а піт рясно зросив йому лице, груди і плечі.

Яснозора Афіна підійшла до Діомеда і, спершись рукою на його бойову колісницю, озвалась:

— Діомеде, ти не схожий на свого батька Тідея, що завжди рвався до бою. Ось я стою поруч, твоя оборона і підмога, але й це не додає [43] тобі снаги. Чи ти втомився від довгого бою, а

чи пойняв тебе ганебний ляк? Тоді ти не можеш зватися більше Тідеєвим сином. Сумно відказав на те могутній Діомед:

— Зевсова дочко, грізна богине, я впізнав тебе, тож, не криючись, скажу щиру правду: ні, не важка втома і не ганебний ляк пойняли мене. Згадай: ти сама заборонила нам битися з безсмертними богами. А тепер я завважив, що троянців у кривавій битві веде сам бог війни Арей.

— О Діомеде, любий моєму серцю! Вже ти не бійся ні Арея, ні інших богів. Сміливо змагайся з ними — я сама стану тобі за помічницю.

Мовивши так, з колісниці богиня зіпхнула Стенела

Рухом руки, і він безодмовно зіскочив на землю.

На колісницю зійшла вона й стала біля Діомеда,

В бій пориваючись. Важко вісь застогнала дубова

Під тягарем страшної богині й найкращого мужа.

Віжки й батіг в свої руки вхопила Паллада Афіна

І до Арея погналася однокопитними кіньми.

А для того, щоб розпалений боєм Арей не помітив її, Афіна Паллада вкрилася Аїдовим шоломом і стала навіть для бога незрима. Арей же саме знімав обладунок із величезного воїна, якого щойно убив. Угледівши Діомеда на колісниці, кровожерний бог залишив убитого і, ближче підбігши, щосили

кинув у героя свого смертоносного списа. Та яснозора Афіна простягла руку і відсторонила той спис.

Ту ж мить могутній Діомед і собі замахнувся списом, а грізна Афіна Паллада безжально встромила його Ареєві в бік. Моторошно зойкнув бог війни, наче десять тисяч дужих мужів водночас застогнали, і від того зойку холодний жах пойняв обидва війська. Глянув Тідеїв син, і йому здалося, що розлючений Арей-мужовбивець знявся на небо темною хмарою.

Діставшись до сніжно-білих верховин Олімпійських, Арей сів біля Зевса і показав йому свою рану, з якої цебеніла кров.

— Зевсе, наш батьку! — жалісно почав він.— Невже не гнівить тебе оця жахлива рана? Завжди ми, безсмертні боги, мусимо тяжко страждати, коли смертним людям виявляємо ласку. Всі ми слухняно коримося твоїй волі, тільки дочку свою, що в неї на думці самі [44] лиш злочинства, ти ніколи не спиниш владним батьківським словом. Нині вона напутила Діомеда змагатися з нами, олімпійцями. Спершу він поранив у руку, ніжну Кіпріду, а тоді зухвало встромив свого довгого списа і мені ось у бік. Добре, що я врятувався втечею, а то ще довго зазнавав би жахливих мук від його несхибної зброї.

Похмуро глянув на свого войовничого сина громовладний Зевс і мовив:

— Навіщо ти сів біля мене і бідкаєшся, підступний Арею? Ти найненависніший мені з усіх богів, що живуть на священному Олімпі, бо над усе полюбляєш війни криваві, убивства та чвари. Вдався ти в свою матір, войовничу Геру, яку навіть я ледве годен угамувати. Та все-таки — ти мій син, тож я не можу допустити, щоб ти тяжко страждав.

І Зевс повелів лікареві Пайону загоїти Ареєві рану. Пайон мерщій помастив рану протиболющою мастю, і кров, загуснувши, враз перестала струміти. Юна Геба обмила бога війни та вбрала в прегарні шати.

А невдовзі повернулися на високий Олімп і Гера з Афіною на золотій колісниці, щиро радіючи з того, що приборкали невгамовного бога війни.

ПРОЩАННЯ ГЕКТОРА З АНДРОМАХОЮ

У широкій долині, між течій швидких Скамандру та Сімоенту, точився і далі кривавий бій. Блищали на яскравому сонці мідно-гострі списи, і падали один за одним ахейські й троянські герої.

Хоробрий Еант Теламонід, надія й підпора ахейського війська, перший прорвав ворожі лави, а за ним — гучномовний Діомед, Одіссей хитромудрий, Несторів син Антілох та обидва державні Атріди. Менелай захопив у полон троянського героя Адраста, чиї коні з переляку понесли і розбили об тамарисковий кущ бойову колісницю. Адраст упав з неї сторч головою, і ту ж мить Менелай замахнувся на нього довгим списом. Та Адраст кинувся спартанському володареві в ноги і, обіймаючи їх, став ревно, крізь сльози, благати:

— Подаруй мені життя, доблесний Атріде! Мій батько, дізнавшись, що я опинився в полоні на ахейському судні, дасть за мене щедрий викуп, має-бо в своєму домі досить золота, міді й заліза.

Зворушили ці слова Менелаєві серце, і він уже хотів був віддати бранця своїм воїнам, щоб одвели його до кораблів, аж тут наспів сам Агамемнон, володар мужів. [46]

— Менелаю, який же бо ти легкодухий! — заволав він спересердя.— Чого це ти дбаєш про троянців? Чи вони мало завдали тобі кривди? То слухай мене: нікого не брати в полон! Хай жоден троянець не уникне смерті й загине без сліду, без похорону.

Послухався Менелай і відштовхнув од себе Адраста. Враз Агамемнон устромив гострий спис у бранця.

А в цей час мудрий Нестор, володар пілоський, повчав гучним голосом ахеїв:

— Друзі! Герої! Не кидайтеся відразу на здобич — коштовну зброю, колісниці чи коней. Не тягніть усе це до своїх кораблів — іще встигнете! Тож уперед, не відставайте від перших шерег!

Так казав старий Нестор, збуджуючи відвагу і спритність в ахеях. Мабуть, не витримали б троянці їхньої навали й побігли б, знеможені, за міський мур, та віщий Пріамів син Гелен розшукав шоломосяйного Гектора, а поруч нього — Енея, і став умовляти обох:

— Слухай-но, Ректоре, і ти, Енею! Ви ж найсміливіші й наймудріші троянські вожді. Тільки ви можете спинити перед муром настрахане військо. Тож ідіть і спиніть! А тоді, як наше військо знову запалиться бойовим духом, ми залишимося тут, а ти, Ректоре, підеш у місто, до батьківського дому, і скажеш матері нашій, хай збере вона найповажніших троянських жінок і піде з ними в акрополь, до храму Афіни Паллади. Хай візьме з дому найбільше і найкоштовніше покривало і покладе його в храмі перед яснозорою богинею. Та ще хай наша мати пообіцяє могутній Афіні принести в жертву дванадцятеро однорічних бичків, які ще не ходили в ярмі. Тільки б Афіна зласкавилася над нашим містом, над безпорадними жінками і дітьми.

Послухався великий Гектор свого мудрого брата. Відразу ж зіскочив із колісниці й подався обходити військо, спонукаючи троянців до бою. І знову все завирувало в долині.

Враз обернулись трояни і рушили проти ахеїв.

І подалися аргеї назад і різню припинили,

їм-бо здалось, що з укритого зорями неба спустився

Хтось із богів до троян — так відважно вони обернулись.

А блискучий Гектор гукав дужим голосом:

— Трої хоробрі сини! І ви, наші славні союзники! Будьте мужами, згадайте вашу відвагу! Я ж поспішу до Іліона сказати мудрим старійшинам [47] та нашим вірним дружинам, щоб палко молилися вічним богам та обіцяли принести їм щедрі дари.

По тій мові Пріамід подався мерщій до міста, і ще довго виднівся здалеку його блискучий шолом із чорною гривою, що грізно маяла в повітрі, страхаючи ворогів.

Тільки-но ввійшов Гектор у Скейську браму, кинулися до нього троянські жінки, розпитуючи про своїх чоловіків, братів і синів. Не міг славетний герой сказати їм нічого втішного, тільки звелів щиро і палко молитися блаженним богам, бо над усіма, що билися в долині, нависла страшна небезпека.

Нарешті дістався Гектор батьківського дому — великого, гарного палацу із безліччю мармурових кімнат, окремо для кожного сина і для кожної дочки окремо. Незабаром побачив

він матір, поважну Гекабу, що йшла з найпрекраснішою серед усіх її дочок — з юною Лаодікою.

Поспішив Гектор до них, привітався, а мати взяла його за руку і, тамуючи хвилювання, спитала:

— Сину мій, чого ти прийшов сюди, покинувши бойовище? Мабуть, знавіснілі ахеї женуть вас до міського муру, і ти прийшов помолитися з троянського акрополя, благаючи ласки в безсмертних? Стривай, я принесу чашу медового вина, і ти зробиш узливання Зев-сові та іншим богам-олімпійцям, а тоді вип'єш і собі, бо вино надає нової снаги знеможеному воїнові під час тяжкого бою.

— Ні, шановна наша мати,— відказав на те великий Гектор, — не давай мені медового вина, щоб я не знесилів од нього і не втратив мужності й відваги. Та я й не насмілюся робити узливання Зевсові брудними руками. Тому, хто весь у крові та болоті, не личить молитися темнохмарному Зевсові. Але ти — ти молитися можеш. Тож збери найповажніших троянок і піди з ними в акрополь, до храму Афіни Паллади.

Далі Гектор переказав матері все, що радив віщий Гелен, і так закінчив свою мову:

— Я ж піду і покличу до війська Паріса, тільки не знаю, чи він послухається мене. О, бодай запалася під ним земля! Скільки страждання приніс він нашому місту, Пріамові-батьку і всім нам, Пріамо-вим дітям!

Пішла засмучена Гекаба у свої світлі покої і звеліла служницям скликати найповажніших троянських жінок до палацу. А сама подалася в гарно пахучу комору, де лежали коштовні покривала тонкої [48] роботи. Одне покривало,

осторонь інших, сяяло, наче блискуча зоря на темному небі. Його й узяла Пріамова дружина, сповнена надії на ласку грізної Афіни Паллади.

З великим почтом жінок ішла Гекаба до акрополя. Ось на узгір'ї і храм божественний. Двері їм одразу відчинила жриця Теано, вродлива дружина славного Антенора, упокірника коней. З волі троянців стала вона жрицею в храмі Афіни Паллади і тепер поштиво зустріла найстарших троянських жінок.

З тужними зойками, звівши руки до неба, благали троянки яснозору богиню зглянутися на них, на їхніх синів, що б'ються за високим троянським муром, а жриця Теано поклала променисте покривало Афіні до ніг і сама поряд уклякла з такими словами:

— Вислухай нас, обороно нашого міста, могутня Афіно Палладо! Ми принесемо тобі в жертву дванадцять однолітніх бичків, які ще не ходили в ярмі. Тільки захисти від ахеїв нашу священну Трою, наших славних воїнів і безпорадних жінок та дітей!

Так молилася жриця, а разом із нею троянки. Але грізна богиня не прийняла тих палких молитов.

Тим часом Гектор, блискучою міддю окутий, ішов до Парісового будинку, що його звів сам господар з допомогою найкращих троянських будівничих. Свого меншого брата Гектор застав, як той приміряв панцир і щит та ладнав собі зброю.

А віддалік у покої сиділа прекрасна Єлена, наглядаючи за працею челядниць.

Суворо глянув на брата великий Гектор і докірливо мовив:

— Через тебе, нещасний, гине троянський народ! Битва точиться вже під самими мурами Трої. Може, незабаром наше священне місто згорить у вогні від ворожих смолоскипів. Тож іди мерщій і бийся за нього!

— Слушно ти мовиш, Гекторе,— спокійно відказав Паріс.— Я й сам уже збирався до бою, і Єлена спонукала мене йти. Тож стривай, я вберуся в Ареєву зброю, і підемо разом.

Нічого не відповів на те блискучий Гектор. Тоді прекрасна Єлена сумно озвалася до нього:

— О мій дівере, дівере зловорожої жінки, причинниці лиха! Бодай у той день, як спородила мене на світ люба мати, дужий вітер заніс мене високо в гори чи втопив у бурхливих хвилях безкрайого моря! Тоді не було б цієї біди, цієї кривавої війни, що точиться так довго. Та коли вже вічні боги нам її наслали, то нехай мій чоловік не буде [50] гірший чи слабкіший за інших, хай пече йому серце ганьба. А ти, Гекторе, сядь у крісло та трохи спочинь від тяжкого бою, що його причина — я і Паріс. Та не гнівайся на нас: всемогутній Зевс готує і йому, і мені лиху долю: навіть по смерті ми житимемо знеславлені в пам'яті наших нащадків.

— Ні, Єлено, не проси мене, щоб я сів спочивати. Неспокійне серце вже кличе мене туди, до бойовища. Хай Паріс наздоганяє мене, а я ще зайду додому попрощатися з любою дружиною і малим сином, бо хтозна, чи я повернуся до них, а чи боги віддадуть мене на поталу ахеям.

Так відповівши їй, Гектор пішов собі шоломосяйний.

От незабаром дійшов до свого він затишного дому,

Білораменної ж він не застав Андромахи в покоях,-

З любим дитям на руках та служницею, вбраною гарно,

Вийшла на вежу і там сумувала, ридаючи гірко.

Довідавшись від служниць, де його дружина, Гектор і собі подався до міського муру. Ішов він брукованими вулицями рідного міста і наче вперше бачив, яке воно гарне, аж серце йому тужно стискалось. Коли вже підходив до Скейської брами, навстріч кинулась, угледівши мужа згори, вірна Андромаха, яснокудра дочка царя Етіона. За нею поспішала служниця, тримаючи на руках немовля — їхню єдину дитину. Всміхнувся великий Гектор синові, що вабив очі, наче зіронька ясна. Тільки всміхнувся, та нічого не мовив.

Ллючи ревні сльози, Андромаха взяла чоловіка за руку, пригорнулася до нього і гірко сказала:

— Мій любий! Твоя хоробрість загубить тебе, а разом із тобою всіх нас. І не жаль тобі ані сина малого, ані мене, безталанної. Чує моє серце — незабаром я стану вдовою. А втративши тебе, краще мені самій лягти в сиру землю. Більше не буде ніякої втіхи в житті, попереду чекають сама журба та чорний сум. Ти ж знаєш: немає в мене любої матінки, немає і батька — його вбив нещадний Ахілл, як прийшов руйнувати наші високобрамні Фіви. Правда, Пелід посоромився ганьбити мертвого вождя і навіть зброї з батька не зняв, та ще й сам шанобливо його поховав. А німфи нагірні, Зевсові доньки, посадили на високій могилі шумливі дерева. Ахілл убив і сімох моїх любих братів, що у горах пасли білорунних овець. Тож тепер ти для мене все і батько, і мати, і брат, і чоловік мій прекрасний. Згляньсяж [51] на мене та рідного сина і не йди з міста. З цієї високої вежі пошли своє військо туди, до дикої

смоківниці, де ворогам найлегше здолати міський мур. Хто виказав ахеям те місце, не знаю, але вони вже тричі саме там ішли на приступ, а попереду всіх обидва Атріди, обидва Еанти, славетний Ідоменей і могутній Діомед.

Відказав на ту мову шоломосяйний Гектор:

— Дружино моя, я теж тяжко сумую, бо, може, навіки йду від тебе і сина. Та не йти я не можу. Не можу ганьбитися, залишаючись тут, як боягуз, за високим муром. З юних років звик я берегти батькову доблесну славу і битися тільки в перших шерегах. Та серце мені віщує:

День той настане колись, Іліон загине священний,

З ним же загине Пріам і весь люд списоборця Пріама.

Але не так за троянців бере мене жаль і турбота, не за страждання мого державного батька і поважної матері, не за братів, що їх, хоробрих і славних, стільки поляже під вражою зброєю,— бентежить мене твоя гірка доля, бідна Андромахо. Того чорного дня підеш ти, ридма ридаючи, в ахейський полон, а потім десь у далекому Аргосі будеш у чужому домі, наче служниця, ткати на кроснах і воду носити. За тією тяжкою роботою хтось побачить тебе й твої сльози та й скаже: "То дружина славетного Гектора, що був найперший серед оборонців священного Іліона". Та згадка про любого чоловіка тільки дужче ятритиме тобі серце. Ні, хай я краще помру, хай земля мене вкриє, аби не бачити, як поведуть тебе у полон, аби не чути твого стогону й зойку.

Гектор замовк і простяг обидві руки до сина. Заплакало дитя і сховалося в обіймах служниці: налякав його блискучий шолом із чорною гривою, що грізно маяла на вітрі. Всміхнулись і

батько, і мати до свого первістка, зірки ясної. Мерщій ізняв великий Гектор із голови сліпучо-мідний шолом і поклав на землю. Тоді обійняв сина, поколисав його трохи і, піднявши на руках догори, звернувся до Зевса та інших безсмертних:

-— Зевсе всевладний і ви, вічні богове! Зробіть мого сина схожим на мене — мужнім героєм, найкращим серед троянського війська. Хай стане він могутнім владарем Іліона. Хай під час жорстокого бою воїни скажуть про нього: "Доблестю він навіть батька свого перевершив!" І хай його мати радіє, коли він з великою здобиччю вертатиме з бою. [52]

По тих словах Гектор обережно передав хлоп'я засмученій дружині. Андромаха ніжно притисла сина до грудей і крізь сльози всміхнулася. . Розчулений Гектор ласкаво обійняв її та й мовив:

— О бідолашна, не-край собі серця журбою. Всупереч долі я не попаду до Аїдового царства, а від долі врятуватися не може ніхто, якщо він смертним на світ народився. Тож не плач, не сумуй, а йди додому і наглядай за господою. Війна — то чоловіча турбота, чоловіки боронитимуть Трою, а я — найдужче за інших.

Мовивши так, одягнув на себе осяйливий Гектор

Свій конегривий шолом. Подалася дружина додому,

Лиш оглядаючись часто й рясні проливаючи сльози,

І незабаром дійшла до затишного й людного дому

Гектора-мужогубителя, в ньому ж застала багато

Двірських служебниць, і ревні побігли з очей у них сльози.

Так був у домі своєму оплаканий заживо Гектор:

Не сподівався ніхто, щоб з війни коли-небудь додому

Він повернувся, уникнувши рук і могуття ахеїв.

ДВОБІЙ ГЕКТОРА З ЕАНТОМ

Уже біля Скейської брами наздогнав шоломосяйного Ректора брат його менший Паріс. Обидва палали нестримним бажанням битися з ворогом, тож поспішали чимдуж до свого війська. Забачили їх здалека воїни і зраділи, як радіють знеможені мореплавці, коли раптом подме ходовий вітер, що несе їм бадьорість і силу.

Кинулися герої у бій, та так навально, що падали круг них вороги під ударами безжальної зброї. З усіх троянців найдужче билися Гек-тор, Паріс та Главк, син Гіпполохів. І почали відступати ахеї. Побачила з Олімпійської верховини ясноока богиня Афіна, як нещадно троянці нищать ахеїв у битві жорстокій, і мерщій спустилася до священної Трої. Тоді з високого Пергаму вийшов їй назустріч бог із мечем золотим — Аполлон, що прагнув звитяги троянцям. Так вони стрілися під великим розлогим дубом.

Улюблена дочко всемогутнього Зевса! — звернувся срібнолукий бог до Афіни Паллади.— Чому ти, палаючи гнівом, спустилася сюди з Олімпійських верховин? Певне, хочеш схилити мінливу звитягу на бік ахеїв? Ніколи не жаль тобі троянців, що гинуть. Та ось послухай [54] мене: припинімо на сьогодні цю шалену січу, хай усі трохи перепочинуть. А потім

хай собі знову воюють, аж поки впаде Пріамове місто, адже так на Олімпі ви порішили.

— Хай буде, як ти хочеш, Аполлоне,— відказала яснозора богиня.— Спускаючися з Олімпу сюди, я теж дбала про це. Але як саме ти гадаєш припинити битву?

— Треба збудити в Гекторові ще більшу хоробрість, може, тоді він звернеться до ахеїв із закликом: чи не схоче хто позмагатися з ним один на один у смертельному герці? І може, котрийсь із ахейських героїв вийде битися з великим Ректором.

Погодилася з Аполлоном могутня богиня, і на тому й стали. А віщий Пріамів син Гелен здогадався про волю безсмертних. Поспішив він до свого богорівного брата і мовив:

— Мудрий Ректоре, послухай мене, свого брата. Припини на сьогодні бій і виклич на герць найхоробрішого ахейського героя. І знай: не судилося тобі сьогодні померти, про це я чув од вічних богів.

Зрадів незмірно Ректор словам свого віщого брата. Вийшов він наперед війська і, піднявши блискучого списа, владно спинив фаланги троянців.

Завваживши це, Атрід Агамемнон теж стримав ахеїв. Затихло бойовище, і потомлені воїни вмить усі посідали на землю.

Аполлон і Афіна, прийнявши подобу шулік, сіли на високому дубі і тішилися звідти гарним видовищем: щільно сиділи ряди воїнів, а над ними ледь коливалися щити, списи й гривасті шоломи, наче брижилося на сонці блискуче морське плесо і зненацька темніло, коли віяв із заходу лагідний вітер Зефір.

Насередину поміж обома військами вийшов Ректор, блискотливою міддю окутий, і гучно промовив:

— Слухайте, Трої сини, і ви, гарно озброєні ахеї! Довго ще доведеться нам битися, поки або ви візьмете нашу міцномуровану Трою, або ми переб'ємо вас усіх біля крутобоких кораблів. У вашому війську зібралися всі найхоробріші ахейські мужі. То, може, є серед них бодай один, що згодиться вийти на смертельний двобій зі мною. Я ж обіцяю: коли срібнолукий Аполлон дозволить мені здобути славу і я переможу в двобої, то тільки зніму з убитого зброю та повішу її в Аполлоновім храмі. Але мертвого ніхто не зганьбить, і ви, ахеї, поховаєте його на березі широкого Геллеспонту, насипавши високу могилу, щоб її було здалека видно мандрівним мореплавцям. Може, згодом якийсь нащадок наш скаже: "То могила ахейського воїна, [55] що його вбив Пріамів син Гектор". Скаже так, і слава моя ніколи не згасне.

Замовк шоломосяйний Гектор, і враз запала тиша: соромно було ахеям ухилятися від двобою, та ніхто не зважувався прийняти страшний виклик. Тоді підвівся Менелай, підбурений соромом і гнівом.

— Горе нам! Ахеянки ви, не ахейці!-гостро сказав спартанський володар.— Гучна ганьба впаде на ваші голови, якщо ніхто не вийде битися з блискучим Гектором. Краще б вам зовсім щезнути, розвіятися прахом на вітрі, ніж сидіти отак, без мужнього серця у грудях і без світлої слави! Гаразд, я сам піду проти Пріаміда, і хай нас вічні боги розсудять.

Менелай почав квапливо лаштуватися до бою. І незабаром зазнав би він смертельної рани від нездоланного Гектора, коли б його не перепинили ахейські вожді. Цар Агамемнон схопив брата за руку й докірливо мовив:

— Чи тобі потьмарився розум, Менелаю, паростку Зевсів? Вгамуй своє серце, роз'ятрене гнівом, і не йди зопалу битися з великим Гектором, що з ним навіть сам могутній Ахілл не важився стати на герць, а він, безперечно, хоробріший і дужчий за тебе. Ні, заспокойся і сядь, серед ахейського війська знайдеться герой, що добровільно вийде на виклик до бою.

Послухався розумної ради Менелай і став з допомогою воїнів скидати важкий обладунок. Тим часом підвівся старий Нестор, володар пілоський, і палким словом нагадав ахеям про честь і звитяги їхніх батьків.

Тільки-но замовк Нестор, як одразу ж, присоромлені його мовою, вийшли наперед дев'ятеро ахейських героїв: цар Агамемнон, Діомед, обидва дужі Еанти, Одіссей і ще четверо інших. Кожен прагнув якнайшвидше стати на герць із блискучим Гектором.

За порадою старого Нестора всі дев'ятеро кинули жереби в шолом царя Агамемнона. Нестор сильно потрусив той шолом, і випав жереб славного героя, Еанта Теламоніда. Оповісник узяв жереб і, обійшовши героїв, показав його кожному. Зрадів Еант і голосно промовив:

— Друзі, тішить мене зустріч із богоподібним Гектором, і вірю я в перемогу. Та поки вбиратимусь у важкий обладунок війни, помоліться могутньому Зевсові за мене.

— Зевсе всевладний!-молилося ахейське військо.— Вчини так, щоб Еантові дісталися перемога і слава. Та коли ти любиш Гектора і дбаєш за нього, поділи нарівно між обома героями доблесну славу. [56]

Мовили так, а Еант у мідь одягався блискучу.

І, бойовий обладунок увесь одягнувши на тіло,

Рушив на ворога він, як виходить Арей велетенський,

В бій ідучи поміж воїв, яких підбиває Кроніон

До ворожнечі у злобі взаємній, що душу з'їдає.

Так і Еант величезний ступав тоді, захист ахеїв,

Грізним лицем усміхався, між тим як міцними ногами

Кроки широкі робив, довготінним стрясаючи списом.

Спостерігаючи це, душею раділи ахеї.

Трепет троян обійняв, і дрож їм пробіг по суглобах,

Навіть у Гектора в грудях сильніше забилося серце.

Еант ішов уперед, тримаючи поперед себе величезний мідяний щит, обтягнений шкурами сімох здоровенних биків. Вийшов могутній герой на середину поля і крикнув:

— Гекторе, тепер ти дізнаєшся, що серед ахеїв, крім богорівного Ахілла, є ще дужі бійці. То починаймо двобій!

— Починаймо! — вигукнув Гектор і перший кинув довгого списа. Влучив той спис в Еантів щит семишкурий і пройшов крізь шість оболонок, а в сьомій застряг. Тоді в свою чергу метнув дужою рукою Еант, його спис пронизав Гекторів щит, пробив панцир, і герой ледве уникнув чорної смерті.

Повитягали свої списи супротивники і ще раз кинулися один на одного, немов хижі звірі. Гектор замахнувся і вдарив посередині в щит семишкурий. Зігнувся спис, а щита не пробив. Еантів же спис пролетів крізь щит Пріамідів і до крові подряпав героєві шию. Та Гектор і не думав припиняти двобій, а відскочивши, схопив із землі здоровенну каменюку й метнув її в Еанта, але семишкурий щит тільки задзвенів мідним дзвоном. Схопив і Еант каменюку, ще більшу, ще важчу, напружився щосили, завертів її і жбурнув.

Аж прогнувся щит блискучого Гектора, а камінь, відскочивши, вдарив його в коліно. Упав герой, та тільки на мить — швидко звів його на ноги, мабуть, сам далекосяжний Аполлон. Тепер герої мерщій схопилися за мечі, та два оповісники, по одному від кожного війська, розборонили їх, простягши між ними жезли, ознаки царської влади.

— Годі вам битися, хоробрі мужі,— сказав троянський оповісник Ідей, чоловік статечний, розумний.— Певне, всемогутній Зевс вас однаково любить і дав вам однакову мужність, однакову силу. Ми всі цьому свідки, але вже ніч спадає на землю, і час припинити двобій. [57]

— Годилося б, щоб Гектор перший повторив ці слова,— відповів дужий Еант.— Коли він скориться вашій волі, то скорюся відразу і я.

— Славний Еанте,— мовив Гектор,— боги дарували тобі і могутність, і мужність, а списом ти володієш краще за всіх ахеїв. Ми ще зустрінемося з тобою в бою, і хтось із нас переможе. Але тепер і справді вже пізно, швидко темніє. Та на прощання вшануймо один одного багатими дарами, щоб усі про нас говорили: вони бились, як вороги, та розійшлись, наче друзі.

Кажучи так, Гектор простяг Бантові свій срібноцвяховий меч у коштовних піхвах, а той зняв із себе пурпурно-блискучий черес і віддав Пріамідові. Попрощалися вони й розійшлись, кожен до свого війська.

Побачивши, що великий Гектор іде живий і здоровий, не скорившись Байтовій непереборній силі, троянці безмежно зраділи, оточили його і повели як героя до міста.

Гучно раділи ахеї, пишаючись дужим Бантом. Володар мужів Агамемнон звелів влаштувати на його честь велику учту і власноручно зарізав Зевсові в жертву здоровенного п'ятирічного бика. Як засмажилось м'ясо, посідали ахейські вожді в наметі царя Агамемнона, і кожен їв та пив досхочу. А доблесному Бантові сам державний Атрід відкраяв найбільший і найсмачніший шмат печені.

Як усі вгамували перший голод і спрагу, підвівся старий Нестор, мудрий володар пілоський, і мовив:

— Доблесний Агамемноне і ви, найзнатніші ахейські мужі! Багато вже загинуло наших воїнів. Навісний Арей пролив їхню чорну кров у долині, де тече світлий Скамандр, а їхні душі звергнув у похмуре Аїдове царство. Тож треба нам завтра не починати знову бою, а спершу позносити всіх убитих ахеїв та спалити їх неподалік наших кораблів. Потім привеземо піску й насиплемо на цьому місці високу могилу, а тсді зведемо високий вал із вежами — на захист собі й кораблям. Матиме той вал велику браму, щоб легко проїздили бойові колісниці, а щоб троянці не напали зненацька на нас, прокопаємо попереду глибокий рів.

Усі ахейські вожді схвалили розважний Несторів задум, і вечеря тривала.

Тим часом у Трої, перед Пріамовим палацом, зійшлися й троянці на раду.

Зійшлись та й засперечались. Герой Антенор умовляв повернути ахеям прекрасну Єлену, а разом із нею — аргоські скарби. [58]

— Адже ми ведемо цю жорстоку війну, порушивши священну клятву,— нагадав наприкінці Антенор і сів на своє місце.

— Мабуть, вічні боги позбавили тебе розуму, Антеноре! — підводячись, гаряче вигукнув Паріс.— А я твердо і щиро скажу: ніколи я не віддам своєї дружини, пишнокосої Єлени. Що ж до скарбів, які ми з нею привезли сюди з далекого Аргоса, то я можу їх усіх повернути, ще й докласти своїх.

По тих рішучих словах завирували, загомоніли збори. Тоді підвівся старий Пріам Дарданід, мудрістю схожий на Зевса, і лагідно мовив:

— Друзі, вже пізно, ідіть по домівках, вечеряйте, відпочивайте. Тільки не забудьте поставити нічну сторожу. А завтра, як рожева Бос засяє на небі, ми пошлемо до ахейських кораблів оповісника Ідея. Хай він перекаже могутнім Атрідам — Агамемнону і Менелаєві — слова мого сина Паріса, провинного в цій кривавій війні. А ще хай Ідей спитає, чи не згодяться ахеї припинити бій хоч на день — треба спалити тіла загиблих воїнів, що лежать по всій долині. А потім ми знову битимемося, поки нарешті розлучать нас вічні боги, одному з двох військ дарувавши звитягу.

Так сказав старий Пріам Дарданід, і всі скорилися його мудрій волі.

А наступного ранку троянський оповісник Ідей уже був у ворожому стані. Ахейські старійшини зібралися біля корабля державного Агамемнона, і, ставши серед них, Ідей гучно переказав те, що звеліли йому троянці.

Коли Ідей закінчив, надовго запала тиша. Нарешті озвався Діомед:

— Тепер уже, звісно, ніхто не візьме в Паріса ні скарбів, ані навіть прекрасної Єлени. І дитина тепер розуміє, що над багатолюдною Троєю вже нависли чорні сіті неминучої згуби.

Звідусіль гучно залунали схвальні вигуки. Тоді сказав Агамемнон:

— Ти чуєш, Ідею, як відповідають тобі воїни? То є і моя відповідь теж. А про мертвих ви слушно згадали: треба якнайшвидше заспокоїти небіжчиків вогнем. Тож задля цього припинімо на один день війну, хай буде нам свідком у тому сам Зевс Громовержець.

Сонце промінням новим вже навколо осяяло ниви,

З плавно пливучих глибин Океану зійшовши на світлий

Шлях свій небесний, як стрілись у полі обидва загони.

Важко було впізнавать серед мертвих їм кожного мужа,

Поки запеклої крові із трупів не змили водою.

Сльози гіркії ллючи, їх на повози зносили потім.

Вголос ридать боронив їм Пріам. І безмовно трояни

Мертвих складали на вогнища, тяжко сумуючи серцем,

І, попаливши вогнем, в Іліон повертались священний.

З другого боку, так само і мідноголінні ахеї

Мертвих складали на вогнища, тяжко сумуючи серцем,

І, попаливши вогнем, до човнів крутобоких вертались.

А вночі ахеї навезли з долини піску, насипали високу могилу, а потім її та весь берег, де стояли крутобокі кораблі, обвели валом із вежами й великою брамою, щоб вільно могли виїздити бойові колісниці.

Навіть вічні боги дивувались, бачачи, як тяжко і швидко ахеї працюють. Тільки одного Посейдона не зворушив цей подвиг ахеїв. Розгнівився володар морів за те, що не вшанували вони гекатомбою безсмертних, і поскаржився Зевсові.

— Заспокойся, могутній Посейдоне! — відказав Громовержець.— Коли ахеї вирушать нарешті додому, я дозволю тобі зруйнувати на березі все, що вони тут позводили, все змити водою та засипати навіки піском.

А тим часом ахеї, закінчивши важку працю, розкошували вином, що його привезли лемноські купці славетним Атрідам у дар та на продаж. Бенкетували й троянці, радіючи з відпочинку.

Але всю ніч грізно гримів з неба темнохмарний Зевс, віщуючи смертним нові напасті й лихо.

ПЕРЕРВАНИЙ БІЙ

Ледве світосяйна Еос заясніла у шатах щафранних на млистому небі, як громовладний Зевс зібрав на захмарнім Олімпі всіх безсмертних і мовив їм слово крилате:

— Слухайте мою волю, богове! Тепер не здумайте спускатися на землю й допомагати смертним. Той, хто зухвало знехтує мою волю, повернеться на Олімп ганебно побитий, а може, я навіть звергну його в темний Тартар — у ту глибочезну безодню, що нижча від Аїда настільки, наскільки земля нижча від неба. Тоді зухвалець знатиме, що я дужчий за всіх. Чи, може, ви хочете впевнитися в цьому? То спустіть із неба на землю золотий ланцюг, почепіться всі за нього і спробуйте стягти мене додолу. Марно, богове, ви б силувалися! А я, коли схочу, легко підніму вас усіх, разом із землею і морем, а ланцюг обв'яжу круг найвищої верховини Олімпу, щоб увесь Всесвіт повис у повітрі. От наскільки я дужчий за всіх безсмертних і смертних.

Замовк Зевс, і принишкли всі боги. Тільки улюблена Зевсова донька насмілилася порушити тишу. Спокійно дивлячись ясними очима, вона перша озвалась: [61]

— Зевсе всевладний, наш батьку! Ми всі добре знаємо, що сила твоя нездоланна. І ніхто з-поміж нас не насмілиться втручатися в битву, тільки дозволь дати пораду ахеям, щоб усі вони не загинули від гострої зброї та твого жахливого гніву.

Усміхнувся Зевс своїй яснозорій дочці й заспокоїв її лагідним словом. А тоді

...коней запріг в колісницю свою бистролетну

Міднокопитних, ще й гриви на них золоті розвивались;

В золото сам одягнув своє тіло, батіг взяв у руки,

Золотом гарно оздоблений, став на свою колісницю

Й ляснув по конях бичем. Вони залюбки полетіли,

Високо знявшись поміж землею і зоряним небом.

Незабаром досяг Громовержець гори Іди, багатої на звірину, ліси та чисті джерела. Вийшов Зевс із колісниці, огорнув її хмарою, а сам сів на верховині, звідки добре було видно Пріамове місто священне та при березі чорнобокі ахейські кораблі.

Обидва війська вже лаштувалися до бою. Ось розчинилася Скейська брама, і троянці, на колісницях і піші, поспішили в долину.

Знову завирувала битва. Довго, поки розгорявся день, свистіли стріли, бряжчали списи й мечі, падали люди. А коли ясне сонце досягло середини високого неба, Зевс узяв золоті терези і поклав на них два жереби — троянців та ахеїв. Одразу жереб ахейський опустився аж до землі — віщувало те смерть! — а жереб троянський піднявся високо, до самого неба.

Страшно загримів темнохмарний Зевс із верховини джерельної Іди і шпурнув огненну блискавку просто в ахейське військо. Блідий жах пойняв ахеїв. Кинулися вони мерщій тікати, кинулися всі — і прості воїни, і славетні герої, побіг навіть сам

володар мужів Агамем-нон. Зостався тільки старий Нестор, бо в його коня влучила ворожа стріла.

Аж закрутився кінь від болючої рани, а старий Нестор не встиг навіть обрубати збрую, як завважив, що просто на нього мчить блискучий Гектор, правуючи вітроногими кіньми. Отут володар пілоський і позбувся б життя, та побачив його у скруті могутній Діомед і поспішив на поміч, ще й чимдуж гукнув Одіссея:

Зевсів нащадку, розумний Одіссею! Хіба тобі личить тікати від ворога? Стережися, щоб тобі не кинули гострого списа в спину. Краще повернись, треба оборонити старого Нестора! [62]

Та хитромудрий Одіссей наче нічого не чув і біг далі, до своїх кораблів. А Діомед під'їхав упритул до Нестора, і старий перейшов до нього в колісницю, помінявшись місцями з візничим.

— Побачиш тепер, які в мене коні,— мовив Діомед.— А Гектор нарешті відчує, що недаремно я тримаю списа в дужій руці.

І вони помчали назустріч шоломосяйному Гекторові. Замахнувся Діомед і кинув свого довгого списа, та влучив не в Гектора, а в його візничого. Упав той мертвий з колісниці додолу, аж зброя на нім забряжчала, а коні сахнулись назад. Та Гектор міцно схопив віжки і озирнувся довкола. Вмить знайшов він собі іншого візничого, хоч краялося йому серце за тим, убитим, що з ним навіть не зміг попрощатись — Діомед уже знову мчав на Гектора.

Хтозна, чим скінчився б їхній герць, та побачив це з верховини джерельної Іди всемогутній Зевс. Страшний грім розлігся довкола, а перед Діомедовими кіньми впала сліпуча блискавка, спалахнувши сірчаним вогнем.

У сивого Нестора випали з рук віжки, злякався старий і став умовляти Діомеда мерщій тікати з бойовища:

— Хіба ти не бачиш, що не тобі Зевс дає перемогу? Сьогодні він дарує Гекторові славу звитяжця.

Схопив старий Нестор віжки і завернув колісницю. Помчали вони до ахейського стану, а навздогін їм летіли стріли і глузливі вигуки. Найдужче вирізнявся Гекторів голос:

— Даремно тебе, Діомеде, так шанували ахеї. Але тепер уже всі побачать: ти не воїн, а боягузлива жінка. І ніколи тобі не зійти на мури священної Трої.

Розлютили ці слова дужого Діомеда. Тричі завертав він розпалених коней, щоб кинутися на Гектора, і тричі грізно лунав з височини оглушливий грім темнохмарного Зевса.

Великий Гектор радів палкою душею, розуміючи Зевсову волю.

— Друзі! — голосно гукнув він до своїх воїнів.— Чуєте, всемогутній Зевс обіцяє нам перемогу, а нашим ворогам загибель віщує. Нерозумні, вони звели піщаний вал із вежами, та хіба він витримає нашу навалу? Ми проб'ємося до берега і спалимо всі до одного їхні кораблі.

Почула цю горду мову волоока Гера і з гніву так шарпонула свій трон, що весь багатоверхий Олімп задвигтів. Надумала Гера вдатися до Посейдона, великого бога, її рідного брата.

Могутній володарю морів! — мовила богиня слово крилате. — [63] Невже не болить тобі серце за ахеїв, що безславно гинуть на наших очах? Вони ж завжди шанували тебе, надсилали багаті дари та справляли щедрі гекатомби. То допоможи їм тепер здобути перемогу. Якби ми всі, друзі ахеїв, надумали прогнати троянців, то не зарадив би їм і Зевс Громовержець, сидячи самотою на верховині джерельної Іди.

— Що за мова зухвала в тебе, Геро! — гнівно відказав Посейдон.— Ні, я ніколи не піду проти волі державного Зевса!

А тим часом уже до самих ахейських укріплень підступили троянці на чолі з шоломосяйним Гектором, що був рівний швидкому Арею: чудодійну снагу дарував йому Зевс. Ще б трохи зусиль — і кораблі запалали б.

Та цар Агамемнон, перекинувши через руку свій пурпуровий плащ, вийшов перед великим Одіссеєвим кораблем, що стояв саме посередині інших, і закричав гучним голосом, аби чути було й на крайніх кораблях— Діомеда й Ахілла: тільки ці могутні герої сміливо поставили скраю свої кораблі.

— Ганьба вам, боягузи-ахеї! — гримів голос царя Агамемнона.— Чи не ви ще недавно хвалилися, що кожний з-поміж вас здолає сотню троянців або навіть і дві? Насправді ж ви всі не варті одного троянського героя — блискучого Гектора, що рветься познищувати наші кораблі пекучим вогнем.

Військо мовчало.

А вождь ахейський, звівши догори руки, вів далі:

— Зевсе, наш батьку всевладний! Коли їхав я до високої Трої, то не минув жодного твого вівтаря, не поклавши на нього багатої жертви. А кого із смертних вождів ти карав так жорстоко, як мене, навіки позбавляючи слави? Почуй мене хоч тепер, Громовержцю! Спершу просив я в тебе звитяги над троянцями, а тепер благаю тільки про одне: врятуй від чорної загибелі ахейське військо!

Так він благав, і зглянувся батько на сльози пекучі,

Ствердно кивнув, що залишиться цілим народ, не загине,

З неба послав їм орла, з віщих птиць найпевнішого птаха,

В кігтях тримав оленя він, дитя бистроногої лані.

Скинув він те оленя перед Зевсів олтар пречудовий,

Де усевіщому Зевсові жертви палили ахеї.

Скоро збагнули вони, що від Зевса та птиця злетіла,

Кинулись враз на троян, вогнем бойовим запалавши.

[64]

Ніхто з ахеїв не міг би похвалитися, що він обігнав дужого Діомеда і перший кинувся в бій. За Діомедовою колісницею мчали на троянців коні обох Атрідів, Еантів та інших героїв, а за ними все ахейське військо. Навколо падали троянці, уражені мечами, списами та далекосяжними стрілами. Знаменитий

ахейський лучник Тевкр сховався за величезним щитом свого брата Еанта і скільки звідти стріляв, стільки падало троянських воїнів, поранених на смерть. Тільки в блискучого Гектора ніяк не міг влучити Тевкр. Двічі старанно цілився в нього і двічі хибив непомильний стрілець.

Зате його стріла знайшла юного Горгіфіона, ніжного сина старого царя Пріама. Ніби червоний мак на високій стеблині, що росте безжурно в садку та раптом хилиться, обважнілий від весняних дощів,— так схилив свою голову у мідному шоломі юний Пріамід, і смертна мла повила йому очі.

Ще раз напнув Тевкр тятиву і знову пустив смертоносну стрілу в шоломосяйного Гектора, та знову не влучив. Вп'ялася стріла в Гек-торового друга й візничого Архіптолема, вп'ялася просто в груди, і упав вірний друг з колісниці. Гострий біль стис Гекторові серце. Передавши віжки троянському воїнові, що був поблизу, герой скочив із колісниці, страшно закричав, підняв із землі каменюку і пішов просто на Тевкра. Той притьмом вихопив стрілу і вже напнув був тятиву, та великий Гектор кинув той камінь, і впав Тевкр додолу, випустивши з рук легку свою зброю. Ледве відборонив дужий Еант славного брата, що тяжко стогнав, і двоє ахейських воїнів віднесли його на корабель.

Знову тоді пробудив Олімпієць одвагу в троянах,

І до глибокого рову вони відігнали ахеїв.

Гектор між перших помчав, своєю могутністю гордий.

Опинившись за валом, ахеї стали як один перед кораблями, чекаючи на ворога. Кожний, звівши руки до неба, благав богів-олімпійців зглянутися на них і відвернути сіті чорної згуби.

Засмутилася золотошатна Гера, побачивши ахеїв у такій страшній скруті, і мовила до Афіни Паллади слово крилате:

Невже ми не зарадимо ахейському війську, що може тепер загинути від згубної сили блискучого Гектора? Відказала на те яснозора богиня:

Гектор давно позбувся б сили і навіть життя, якби не мій батько, [66] Зевс Громовержець, що зневажив моє бажання, догоджаючи срібноногій Фетіді. Та гаразд, незабаром він знову зватиме мене любою донькою. Спустімось на" землю. Запряжи бойову колісницю, а я одягну обладунок війни. Тоді ми побачимо, чи зрадіє великий Гектор, вгледівши нас на бойовищі.

І от золотозбруйні коні помчали двох могутніх богинь із Олімпу на землю.

Та вгледів їх темнохмарний Зевс, сидячи на верховині джерельної Іди. Страшенно розгнівився він і звелів золотокрилій Іріді полетіти й завернути назад колісницю з богинями.

— Як не послухаються,— гримнув Зевс,— то я зламаю їм колісницю, позбавлю коней сили, а їх повикидаю додолу, і вони так позабиваються, що й через десять років не загоять тих ран.

Полетіла золотокрила Іріда й переказала богиням Зевсову волю. Волоока Гера злякалась і вмить завернула золотозбруйних коней.

— Не хочу я через смертних сваритися з Зевсом. Хай вони живуть чи помирають, як їм судилося. І хай Зевс вирішує, кому здобути звитягу.

Повернулися богині на захмарний Олімп, а невдовзі примчав туди на своїй золотій колісниці й сам батько богів та людей. Посейдон розпряг йому дзвінконогих коней, і Зевс сів на свій трон, аж задвигтів увесь Олімп під його вагою. Навколо посідали безсмертні, тільки Гера з Афіною трималися осторонь, не насмілюючись мовити слово до великого бога. Та він сам звернувся до них:

— Що вас так засмутило, Афіно і Геро? Чи ви потомилися від тієї кривавої війни, прагнучи смерті троянцям? Та знайте: волі моєї вам не зламати. Якби ви не послухалися мене, вразили б вас блискавки в небі і вже не повернулися б ви на священний Олімп.

Сердито мовчали Афіна і Гера, сидячи поряд і замишляючи погибель троянцям. Та не стрималася нарешті розгнівана Гера:

— Державний Зевсе, які ти мовив жорстокі слова! Ми добре знаємо, що сила твоя непереборна. Та все ж непокоїть нас доля ахеїв — усі вони можуть тепер загинути біля своїх чорнобоких кораблів.

— Поважна Геро,— відказав той, що хмари збирає,— завтра вдосвіта побачиш, як з моєї волі загине ще більше ахеїв. Гнані троянцями, вони відійдуть упритул до своїх кораблів. Блискучий Гектор звитяжно битиметься доти, доки до бою стане могутній Ахілл, як побачить, що вбито його вірного друга Патрокла.

Не заперечувала вже Зевсові його дружина, золотошатна Гера. [67]

А яскраве сонце тим часом поринуло в далекий Океан, і темна ніч оповила землю — на превелику радість ахеям і на щирий жаль їхнім ворогам.

Великий Гектор зібрав усе військо в долині при березі повноводого Скамандру. Спершись на довгого списа, Гектор звернувся до війська:

— Слухайте, Трої сини і військо союзне! Сьогодні гадав я з перемогою повернутися до священної Трої, але ніч врятувала ахеїв. Та до міста ми не підем на ночівлю. Лаштуйтеся тут, розпалюйте великі багаття, щоб ахеї, скориставшись темрявою, не втекли на своїх швидких кораблях. А ви, оповісники, сповістіть у місті, щоб підлітки й діди пильнували з троянських стін, а жінки світили в будинках яскраві вогні — тоді ворог не пробереться нишком у місто, яке зосталося без війська. Я ж благатиму всемогутнього Зевса та інших вічних богів допомогти нам знищити тих псів, що їх привезли сюди на чорнобоких кораблях самі Кери, богині смерті.

Замовк блискучий Гектор. І заходилися троянці розпалювати вогнища, ладнати вечерю та справляти священні жертви богам.

Пахощі жиру солодкі до самого неба доносив

Вітер; але не схотіли прийнять їх блаженні богове,

Не побажали — ненависний був Іліон їм священний,

І можновладний Пріам, і весь люд списоборця Пріама.

СПРОБА ЗАМИРИТИСЯ З АХІЛЛОМ

Я к хвилюється винно-темне море, коли налітають, зненацька зіткнувшись, супротивні вітри, похмурий Борей і теплий Зефір, та здіймають чорні буруни води,— так

хвилювалося ахейське військо тієї ночі після бою, притиснуте до своїх кораблів.

Засмучений цар Агамемнон звелів оповісникам зібрати до нього вождів, а коли ті зійшлися, підвівся і, тяжко зітхаючи, мовив до них:

— Друзі й порадники мудрі! Зевс-олімпієць велить нам безславно тікати додому. І ми мусимо скоритися, бо вже не взяти нам Іліона, бракує нам і сили, і зброї.

Довго по цих словах сиділи мовчки зажурені ахеї, та нарешті озвався дужий Діомед:

— Коли ти, Атріде, помиляєшся, то я перший ладен сперечатися з тобою. Тільки вислухай мене без гніву. Всевладний Зевс дав тобі царський жезл, та не дав мужності, а мужність — найголовніше для вождя. Невже ти справді гадаєш, що ахеї боягузи? Коли ти прагнеш якнайшвидше додому вернутись, то їдь собі, кораблів у тебе доволі. А ми зостанемося тут, аж поки, нарешті, вщент зруйнуємо Трою. [69]

Скінчив говорити Діомед, і звідусіль залунали схвальні вигуки. А слово взяв старий Нестор, володар пілоський.

— Діомеде, ти не тільки найдужчий в бою, але і в раді оцій наймудріший, хоч іще молодий, навіть сини мої всі старші за тебе. Ти сказав дуже слушно, та я ось закінчу: Атріде, звели для старійшин лагодити вечерю, а молодь хай чатує всю ніч біля укріплень. Ти ж за вечерею дослухайся порад, бо ахеї потребують тепер, як ніколи, мудрої ради: ця ніч принесе нам або смерть, або порятунок.

Уважно вислухав Агамемнон старого й погодився з ним. За його наказом сімсот юнаків, убравшись у бойові обладунки, стали на варту біля укріплень та позапалювали яскраві багаття.

А в наметі царя Агамемнона зібралися всі старійшини на вечерю. Коли вони вдовольнили перший голод і спрагу, знову підвівся старий Нестор, наймудріший в порадах.

— О славетний Атріде!-лагідно мовив пілоський володар.— Зевс-олімпієць вручив тобі царський жезл, щоб ти розумно володарював над народами. Але не цурайся мудрих порад інших смертних. Ось я вже давно радив тобі — ще тоді, як ти силоміць забрав у Ахілла його полонянку Брісеїду. Ще тоді я відмовляв тебе, але через гордість і пиху ти не слухав розумної ради й жорстоко образив могутнього Пеліда, улюбленця вічних богів. А тепер нам треба добре поміркувати, як прихилити до себе богорівного героя. Мабуть, багатими дарами та ласкавою мовою.

— Старче! — відповів на те Агамемнон владущий.— Слушно ти кажеш і слушно картаєш мене. Я винен, бо тяжко образив героя, що вартий цілого війська. Тож аби помиритися з ним, я ладен послати великі дарунки — багато золота, дванадцятеро коней найкращих, сімох найкращих жінок і серед них Брісеїду. А якщо ми візьмемо, нарешті, Трою, хай Ахілл налаштує повний корабель золотом і візьме все, що йому до вподоби. Коли ж ми повернемося звитяжцями додому, я віддам за нього одну з трьох своїх дочок, а в посаг — сім великих, багатих міст. Хай лише вгамує свій страшний гнів. Адже тільки похмурий бог Аїд неприхильний до людських благань, через те й ненавидять його всі смертні. Нехай же Пелід згадає про це і більше не гнівається — я ж бо старший за нього віком і владою!

Гідно промовив так Агамемнон і сів.

Сподобалася Атрідова мова старійшинам, і поклали вони вирядити до Ахілла трьох посланців — Фенікса, Еанта й Одіссея, трьох героїв, що їх найдужче любив смертний син богині Фетіди. [70]

Потім питва юнаки налили аж по вінця в кратери,

Порозливали у келихи й всім порозносили гостям,

А узливання вчинивши, всі випили, скільки бажали,

Й вийшли з намету тоді Агамемнона, сина Атрея.

Старий Нестор підійшов до посланців і, спиняючи розумний погляд на кожнім, а найдовше на хитромудрому Одіссеєві, звелів їм благати Ахілла, тамуючи власну гордість.

Посланці пішли берегом темного моря і швидко дісталися до мірмідонських суден. Ахілла вони побачили відразу: той сидів біля свого намету, грав на дзвінкій кіфарі та співав пісню про давніх героїв. А навпроти мовчки сидів і слухав той спів його вірний друг Патрокл.

Угледівши посланців — перший ішов Одіссей велемудрий,— здивований Пелід швидко підвівся і з кіфарою в руках поспішив їм назустріч.

— Гості шановні! — мовив Ахілл.— Який клопіт привів вас до мене? Гніваюсь я на ахеїв, це правда, та ви завжди любі моєму серцю.

З тими словами богорівний Ахілл ввів посланців у намет і посадовив на лавах, вкритих пурпуровими килимами, а

Патроклові звелів принести великі кратери з променистим вином.

Незабаром келихи у всіх були повні, на столі парувала свіжа печеня і сам Пелід ділив м'ясо на великі шматки. Вірний Патрокл на догоду безсмертним богам кинув у вогонь пахущого зілля, і тоді всі стали пригощатися.

Довго їли й пили, та нарешті велемудрий Одіссей, піднявши келих з вином, звернувся до господаря:

— Твоє здоров'я, Ахілле! Багатою вечерею ти вшанував нас, але не про наїдки піде тепер мова. Велике горе насувається на ахеїв. Уже троянці із своїми спільниками підійшли до наших кораблів. Блискучий Гектор лютує, не боїться він ані людей, ані богів і нахваляється спалити наші кораблі швидкоплинні, а нас усіх порубати. І сам Зевс, певно, прихильний до Гектора. Ахілле, хоч і пізно, та допоможи нарешті ахеям. Адже твій батько Пелей наказував тобі стримувати горде серце у грудях і ухилятися від чвар, щоб усі ахейці тебе шанували. Так він казав, коли ти їхав до Атріда з далекої Фтії. Тож згадай батьків наказ і вгамуй своє горде серце, а цар Агамемнон надішле тобі щедрі дарунки.

І хитромудрий Одіссей старанно перелічив усе, що обіцяв Агамемнон дати Пелідові тепер і після перемоги над Троєю. [71]

— Якщо ж,— провадив він далі,— Агамемнон тобі ненависний і навіть дарунки його немилі, пожалій тоді військо ахейське, і воно шануватиме тебе, наче безсмертного бога.

На ту мову відповів Ахілл прудконогий:

— О Лаертіде славетний, розумний Одіссею! Щиро скажу те, що в мене на думці: ні Агамемнон, ані все військо ахейське не умовлять мене знову битися з їхніми ворогами. Навіщо мені знову важити власним життям, адже подяки від них я ніколи не бачив, а тільки образу і кривду. Завтра я справлю священну гекатомбу богам і вирушу із своїми кораблями додому, а за три дні, як зласкавиться над нами могутній Посейдон, ми вже будемо біля берегів рідної Фтії. Ти ж передай Агамемнону, що я гребую його дарами. Якби він обіцяв мені навіть у десять, у двадцять разів більше того, що має сам, якби зміг обіцяти все багатство єгипетських стобрамних Фів,— і то я б не прихилився до нього. І дочки його я не хочу, хай вона навіть краща за Афродіту і розумніша за Афіну Палладу. Багато є в Елладі і Фтії юних красунь, і мій батько Пелей сам знайде ту, яка стане мені за дружину. Давно вже я прагну повернутись до рідного дому, одружитися з достойною дівчиною і тішитися родинним теплом і багатством, що його назбирав батько мій рідний Пелей. Чув я від матері, срібноногої богині Фетіди, що невблаганна Мойра пряде моєму життю два різні кінці: як залишуся я тут, щоб битись під мурами Трої, то вже не повернуся до рідних берегів, зате серед людей ніколи не вмре гучна слава про мене. Коли ж я, покинувши бойовище, вирушу на батьківщину, то житиму довго й щасливо у рідному домі, тільки навіки загине слава моя.

Спинився на мить богорівний Ахілл і, тужно зітхнувши, повів мову далі:

— Немає нічого дорожчого за життя. Яка безцінь у порівнянні з ним багатство Трої чи навіть Аполлонові скарби, сховані на Піфійській скелі. Бо все можна купити чи завоювати — великі стада худоби, вітроногих коней, золото, мідь і зброю найкращу. А життя в людини буває одне, іншого ні купити, ні завоювати не можна. Тож хай би ахейські воїни вертали додому,— не збороти їм високої Трої, бо сам Зевс Громовержець простер свою могутню руку над нею.

Зажурилися посланці, слухаючи смертного сина богині Фетіди, а він ще й сказав наостанку:

— Повертайтеся тепер до ахейських вождів і перекажіть, що гнів мій не згас і допомагати їм я не буду. Хай міркують самі, як їм [72] урятувати військо та судна. Ідіть удвох, а Фенікс, як хоче, хай зостанеться ночувати у мене в наметі, щоб удосвіта відплисти з нами до рідної Фтії.

Замовк Ахілл, та мовчали й посланці, вражені його словами. Нарешті старий Фенікс, ллючи гіркі сльози, промовив:

— Якщо, славний Пеліде, ти не можеш здолати свого гніву і завтра відпливаєш додому, то хіба ж я зостануся тут без тебе, любе дитя? Десять років тому цар Пелей послав мене сюди з тобою, ще недосвідченим гарячим юнаком, щоб я навчив тебе всього, чого дізнався за довге життя. Боги покарали мене, не давши нащадка, тож змалечку ти був мені за рідного сина. Пам'ятаєш, як я, взявши тебе на руки, годував м'ясом та наливав у твій келих променистого вина, а ти, не вмівши пити, часто обливав мені хітон і коліна? Давно те було, тепер ти дорослий, розумний, але послухай мене, старого, і вгамуй лиху гордість. Славетні герої давнини теж часто піддавалися гніву, але й вміли подолати його, зласкавившись через багаті дари і щирі благання. Та що смертних — навіть вічних богів ублагати можливо! І розповів старий Фенікс про безсмертних богів-олімпійців:

Вмилостивляють їх пахощі диму, й побожні моління,

І узливання із жиром жертовним, як ревно прохає

Ласки людина, хоча б помилилась вона й завинила.

Доньки-бо є у великого Зевса — Літи-Благання,-

В зморшках обличчя, кульгаві, з очима, що зиркають скоса,

Аті-Нестямі услід заклопотано все вони ходять.

Ата ж є дужа й на ноги проворна, то їх набагато

Випереджає і, цілу кругом оббігаючи землю,

Шкодить всім людям, а Літи стають їм тоді в допомозі.

Той же, хто Зевсових дочок зустрінувши, їх пошанує,

Матиме поміч од них, вони молитви його вчують,

А як одкине від себе, зневажливим словом одмовить,

З ревним благанням до Зевса Кроніона Літи підступлять,

Ату щоб слідом послав одплатити зухвальцю бідою.

— Не відкинь же, Ахілле, наших благань,— додав наприкінці старий Фенікс,— адже найсуворіші герої завжди скорялися Літам, Зевсовим донькам.

— Феніксе, батьку мій любий,— відказав Ахілл.— Не бентеж мені серця такими словами, що ти їх кажеш на догоду ненависному Агамемнону. [73]

Зоставайся ночувати в мене, ось і Патрокл уже стеле тобі м'яку постіль, а завтра вранці ми разом поміркуємо, чи

залишатися нам біля Трої, чи їхати швидше додому. Атрідові ж хай перекажуть мою відповідь ті мужі, що з тобою прийшли.

Перезирнулися посланці, й могутній Еант мовив до Одіссея:

__ Авжеж, велемудрий Лаертіде, доведеться нам з тобою вертати

назад, так і не впоравши діла. Треба ж переказати ахейським вождям Ахіллове слово, хоч воно і лихе. Дика, гордість оволоділа серцем Пеліда, а він, злостивий, навіть забув колишніх друзів по зброї, що шанували його найдужче з усіх ахейських героїв. О, вгамуй своє горде серце, Ахілле, і вшануй царський посланців, ми ж бо завжди до тебе виявляли дружбу і шану.

— Щирі твої слова, відважний Еанте, та не можу я здолати безмірного гніву, коли згадаю, як Агамемнон образив мене перед усім військом, наче якогось злиденного зайду. Ідіть до нього й скажіть, що я і не здумаю брати участі в битві, аж поки шоломосяйний Гектор, спаливши всі ваші судна, підійде вже до мого чорнобокого корабля і намету. Та, мабуть, сам він не наважиться битися зі мною.

На цьому скінчив свою мову Пелід. Повні келихи стояли перед кожним, і, випивши променистого вина, обидва посланці подалися в зворотну путь.

А в Атрідовому наметі на них ще й досі чекали ахейські старійшини. Вийшли вони назустріч посланцям, та нічого втішного від них не почули. Зажурилися вожді і довго мовчки сиділи, міркуючи, що ж далі робити. Нарешті озвався гучномовний Діомед:

— Годі просити в Ахілла допомоги, бо від наших благань іще дужча гордість пойняла йому серце. Та дарма, однаково всемогутні боги змусять його стати врешті до бою. А нам усім тепер час хоч трохи спочити. Адже взавтра, тільки на млистому небі засяє рожева зоря, ми зберемо усе військо для останньої битви.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

Міцно спали ахеї, заспокоєні благодійним сном. А цар Агамемнон не міг склепити очей. Тяжко зітхаючи, поглядав він на табір троянців, де палали незліченні яскраві вогнища, і дивувався, чуючи звідти веселі голоси та звуки сопілок. Потім він обертався назад, до темного ахейського табору, і в розпачі рвав собі волосся на голові — так горде серце в ньому стогнало.

Нарешті надумав Атрід розшукати старого Нестора і спитати в нього мудрої ради, як одвернути від ахейського війська неминучу загибель. Швидко схопився він із ложа, підв'язав до міцних ніг сандалії, поверх хітона накинув на плечі вогнисту шкуру величезного лева та приперезав збоку меча.

Брат його рідний Менелай теж не спав у своєму наметі. Краялося болем у героя серце на думку, що через нього загинуть під Іліоном ахеї. Не зміг він довго зоставатися в наметі, напнув на плечі пістряву барсову шкуру, на голову надяг мідний шолом і подався надвір. Гадав він піти на пораду до Агамемнона, та незабаром зустрів його самого, уже вбраного і при зброї. [75]

— Любий брате! — озвався Агамемнон.— Мабуть, всемогутній Зевс одвернувся від нас, а ласку свою віддав блискучому Ректорові. Я ще ніколи не бачив і навіть не чув, щоб

протягом дня смертний завдав стільки лиха своїм ворогам, як шоломосяйний Пріамід завдав оце нашому війську. Як нам змагатися з ним, як рятувати військо ахейське? Хочу я скликати наймудріших мужів для останньої ради. Тож біжи до кораблів і поклич Еанта з Ідоменеєм. А я подамся до старого Нестора і разом із ним обійду нічну варту. Зустрінемося ми всі біля брами. Та пам'ятай, брате: хоч кого б ти дорогою стрів — до кожного звертайся чемно, назви ім'я його батька та якого він роду. Навіть подумки ні перед ким не пишайся, треба смиренно нести той тягар, що Зевс поклав на нас, як ми народились.

І брати розійшлися в різні боки.

Агамемнон швидко добувся до пілоського володаря, що спав поблизу свого корабля на м'якій постелі.

Поруч лежала кута зброя та багато оздоблений черес, що ним підперезувався Нестор, ідучи у кривавий бій — ніяк не хотів він коритися сумній старості.

Зачувши крізь сон чиюсь ходу, він підвів голову, та не міг роздивитися потемки.

— Хто це йде? — спитав Нестор.— Хто блукає табором, коли всі навкруги спочивають? Чого тобі треба? Озвися!

І цар Агамемнон озвався:

— Несторе, сину Нелея, великая славо ахеїв!

Ти Агамемнона бачиш Атріда, якого обтяжив

Зевс над усім тягарем турбот безнастанних, допоки

Вистачить в грудях дихання й носитимуть любі коліна.

Так я блукаю, бо сон нездоланний мені на повіки

Ще не лягав,— війною журюся й нещастям ахеїв.

Страшно боюся за долю данаїв, мій дух непохитний

Твердість утратив, я повен тривоги, і серце готове

Вискочить геть із грудей, і тремтять мої пружні суглоби.

Як і тебе щось турбує, бо сон і до тебе не сходить,

То обійдімо сторожу і разом побачим на місці.

Чи не знесилила воїв утома тяжка і дрімота,

Чи не поснули вони, забувши обов'язки варти.

А вороги ж недалеко, і зовсім того ми не певні,

Чи не намислять вони серед ночі на стан наш напасти.

[76]

— О славний Атріде! — вигукнув пілоський володар.— Я радий піти з тобою, а дорогою збудимо інших.

І Нестор почав хутко вбиратися.

Спершу подалися вони до Одіссеєвого намету. Гучно крикнув старий Нестор, і велемудрий володар ітакійський

одразу вийшов надвір. Побачивши, хто завітав до нього, він стурбовано спитав:

— Чого ви блукаєте самі темним табором? Чи щось сталося? А чи є якесь діло нагальне?

— О світлий розумом Одіссею! — відказав Нестор.— Не гнівайся, що урвали тобі сон серед глупої ночі. Ходімо з нами та збудимо тих, хто може порадити на раді останній — тікати нам звідси чи битися далі до скону.

І пішли далі втрьох. Невдовзі опинилися вони серед Діомедових воїнів, що спали просто неба, підклавши під голови бойові щити, а поруч виблискували міддю, наче Зевсові блискавки, довгі списи, встромлені гостряками у землю. Тут же на грубій воловій шкурі спав Діомед.

Штовхнувши його, Нестор голосно мовив:

— Підведися, могутній Тідеїв сину! Невже ти безтурботно спатимеш усю ніч, хоча поряд чатують троянці?

Діомед миттю прокинувся і, підвівшись, здивовано скрикнув:

— Який-бо ти невтомний, старче! Хіба серед ахеїв немає когось молодшого за тебе ходити табором і будити вождів?

— Так, є безліч молодших за мене воїнів, та не можу я спати — надто важкий час настав для ахеїв. А якщо ти жалієш мене, Діомеде, то піди мерщій збуди Еанта і приведи на раду до брами, де ми всі зберемося.

От позбирались вони й опинилися біля сторожі,

Та не поснулих начальників тої сторожі застали —

В повнім озброєнні всі на місцях недріманно сиділи.

Ахейські вожді перейшли рів і посідали в чистому полі — на тому самому місці, куди дійшов із своїм військом стрімкий Гектор та мусив вернути назад, коли нічна темрява вже оповила бойовище. Тепер тут радилися наймудріші ахейські герої.

— Друзі! — перший почав старий Нестор.— Чи є серед вас відважний воїн, що насмілився б нишком пробратися до троянського табору? Він зміг би почути про наміри ворога, зміг би схопити якогось [77] троянця та притягти живцем сюди. Великої слави зажив би той сміливець і дістав би коштовний дарунок.

Запала по тих словах мертва тиша. Нарешті озвався могутній Діомед:

— Несторе, відважний дух спонукає мене іти потай до ворожого табору. Та якби хтось іще був зі мною, більше було б надії на успіх, а в мене бадьорості більше.

Піти разом із Діомедом до ворожого стану зголосилося багато героїв — обидва Еанти, Несторів син Фрасімед, Менелай та Одіссей. Тоді цар Агамемнон звелів Діомедові самому вибрати собі хороброго і спритного супутця, не зважаючи на те, чи він знатного роду і чи має владу в руках.

— Як мені дозволено самому обрати супутця,— сказав на те Діомед,— то хай піде зі мною велемудрий Одіссей, улюбленець грізної Афіни Паллади. З ним удвох ми вирвемося навіть з вогню.

— Не вихваляй мене, Діомеде, не гай часу. Тут мене усі добре знають. Краще поспішаймо, адже ніч майже збігла і невдовзі світатиме. Глянь-бо — зірки вже схилилися до обрію.

Швидко одягли обидва герої міцні обладунки, а на голови — шкіряні шоломи без довгих грив і прикрас. Та й рушили в темряву, залишивши на місці всіх інших вождів. Незабаром почули вони праворуч зойк польової чаплі і щиро зраділи: певне, то Афіна Паллада подавала їм добрий знак.

І стали герої молитися грізній богині:

— Непереможна дочко громовладного Зевса! Почуй наші молитви і вчини так, щоб ми повернулися живими до своїх кораблів, трудне діло здійснивши на радість і славу ахеям. А ми щедро вшануємо тебе — заріжемо гарну теличку, позолотивши їй роги.

Так вони благали яснозору богиню, і вона їх ласкаво почула. Пішли герої далі, схожі на двох дужих левів, пішли крізь нічний морок полем смерті — по трупах, по кинутій зброї та по кривавих калюжах.

А в троянському таборі теж не спали герої. Войовничий Гектор звелів скликати всіх троянських вождів та радників мудрих і, ставши перед ними, гучно сказав:

— Хто з-поміж вас хоче дістати від мене велику винагороду за сміливий і славний вчинок? Дам я багату колісницю та двох найкращих ахейських коней тому сміливцеві, хто наважиться пробратися в нічній темряві до ворожих кораблів та розвідати, чи бойовий ще дух у міднозбройних ахеїв, а чи вони, приборкані троянською [78] зброєю, вже ладнаються тікати й навіть сторожі на ніч не поставили.

Запала довга тиша. Нараз виступив уперед троянець Долон, чоловік непоказний, але вельми спритний на ноги.

— Великий Гекторе! — мовив Долон.— Я згодний пробратися у ворожий табір, аж до корабля владущого Агамемнона, де, певне, ахейські вожді зібралися тепер на раду. Я все почую, все розвідаю, тільки пообіцяй мені віддати мідну колісницю та божественних коней славетного Ахілла, як здобудемо їх у бою.

Пообіцяв Гектор, що нікого з троянців не мчатимуть Ахіллові божественні коні, тільки Долон буде ними пишатися. Втішений цією обіцянкою — ой леле, чи була ж вона чогось варта! — Долон напнув на плечі сіру вовчу шкуру, на голову насунув шкіряний шолом, узяв свою зброю і подався до ворожого стану.

Та повернутися назад Долонові не судилось. Навіть у темряві ночі завважив його хитромудрий володар Ітаки.

— Глянь, Діомеде,— сказав Одіссей,— сюди простує якийсь троянець. Може, то воїн, що хоче добути собі гарний обладунок з убитого, а може, то підглядач таємний, що пробирається до нашого стану? Хай він мине нас, а ми подамося слідом назирці та вдвох його легко спіймаємо або принаймні поженемо до наших кораблів.

Обидва герої сховалися за тілами убитих, а нерозважний Делон швидко їх проминув, не роздивляючись по боках. Тоді ахейські герої кинулися за ним.

...Він спинився був, тупіт почувши,

З думкою в серці, що друзі із Трої його здоганяють,

Щоб із наказом від Гектора в табір його завернути.

Вже як на списа кидок ті підбігли до нього чи й ближче,-

Раптом збагнув він, що то вороги, і кинувсь чимдужче

Геть утікати, вони ж іще швидше за ним подалися,

Наче два пси гострозубі, досвідчені в ловах мисливських,

Оленя гонять чи зайця, услід біжучи безустанно

По лісовій гущині, і з зойками ті утікають,-

Так син Тідеїв удвох з Одіссеєм городоборцем,

Відступ Долону відрізавши, гнали його безустанно.

Нарешті замахнувся своїм довгим списом Діомед і гукнув щосили: Стій, або я кину списа, і тоді ти не уникнеш смерті! [79]

Метнув Діомед свою смертельну зброю, та навмисне схибив, і спис пролетів над самим плечем сторопілого троянця. Вмить спинився Долон, настраханий так, що аж зуби йому цокотіли, а ноги трусились і підгиналися. Підбігли захекані Одіссей з Діомедом і міцно схопили його за руки.

— Не вбивайте мене, а візьміть у полон,— благав, плачучи, троянець,— то дістанете багате викупне. Вдома у нас чимало золота, міді й заліза. А мій батько, дізнавшись, що я у полоні, відразу пришле за мене щедрі дари.

— Не плач і не думай про смерть,— заспокоїв Делона велемудрий Одіссей,— а краще скажи, навіщо ти йшов до ахейського стану вночі, коли всі смертні сплять, потомлені боєм? Чи ти надумав познімати з мертвих зброю для себе? А чи блискучий Гектор послав тебе все роздивитися потай біля наших крутобоких кораблів?

Кваплячись, Долон відказав тремкими вустами:

— (Блискучий Гектор потьмарив мені світлий розум. Обіцяв віддати мені божественних коней Ахілла Пеліда та його колісницю з ясної міді, якщо я проберуся серед нічної темряви до вашого табору. Мав я розвідати, чи ваша сторожа, як і спершу, пильно вартує, чи, може, знесилена вкрай, повкладалася спати, а ваші вожді плекають ганебні думки про втечу.

Посміхнувся Одіссей і мовив:

— Справді, ти зажадав великої нагороди. Звичайним смертним важко впоратися з божественними кіньми Пеліда. Тільки він, син безсмертної богині, може їх приборкати та впрягти в колісницю. Але ти ось що мені розкажи: де зараз Гектор? Де його коні та зброя? Де саме вартує сторожа? І що наміряються чинити троянці?

— Усе я розповім, нічого не приховаю,— поспішно запевнив Долон.— Коли я йшов сюди, великий Гектор збирав старійшин на раду біля могили славетного їла. Ніякої варти нічної сьогодні немає, тільки там, де палають багаття, воїни не сплять і пильнують. Зате союзники наші сплять безтурботно, адже їхні домівки, дружини і діти звідси далеко. Коли хочете потай пробратися до троянського табору, то знайте: позаду, із самого краю, відпочивають фракійці зі своїм володарем Ресом, що

славиться величезними кіньми. Вони біліші за сніг, що лежить на гірських верховинах, та стрімкіші за вітер. Золотом-сріблом оздоблено колісницю царя Реса, а золотий його обладунок, здається, зроблений не смертній людині, а вічному богові. [80]

...Невдовзі Одіссей з Діомедом були вже серед фракійців. Ті безтурботно спали, полягавши на землю. Спав серед них і цар Рес. Поблизу стояли коні, біліші за сніг, і тьмяно виблискувала золотом-сріблом царська колісниця.

Кинувся спритний Одіссей відв'язувати сніжно-білих коней, а Діомед... Наче той хижий лев, що потай підкрався до поснулого стада і раптом рве безборонних кіз і овечок,— так дужий Діомед, вихопивши меча, без жалю рубав на смерть фракійців. Дванадцятьом воїнам укоротив він життя, тринадцятим був цар Рес.

Побачивши, що Одіссей вже відігнав трохи коней, Діомед надумав був потягти колісницю за дишло, та нараз перед ним з'явилась Афіна Паллада.

— Пам'ятай про зворотну путь, Діомеде,— суворо звеліла вона.— Вертайся мерщій, поки хтось із безсмертних не збудив ще троянців.

Послухався Діомед яснозорої богині, і незабаром обидва герої вже мчали назад на сніжно-білих конях. Як переможців зустріли їх ахейські вожді, а старий Нестор урочисто промовив:

— Видно, люблять вас Зевс Громовержець і грізна Афіна Паллада!

ПОДВИГИ ЦАРЯ АГАМЕМНОНА

Тільки-но рожева Еос підвелась із свого далекого ложа і вийшла на небо нести ясне світло безсмертним і смертним, як одразу всемогутній Зевс послав до ахейських швидких кораблів нездоланну богиню Еріду. Спустилася вона до ахейського стану і, тримаючи в руках знамено війни, зійшла на чорний Одіссеїв корабель, що стояв саме посередині інших. Хотіла богиня, щоб її могутній голос почули всі ахеї, навіть славетні герої Ахілл та Еант Теламонід, які, покладаючись на свою мужність і силу, поставили кораблі по краях табору.

На корабель уступивши, гукнула богиня потужно

Й страшно і кожному в серце ахеєві буйну вдихнула

Силу і хіть воювати і з ворогом битись невтомно.

З тої ж хвилини війна їм милішою стала здаватись,

Ніж до вітчизни повернення на кораблях крутобоких.

Голосно гукнув тоді до міднозбройних ахеїв Атрід Агамемнон, Щоб готувалися до останнього бою, і сам став мерщій вбиратися в обладунок війни. [83]

На могутніх грудях закріпив він панцир коштовний, дарунок кіпрського володаря: десять смуг із чорно-синьої сталі, двадцять олов'яних і дванадцять смуг із щирого золота прикрашали той панцир. А по ньому до самої шиї героя тяглися темно-сині змії, по три з обох боків, наче райдуга, що її Зевс Громовержець зводить у небі, як дивне знамення для смертних людей. Черезпліч Агамемнон повісив золото-цвяхований меч у срібних піхвах, а в руку взяв щит, звідки дивилася, наводячи жах на людей, потворна Горгона, а за нею ховалися Страх і Сполох, два рідні брати.

Той щит мав срібний держак у подобі дракона. Довга драконова шия звивалася вгору, а з неї виростали три страхітливі голови. Блискучий шолом із мідним гребенем і кінською гривою прикрасив героєві голову, а від його великих двох списів із мідними гостряками далеко видніло сяйво.

І тоді грім розлігся у чистому небі — то грізна Афіна Паллада і Гера могутня славили володаря золотих Мікен.

Ахеї не ставали на свої колісниці, а піші шикувалися до бою, позаду ж візничі тримали напохваті коней. Гомін і гук знялися в долині. Нараз ахейське військо збентежилося від зловісного знаку: темнохмарний Зевс укрив землю кривавою росою. Видно, багато відважних героїв хотів він сьогодні спровадити до похмурого Аїда!

Троянці тим часом теж шикувались, а серед них, наче зловісна зоря, що, виринувши з-за чорних хмар, засяє на мить і сховається в хмарах, а тоді знову виблискує в небі,— то тут, то там серед троянського війська з'являвся, пломеніючи міддю, невтомний Гектор, і зброя його мерехтіла, наче блискавки громовладного Зевса.

Впритул зійшлися ворожі війська, і почалася кривава битва.

Наче женці, що з кінців протилежних назустріч рядами

Жнуть ячмені чи пшеницю на ниві багатого мужа

Й густо лягає за ними в снопи по всій смузі колосся,-

Сходились так одні з одними лави троян і ахеїв

В битві шаленій, ніхто з них про втечу згубливу й не думав.

Тішилася богиня розбрату Еріда, дивлячись на бій. Із безсмертних тільки вона сама була тут, у долині, всі боги відпочивали в своїх осяйних палацах на схилах Олімпу. Розгнівилися вони на Зевса за допомогу троянцям, та він, гордий своєю могутньою владою, не зважав на це і сидів осторонь від усіх на високій верховині джерельної [84] Іди, поглядаючи звідти на багатолюдну Трою, на ахейські крутобокі кораблі, на долину, де блискотіла бойова мідь і де люди вбивали й самі умирали.

Довго-довго, поки світало і розгорявся священний день, з обох ворожих сторін сипалися стріли, летіли списи і падали герої. А в обідню годину славні ахеї відважно прорвали троянські шереги. Попереду бився володар мужів Агамемнон. Могутній і дужий, він безжально сіяв навколо себе смерть.

Так, наче вітром роздмухане полум'я згубне обніме

Раптом незайманий ліс і шугає повсюди, й з корінням

Вирвані виром огненним падають густо дерева,-

Так і в троян, що тікали від рук безпощадних Атріда,

Голови падали густо. З могутніми шиями коні

Мчали грімкі колісниці порожні між лавами воїв.

Гуркотіли порожні колісниці троянців, схарапуджені коні дико іржали, а над долиною дедалі більше кружляло хижих шулік.

Рятуючись від несамовитого Агамемнона та його воїнів, троянці тікали до рідного міста. Ось проминули вони вже

розлогу смоківницю, проминули давню могилу, де поховано славетного царя їла, а ось і величезний дуб, що росте біля самої Скейської брами.

Вже недалеко лишалося ахеям до високого троянського муру. Та нараз всевладний батько всіх безсмертних і смертних, тримаючи в дужих руках вогненні блискавки, пильно глянув на землю і звелів своїй вісниці, золотокрилій Іріді:

— Спустися до Трої і накажи Гекторові не встрявати поки що в битву, хоч би і як напосідав Агамемнон. Інших героїв хай спонукає битись, а сам тримається осторонь. Тільки тоді, як буде поранено Агамемнона, хай Гектор стає до бою. Я надам йому такої снаги, що він віджене ахеїв геть до чорнобоких кораблів.

Ту ж мить золотокрила Іріда легко, як вітер, злетіла з високої Іди до священної Трої, розшукала шоломосяйного Гектора й переказала йому Зевсову волю. Гектор одразу ж узявся обходити військо, підбадьорюючи його та спонукаючи до бою. Обернулися троянці й грудьми зустріли навалу ахеїв.

Перед у ній досі вів володар мужів Агамемнон. Назустріч йому сміливо вийшов фракієць Іфідамант, войовничий і дужий син героя Антенора. Кинув в Іфідаманта свого списа Агамемнон, та схибив. [85]

Тоді фракієць спробував устромити мідну зброю в Атрідове тіло там, де кінчається панцир, але спис не пройшов крізь багато оздоблений черес: гостряк натрапив на срібну прикрасу і, не пробивши її, сам прогнувся. Вихопив Атрід могутньою рукою ворожого списа і тут-таки мечем відтяв героєві голову.

Угледів це Коонт, старший Іфідамантів брат, і чорне горе потьмарило йому білий світ. Підкрався він до Агамемнона і встромив йому списа в руку біля самого ліктя.

Здригнувся від пекучого болю державець мужів, але битви не кинув. Наче вихор, метнувся він услід за Коонтом — той мерщій тяг із бойовища мертве братове тіло. Побачив Коонт, що наздоганяє його грізний Атрід, наставивши щита, звідки дивилася, наводячи жах, потворна Горгона, а за нею ховалися Страх і Сполох, два рідні брати. І заволав Коонт, скликаючи троянців на поміч. Та за мить замовк і він, смертельно поранений гострою міддю розлюченого Атріда. Так від однієї дужої руки загинули обидва Антенорові сини.

Довго ще не вгавав Агамемнон, б'ючи ворогів то списом, то мечем, то просто великим камінням. Та нарешті гострий біль здолав героя, і він, ступивши на свою колісницю, гучно крикнув:

— Друзі мої, сміливі вожді й радники мудрі ахейського війська! Видно, всемогутній Зевс не схотів, щоб я бився далі з троянцями, я мушу іти з бойовища, та на вас усіх я звіряюсь!

І, здіймаючи куряву, золотозбруї коні помчали царя Агамемнона до чорних його кораблів.

Тільки-но великий Гектор побачив, що цар Агамемнон покинув військо, то крикнув гучно, щосили:

— Слухайте, Трої сини, дардани і військо союзне! Найкращий ахейський воїн пішов з поля бою. Тож не баріться, будьте мужами і бийтеся, щоб славу здобути.

Мовлячи так, він у кожному силу збудив і завзяття.

Наче мисливець, полюючи дикого вепра чи лева,

Псів білозубих гавкущу нацьковує зграю на нього,

Так підохочував духом одважних троян на ахеїв Гектор,

Пріамова віть, людовбивцю Ареєві рівний.

Сам же у лавах передніх ішов він, душею величний,

І у гущавину січі вривався, як вихор навальний,

Що, налетівши, розбурхує моря гладінь фіалкову.

[86]

Непереливки було б ахеям, довелося б їм тікати на свої кораблі, якби не хитромудрий Одіссей.

— Могутній Діомеде,— звернувся він до героя,— невже ми забули про воїнську славу? Невже дозволимо шоломосяйному Ректорові захопити наші швидкі кораблі? Стань біля мене, і нумо битися до скону.

— Я залюбки битимуся поруч тебе,— відказав дужий Діомед,— тільки не буде користі з того, бо Зевс Громовержець зичить перемогу не нам, а знавіснілим троянцям.

Наче двоє диких вепрів, що кидаються, розлючені, на мисливських псів і рвуть їх на шмаття,— так і двоє ахейських героїв безжально нищили своїх ворогів. І вільно відітхнуло ахейське військо, що досі в нестямі тікало від шоломосяйного Гектора.

Дивлячись із високої Іди на обидва ворожі війська, державний Зевс дав їм рівні жереби на перемогу і далі спокійно спостерігав битву. Ось Діомед смертельно поранив одного троянця, але ту ж мить завважив його й Одіссея великий Гектор і кинувся навстріч, гучно волаючи, а за ним рушили дружно лави троянців.

Побачивши це, здригнувся відважний Діомед і мовив Одіссеєві:

— Знову на нас насувається божа кара — Гектор могутній. Треба нам будь-що витримати та й погнати троянців звідси чимдуж.

Так сказав Діомед і, піднявши списа, кинув його дужою рукою в голову блискучому Гекторові, але трохи схибив. Спис ударив по верху осяйного шолома, Аполлонового дарунка. І мідь відскочила від міді, не поранивши прегарного тіла.

Гектор сахнувся назад і зник серед троянських воїнів: від дужого удару ноги йому підігнулися, в очах потьмяніло, і він упав навколішки, міцною рукою спираючись на землю. Та за якусь мить герой отямився, скочив на свою колісницю і помчав, рятуючись від чорної загибелі. А розлючений Діомед, потрясаючи списом, крикнув йому навздогін:

— Знову ти уникнув смерті, знову врятував тебе бог Аполлон. Мабуть, ти і під час битви молишся Срібнолукому. Та все одно я згодом уб'ю тебе, а тим часом убиватиму інших троянців.

Замахнувся Діомед і одним ударом убив ворожого воїна, а за ним одразу ж іще одного. Нахилився герой, щоб зняти з убитих обладунки, і не помітив, що цілиться в нього з лука

Паріс, сховавшись за мармурову колону на могильному пагорбі царя їла, прабатька троянців. [87]

Ось просвистіла в повітрі стріла і вп'ялась Діомедові в ногу. Зареготав переможно Паріс, вискочив із схованки і крикнув, хизуючись:

— Ага, ти поранений! Недарма напинав я так сильно свій лук. Шкода тільки, що я не вбив тебе на смерть. Тоді трохи відпочили б троянці — вони бояться тебе, наче вівці кровожерного лева.

— Ото ще мені стрілець! — глузливо відказав Діомед.— Ти вмієш тільки хизуватися своїми кучерями та задивлятися на жінок. А стріляєш ти так, наче квола дитина,— твоя стріла ледь подряпала мені ногу. Зате мої швидкі стріли летять несхибно, і смерть від них неминуча.

Так сказав Діомед, а Одіссей, наблизившись, став перед ним, затуливши від ворогів. Тоді Діомед нахилився і витяг з ноги стрілу. Гострий біль пойняв героя, і він, скочивши на колісницю, звелів візничому гнати коней до кораблів, бо вже знемігся від рани.

Зостався Одіссей сам, усі ахейські воїни, настрахані, повтікали геть. Тяжко зітхнув ітакійський володар і подумки мовив:

— Горе мені, що тепер маю робити? Тікати — ганебно, але як битися самому з цілим військом? Та, власне, чого я вагаюсь? Із бойовища тікає лише боягуз, а сміливець мусить або перемогти, або славно загинути.

Поки безстрашний Одіссей міркував, що робити, наспіли щито-носні троянці й оточили його з усіх боків, але оточили собі на загибель. Здавалося, то зграя мисливських собак вистежила серед хащів дикого вепра і тепер кидається звідусіль до нього; пси гарчать, клацають іклами, але все ж бояться нападати на жахливого звіра. Так Одіссея, любого Зевсові, обступили троянські мужі.

Та хитромудрий ітакійський володар напав перший. Багатьох троянців убив він своїм гострим списом, убив і рідного брата славетного воїна Сока. Побачив це Сок, підскочив і блискучим списом пробив Одіссеєві важкий щит, панцир коштовний і здер йому шкіру з ребер. Рана була не смертельна, хоч дуже болюча.

— Стережися, нещасний! — люто крикнув Одіссей.— Влучить у тебе мій гострий спис, і обійме тебе чорна смерть. Тоді здобуду я славу, а похмурий Аїд — твою душу.

Сок надумав був тікати, та Одіссеїв спис його наздогнав...

Але і в Одіссея юшила кров із рани, що її завдав Сок. А троянці, побачивши ітакійського володаря в крові, кинулися гуртом на нього. Він відступав, боронячись, та чорна загибель, здавалося, вже затягла його в свої пута. [88]

І крикнув тоді відважний Одіссей, скільки стало голосу в грудях, гукаючи міднозбройних ахеїв на поміч, крикнув ще раз і ще. Тричі почув його крик цар Менелай, улюбленець бога Арея. Разом із дужим Еантом кинулися вони визволяти героя. А його вже звідусіль оточили троянці, наче хижі шакали пораненого оленя.

Та Одіссей не здавався і довгим списом мужньо відбивав ворогів. А як побачили троянці могутнього Еанта, що здіймав, наче вежу, величезного щита, кинулися вони врозтіч.

Менелай забрав до себе на колісницю заюшеного кров'ю Одіссея, а могутній Еант переслідував і далі троянців.

Наче потік, що з гірських верховин у долину збігає,

Сповнений вод сніготалих і Зевсових злив нездоланних,

Всохлих багато дубів несучи із собою та сосон,

Безліч уламків і мулу багато у море скидає,-

Так на рівнині тоді бушував і Еант світлосяйний,

Коней рубаючи й воїв...

Не знав про це великий Гектор, що бився далеко ліворуч, де шумить річка Скамандр. Там точилася найзапекліша битва, найгучніше лунали бойові крики. Блискучий Гектор, як буря, трощив ахейські шереги, а вони знов і знову ставали стіною. То славетні герої — старий Нестор, дужий Ідоменей та Асклепіїв син Махаон — знов і знов підіймали військо до бою.

Не відступили б міднозбройні ахеї і на крок, та нараз тригранна стріла вп'ялася глибоко в праве плече Махаонові. То знову підступно стрелив красень Паріс.

За порадою Ідоменея Нестор відразу ж повіз Махаона до ахейського стану — адже один добрий лікар дорожчий для війська за багатьох воїнів.

Тим часом шоломосяйний Гектор поспішив туди, де круг могутнього Еанта вирувала битва. Він намагався прорватися в самий гурт ворогів і пробити їхні лави, але зіткнутися з Еантом уникав, боячись Зевсового гніву.

Проте Зевс Громовержець вселив у Еанта жах, і той, ховаючись за свій щит семишкурий, почав відступати, озираючись, наче зацькований звір. Так гордий лев, що забрався вночі до кошари, тікає від пастухів та собак. Навздогін йому летять кийки й каміння, та він на них не зважає — замало сили в людей, щоб йому заподіяти шкоду. [89]

Навколо Еанта падали списи і стріли, декотрі застрягали в його величезнім щиті, але герой, неушкоджений, поволі відходив назад. Сам один, він стримував ціле військо, не підпускаючи його до кораблів.

Нарешті побачили ахеї, яка загроза нависла над могутнім Еантом, і кинулися його боронити. Стіною стали вони перед ним, затулилися щитами і підняли довгі списи.

Так воювали ахеї, і битва, наче нестримна пожежа, не вгавала й на мить. Дивився на неї з корми свого крутобокого корабля богорівний Ахілл, і серце краялося йому від того, що стільки падало ахейських героїв і стільки безпорадно тікало. Та коли змилені коні винесли з бою колісницю з Нестором і Махаоном, не витримав Пелід — щосили гукнув свого вірного друга Патрокла. Вийшов Патрокл із намету, схожий на бога Арея, і з того почалась його згуба.

— Друже мій Патрокле, Зевсів улюбленцю! — звернувся до нього Ахілл.— Певен я, що сьогодні ахеї обійматимуть мені коліна й благатимуть про допомогу, бо вже заходить їм на велику скруту. Тікають вони від троянців, а ті женуть' їх і

нищать. Ось промчав стрілою повз мене сивий володар пілоський на колісниці, віз він якогось пораненого, здається мені — Махаона, Асклепієвого сина. Прошу тебе, піди до старого Нестора і довідайся, чи справді Махаона поранено.

Послухався Патрокл свого друга і мерщій побіг до кораблів та наметів ахейських. А в той час старий Нестор уже сидів разом із Махаоном у своєму наметі. Вродлива прислужниця поставила перед ними стіл із наїдками і поналивала в келихи променистого вина.

Тільки вони вдовольнили першу спрагу і голод, як у вході став схожий на безсмертного бога Патрокл. Радо зустрів його сивий господар, взяв за руку і запросив сідати до столу. Але відмовився вірний Патрокл.

— Зараз не час, не проси мене, поважний Несторе. Ахілл прислав мене спитати, кого ти привіз пораненого, але я вже бачу — то Махаон. Треба мені мерщій сповістити Пеліда, щоб не розгнівився, ти ж сам знаєш, який він буває страшний у гніві.

— Чого це раптом Ахілл став турбуватися за поранених ахеїв? Хіба досі він не бачив, якого лиха зазнало військо? Хіба не знає, що на кораблях лежать поранені наші найкращі герої: весь у ранах від стріл дужий Діомед, тяжко страждають Одіссей і цар Агамемнон. Поранено і цього юнака, що я встиг вихопити з бою. А благородний [90] Ахілл і не журиться лихом ахеїв. Чи, може, він хоче побачити, як тут, на березі священного моря, займуться яскравим вогнем наші швидкі кораблі? О, якби мені вернути молодість і силу, що колись буяла в тілі гнучкім! Та дарма, щезла вже сила, а той, хто дужий, могутній, дбає лише за себе. Тільки Ахілл ще заплаче, коли — боюсь я! — загине все наше військо.

Тяжко зітхнув старий Нестор, а тоді повів мову далі: — Друже мій, любий Патрокле, згадай, що заповідав тобі батько, славний Менойт, у той день, коли виряджав тебе з рідної Фтії до царя Агамемнона воювати високу Трою. Чув я ті мудрі слова, бо ми з Одіссеєм саме скликали тоді ахеїв до війська і завітали до царського дому Пелея, де повно було всякого люду. Побачили ми Ахілла, тебе і твого славного батька Менойта. А господар, старий Пелей, у себе в подвір'ї справляв жертву великому Зевсові: палив жирні бичачі стегна і поливав їх іскристим вином із золотої кратери. Коли ми з велемудрим Одіссеєм стали на порозі, схопився прудконогий Ахілл, підбіг до нас і, взявши за руки, повів до столу пригощати, як поважних гостей.

Як ми втішилися щедрими наїдками, почав я до вас говорити і запрошував їхати з нами. Ви з Пелідом ураз погодились, а ваші славні батьки дали вам мудрі поради. Сивий Пелей наказував своєму синові Ахіллу бути доблесним у бою і в цьому завжди перевищувати інших. А Менойт сказав тобі: "Сину мій, і родом, і силою Пелід кращий за тебе, але ти старший роками. Допомагай же йому доброю порадою і мудрим словом, будь Ахіллові прикладом, а він до доброго завжди прихильний". Так заповів тобі батько, а ти, видно, вже й забув його слова. Тож нині поговори з Ахіллом, він розумний, мусить тебе послухати. Либонь, з допомогою богів його пощастить переконати. А як ні, то хай хоч вирядить своїх мірмідонців до бою, а тобі дозволить узяти його ясну зброю. Для ахеїв ти станеш світлом рятунку, а троянці, прийнявши тебе за Пеліда, хоч трохи припинять січу і дадуть відпочити нашим воїнам, бо ж вони геть потомилися від страшного бою. Тоді ви легко відженете знеможене вороже військо від кораблів аж до самих стін Іліона.

Мудра мова старого Нестора схвилювала Патрокла, і він, не гаючись, помчав до Ахілла. Дорогою, вже біля Одіссеєвих кораблів, зустрівся йому герой Евріпіл. Той ішов з бойовища,

сильно кульгаючи, бо ворожа стріла глибоко вп'ялася йому в стегно. Піт заливав Евріпілові голову й плечі, з глибокої рани точилася чорна кров, але світлий [91] розум ще його не покинув. Жаль було Патроклові дивитися на героя, скрушно зітхнув він і мовив:

— О безталанні мужі! Так далеко від батьківщини і від рідного дому вмирати! Скажи мені, Евріпіле, чи стоять іще ахеї проти грізного Гектора, а чи падають, приборкані його гострою зброєю?

— Благородний Патрокле, ахеям не буде рятунку,— журно відказав Евріпіл.— Усі наші найкращі воїни лежать на суднах, поранені хто стрілою, хто списом ворожим. А троянське військо тільки дужчає з часом. Допоможи мені, друже, відведи на корабель та вийми кляту стрілу.

Конче треба було Патроклові бігти до Ахілла, та не міг він кинути героя в біді. Міцно підтримуючи пораненого, Патрокл повів його на корабель. Там поклав він Евріпіла на бичачу шкуру і своїм гострим мечем вирізав із стегна жагучу стрілу, обмив рану водою, а тоді присипав її розтертим корінцем вигойного зілля. І враз полегшало хворому, рана обсохла, і вгамувалася кров.

БИТВА ПІД ВАЛОМ

Ні рів, ані високий вал уздовж кораблів не могли вже зарадити ахеям і стримати троянське військо. Ахеї звели ті укріплення на захист своїх швидких кораблів, наладованих багатою здобиччю, та забули тоді скласти священну гекатомбу безсмертним богам, і вал простояв недовгий час. Коли скінчилася Троянська війна і ахеї відпливли до рідних берегів,

Поміж собою схвалили тоді Посейдон з Аполлоном

Вал зруйнувать, спрямувавши на нього всю силу потоків,

Що із Ідайських вершин у море спадають глибоке...

Гирла потоків тих Феб-Аполлон позливав воєдино

Й всю течію дев'ять день гнав на вал той. А Зевс безнастанно

Дощ посилав, щоб у хвилю морську чимскоріш його змити.

Сам потрясатель землі наступав, захопивши тризубець...

Все він зрівняв із землею до вод Геллеспонту бурхливих,

Самий же берег великий він знову пісками засипав,

Вал зруйнувавши цілком, і знов повернув усі ріки

В річища, де яснохвилі їх води й раніш струмували.

[93]

Так згодом учинили срібнолукий бог Аполлон та володар морів Посейдон.

А тепер ще точилася битва під валом. Наче буревій, лютував на бойовищі шоломосяйний Гектор і закликав своїх воїнів мерщій здолати рів. Та пручалися баскі коні й важко хропли: надто широкий був рів, щоби кінь, навіть без колісниці, міг його перескочити. Ще й на тому боці рову, крутому й прямовисному,

ахеї повбивали здоровенні гострі палі, а відразу за ними стрімко здіймався високий вал. Тож колісниці й коні тут були троянцям непотрібні, тільки піші могли вони прорватися на той бік. Через те і сказав герой Полідамант:

— Великий Гекторе і ви, вожді троянські й союзні! Бачите — на колісницях дістатися через рів неможливо. Та й спускатися в нього небезпечно, бо ахеї можуть вчинити нам таку січу, що жоден із нас не повернеться до Трої. Тож послухайте моєї ради: хай візничі з кіньми зостануться тут, біля рову, а ми зійдімо всі з колісниць і киньмося за блискучим Ректором уперед, на ахеїв. Нашої навали вороги не витримають.

Сподобалася Ректорові ця розумна мова. Він перший скочив зі своєї бойової колісниці на землю, а за ним — інші троянці. Швидко вишикувалися вони в п'ять загонів. Перший загін, найхоробріший і найбільший, очолили Гектор з Полідамантом, другий — Паріс, третій — Гелен, четвертий — Еней, а Сарпедон вів усю союзну дружину.

Щільно зімкнувши щити шкіряні, вони, повні відваги,

Прямо пішли на ахеїв, упевнені всі, що не встоять

Ті проти них і до чорних своїх кораблів повтікають.

Троянці наступали так, як радив розумний Полідамант. Один тільки герой не послухався мудрої ради — могутній Асій, що прибув до троянського війська від берегів Сімоенту на величезних рудих конях. Асій не зійшов з колісниці, а щодуху помчав до брами, крізь яку повтікали ахеї.

Але біля брами на троянців чекали двоє відважних юнаків, двоє славних списоносців із племені лапітів. Наче два гірські

дуби, що, високо піднісши своє верховіття, міцно стоять і під зливою, і під буревієм, стояли лапіти й незрушно чекали, і в жодного ані м'яз не здригнувся, поки до брами наближався зі своїми воїнами здоровенний Асій на рудих конях. І от обидва лапіти кинулися на ворогів, наче два дикі вепри на [94] зграю мисливських собак. Чути було тільки, як дзвенять стріли, вдаряючись в їхні панцири з ясної міді. Та лапіти були вже не самі — ахеї, тим часом дістався нагору, до брамних веж, стали кидати вниз на своїх ворогів каміння і списи, від яких глухо і страшно дудніли щити та шоломи троянські.

Але під високим валом ставало дедалі більше троянців, і бій, наче вогонь, палахкотів біля брами. Ось надоспів найбільший загін Ректора й Полідаманта. Він загаявся був через те, що в небі, з лівого боку, з'явився орел із страшною зміюкою в пазурах. Подряпана до крові змія була ще жива і раптом, сильно вигнувшись, вкусила орла в груди. Той застогнав від болю, впустив зміюку додолу, просто серед троянського війська, голосно заквилив і полетів собі геть.

Жахнулися троянці, угледівши змію, що звивалася біля їхніх ніг на землі, і зрозуміли, ще дужче жахнувшись: то віщий знак всемогутнього Зевса!

— Гекторе,— стурбовано мовив Полідамант,— зваж на цей знак, він добра не віщує. Орел, що летів до нас із лівого боку, звідти, де захід і ніч, не зміг донести ледь живої змії до свого гнізда й нагодувати нею малих орленят. Так і ми: хоч і зруйнуємо цей вал і відженемо ахеїв аж до кораблів, та вже не повернемося додому, а всі поляжемо тут.

Спохмурнів блискучий Гектор і, глянувши спідлоба, сказав:

— Мені не до вподоби твоя мова, Полідаманте. Чи не потьмарили тобі розум безсмертні боги? Яке мені діло до птахів і до того, звідки вони летять — чи з правого боку, де сонце і світло, чи з лівого, де захід і ніч? Я знаю Зевсову волю і тільки на неї зважаю. І що нам той знак, коли ми б'ємося за рідну землю? То запам'ятай: як ти уникатимеш бою чи намовлятимеш інших до того, я сам без жалю встромлю в тебе свій спис.

По тих словах шоломосяйний Гектор подався вперед, а за ним кинулися з гучним галасом інші троянці. А всевладний Зевс, бавлячись блискавками, здійняв з гори Іди поривчастий вітер, і той погнав темну куряву просто на ахейські кораблі. Так заскочивши зненацька ахеїв, державний Зевс готував бойову славу троянцям і великому Гекторові.

І вони, поклавшись на Зевсову добру волю та на власні сили, почали приступом брати ахейський вал. Трощили вежі, розбивали бійниці й виривали з землі міцні дерев'яні палі, що на них, як на підпорах, тримався весь вал. Однак і ахеї не гаяли часу. Захистивши бійниці [95] шкіряними щитами, вони влучно стріляли звідти в троянців, щойно ті підступали. А обидва Еанти обходили вежі й підбадьорювали воїнів то ласкавим, то суворим словом:

— Друзі, хай ніхто з-поміж вас не здумає відступати до кораблів! Тільки тоді Зевс-олімпієць зглянеться на нас і дозволить прогнати ворогів геть аж до їхнього міста.

Наче зимового дня сніжини посиплються густо

В час заметілі, коли посилає нас Зевс велемудрий

Сніг той, щоб стріли своєї могутності людям явити.

Вітри приспавши, сніжить безнастанно, аж доки покриє

Гір верховини високі і скель гостроверхе бескеття,

Луки на лотос багаті і людські поля плодоносні,

І узбережжя устеле, і сивого моря затоки,

Хвиля лише, набігаючи, сніг поглинає; все інше

Білою вкрито габою, що Зевс хуртовинням навіє.

Так безнастанно й каміння з обох боків сипалось густо —

То на троян, а то від троян на загони ахейські

Градом летіло каміння, аж гуркіт лунав понад валом.

Але ні Гектор, блискучою міддю окутий, ані всі його воїни не пробили б вхідної брами, якби Зевс не послав на ахеїв лікійського володаря Сарпедона, наче лева на круторогих волів. Сарпедон наставив великий, прегарно карбований щит, узяв у кожну руку по мідногострому списові й гукнув до свого славного земляка Главка:

— Главку, згадай: у рідній Лікії нас із тобою завжди садовили на найпочесніше місце, пригощали найсмачнішими шматками м'яса, підносили келихи з променистим вином і дивилися на нас, мов на безсмертних богів. А ще згадай, Главку, наші домівки, родючі землі та пасовиська зелені, що нам віддавна належать. Ось чому тепер ми з тобою повинні стояти поперед лікійських воїнів і перші битися з ахеями. Хай кожен лікієць, те побачивши, скаже: "Недарма ці герої правлять

у нашій країні, недарма дістаються їм шана й багатство". Тож нумо битись, і хоч над нами чатують лихі Кери, ми в бою здобудемо славу крилату.

Так сказав Сарпедон, і Главк не лишився позаду. На чолі лікійської дружини вони завзято кинулися в бій. Угледівши їх, затремтів із жаху ахейський герой Менестей, бо лікійці наближалися просто до його вежі. Безпорадно озирнувшись, Менестей побачив неподалік [96] обох Еантів, ще й дужий Тевкр, славетний стрілець, бився поруч. Та хоч як гукав до них Менестей, вони не чули — такий оглушливий гуркіт і гук розляглися навколо. Тоді Менестей послав свого воїна кликати їх на поміч. І от невдовзі внутрішнім ходом за валом на вежу піднялися Еант Теламонід і Тевкр, його рідний по батькові брат. А ззовні на вежу вже сунули, наче темна хмара, лікійці.

Перший ворожу кров пролив Еант Теламонід. Він схопив камінь, такий важчезний, що інший чоловік, хай би навіть молодший, і обома руками його б не підважив. Та Еант підняв високо той камінь і кинув щосили в голову лікійцеві Епіклею, Сарпедоновому щирому другу. Епіклей злетів із вежі додолу, наче в воду пірнув. А тим часом славетний стрілець Тевкр спрямував свою несхибну стрілу в могутнього Главка, коли той на мить висунув з-за щита руку. Поранений Главк зіскочив зі стіни крадькома, щоб ніхто з ахеїв, бува, не побачив і не здумав глузувати з нього.

Та завважив це Сарпедон, і боляче йому стало за пораненого героя. Проте битва тривала, і Сарпедон метав свого гострого списа у ворогів. І падали ті у важких обладунках на землю, тільки брязкала бойова мідь.

Ось Сарпедон уже дістався вежі і перший зробив у ній великий вилом, проклавши лікійцям вільну путь. Аж тут обидва Теламоніди — Тевкр і Еант — спрямували свою зброю в

Сарпедона. Тевкр послав пернату стрілу просто в груди лікійцеві, але Зевс, боронячи героя, трохи відсторонив стрілу, і вона вп'ялася в ремінь від щита. Сарпедон навіть не похитнувся, та в ту ж мить Еантів спис пробив йому щит і відкинув назад. Однак Сарпедон і не здумав лишати поля бою, прагнучи великої слави.

— Лікійці! — заволав він до своїх воїнів.— Чого ж ви спинились? Я зробив оцей вилом, але самому пробитись аж до кораблів мені важко. Тож пробиваймося разом. Уперед, лікійці, вперед!

Запалені тими словами, лікійці кинулися за Сарпедоном, але наштовхнулися на щільні лави ахеїв. І вороги знову завзято зчепились.

Не спромоглися трояни проте одігнати ахеїв,

Рівно стояли-бо, як вагівниця у чесної прялі:

Гирі і вовни на шальки поклавши, вона їх рівняє

Й пильно виважує, щоб для дітей заробить на прожиток,-

Так врівноважені бій і війна були, доки могутній

Зевс не поклав тоді Гектору, синові царя Пріама,

Вищої слави — він перший прорвався крізь браму ахейську.

— Уперед, троянці, — гучно крикнув шоломосяйний Гектор. — Руйнуйте ахейські укріплення! Кидайте вогонь на їхні чорні кораблі!

Всі троянці почули Гекторів голос і заходилися швидко видряпуватися на вал, тримаючи в руках гострі кілки. А Гектор угледів кам'яну брилу, таку важку. що й двоє чоловіків ледве зрушили б її з місця. Та враз Гектор вільно підняв її й пожбурив щосили у браму.

Під важчезною брилою затріщали дерев'яні дошки, відскочили засуви і брама відчинилась. Ту ж мить у неї влетів великий Гектор, блискотливою міддю окутий. Ніхто із смертних не зміг би тепер його спинити. Очі в героя блищали переможним вогнем, у руках грізно сяяла зброя.

Нараз Гектор обернувся до троянців і владно звелів поспішати за ним. Ті радо послухались. Хто біг крізь браму, хто стрибав з валу, і ось уже троянці опинились по той його бік. Ахейці ж, пройняті смертельним страхом, кинулись до своїх кораблів.

Над берегом здійнявся оглушливий галас і гуркіт.

БИТВА ПЕРЕД КОРАБЛЯМИ

Коли великий Гектор із своїм військом дістався нарешті до ахейських кораблів, всевладний Зевс спокійно відвернув свої ясні очі від бойовища, від священної Трої і кораблів крутобоких. Більше він не дивився туди, певний, що ніхто з-поміж безсмертних богів не здумає допомагати ахейцям або троянцям.

Та недарма чатував могутній хитач землі Посейдон, сидячи на високій, порослій лісом горі. Звідти йому було добре видно і Пріамове місто, й долину, і все узбережжя з ахейськими кораблями. Споглядаючи битву, Посейдон жалів ахейців і гнівився на Зевса— Нарешті не витримав Посейдон і зійшов з гори в долину, аж ліс затремтів і задвигтіла земля під ходою розгніваного бога.

Тричі безсмертний ступив, а ступивши вчетверте, опинився на дні глибокої затоки, біля свого препишного палацу. Відразу ж Посейдон запряг у колісницю швидких, мов буревій, коней із золотими гривами, сам убрався в золоті шати, взяв золотий батіг і тільки-но став на колісницю, як золотогриві коні рвонули, винесли колісницю на морське плесо й помчали так швидко, що колеса майже не торкалися хвиль.

Незліченні морські страховиська впізнали свого володаря і весело застрибали довкола. Хвилі дужче зашуміли і побігли ще швидше, а разом із ними й божественні коні — до берега, до чорнобоких ахейських кораблів.

У морській глибині в тих місцях є широка печера. Туди й спрямував могутній бог свої коні, розпріг і спутав їх золотими путами, щоб чекали на нього, а сам подався на берег, до ахейського стану.

Тим часом троянці з шоломосяйним Гектором посувалися вперед, наче нестримний вогонь, і здавалося, ніщо їх не спинить і кораблі скоро будуть уже не ахейські, а їхні.

Та нараз серед міднозбройних ахейців з'явився Посейдон у подобі віщуна Калханта. Його голосом, дзвінким і гучним, звернувся бог до обох хоробрих Еантів:

— Ви врятуєте ахейське військо й кораблі, якщо замість думки про втечу згадаєте про власну мужність і відвагу. Не треба лякатися троянців, хоча вони й прорвалися крізь браму. Страшний нам тільки невгамовний, наче полум'я, Гектор, який пишається тим, що він Зевсового роду. Але й Гектора ви відженете од кораблів, хоч би йому допомагав сам гЗевс Громовержець!

Мовивши так, земдедержець, могутній землі потрясатель,

Посохом вдарив обох і надав їм потужної сили,

Й стали гнучкі в них суглоби, невтомливі руки та ноги.

Сам же, немов бистрокрилий той яструб, що, знявшись з високих

Скель, лише козам доступних, на крилах повисне в повітрі,

Щоб у погоні за птахом якимсь на долину упасти,-

Так Посейдон відлетів од них швидко, землі потрясатель.

Перезирнулися обидва Еанти і зрозуміли, що то був не віщун Калхант, а якийсь бог,— тільки безсмертний міг вселити в них таку силу і непоборну відвагу.

А могутній Посейдон ходив у цей час серед тих ахейських воїнів, що трималися позад усіх, аж біля кораблів. Знеможені ВІД болю та горя, пригнічені тим, що шоломосяйний Гектор із троянцями прорвався крізь укріплення й наближається до кораблів, вони вже не мали снаги битися далі, а тільки плакали безпорадно і гірко.

Але от з'явився серед них сивий Калхант і гучно промовив:

— Ганьба вам, ахейці, молоді воїни! На вас я покладався найбільше і навіть гадки не мав, що ви можете кинути зброю. Мабуть, настав день, коли ми всі загинемо від троянців, тих троянців, що колись були боязкі й полохливі, наче олені в дикому лісі. Але ахейцям, відважним і дужим, не личить уникати бою. Я знаю: ви хоробріші за інших, ви — перші в ахейському війську, тож не ганьбіться, тікаючи з бойовища. Я не серджуся на

боягузів, бо в них полохливі серця. Але на вас я гніваюся страшно. Тож згадайте, друзі, про честь і про славу та ставайте до бою — богорівний Гектор б'ється вже тут, біля самих наших суден.

Вразили ахейців слова віщуна Калханта,— адже його вустами промовляв до них сам могутній хитач землі Посейдон. Нараз збудилася в них небувала відвага і сила. Квапливо ставали ахейці у щільні лави, та так дружно і спритно, що сам суворий бог війни Арей чи грізна Афіна Паллада могли б пишатися ними.

...Добірні, найкращі

Воїни тут на троян і божистого Гектора ждали —

Спис біля списа, щиток при щитку нерозривно зімкнуті,

Щит до щита, шолом до шолома й до воїна воїн.

Гребені тих конегривих шоломів стикались при кожнім

Русі, так щільно один біля одного вої стояли.

Грізно щетинились гострі списи у долонях відважних

Воїв,— вони уперед поривалися, прагнучи бою.

Але й троянці сунули величезним натовпом, і попереду ясно блищали шолом і зброя великого Гектора. Наче стрімкий камінь, підмитий хвилями гірського потоку, падає з верховини високої скелі і, підскакуючи на гострих виступах, трощить дерева і гучно мчить далі, униз до рівнини,— так і Гектор, окутий блискучою міддю, мчав на чолі свого війська, мчав, сподіваючись пробитися до самого моря і знищити ахейців та їхні кораблі швидкоплинні.

Раптом Гектор спинився, налетівши на непохитні лави міднозбройних ворогів. Наставивши гострі списи, мечі та щити, вони змусили блискучого героя відступити. Вражений, він голосно крикнув:

— Слухайте, друзі — троянці, лікійці, все військо союзне! Стійте зі мною. Ахейці недовго опиратимуться, вони злякаються мого довгого списа, якщо тільки справді всевладний Зевс допомагає мені.

Знову зловісно забряжчала зброя, знову гуркіт і галас залунали над бойовищем. Падали мужі, наче ті ясени на гірських схилах, що, зрубані мідною сокирою, безсило простирають своє зелене гілля по землі. Так упав од Гекторового списа Посейдонів онук Амфімах, тільки загримів на ньому мідний обладунок. Гектор кинувся вперед, щоб зняти з Амфімаха його шолом із пишною гривою. Ту ж мить Еант метнув свій спис у Гектора, але троянський вождь був увесь закутий в метал і щит мав великий, опуклий. Усередину того щита й попав Еантів спис, не завдавши героєві шкоди, тільки відшхтовнув

його міцно назад. Тоді ахейці схопили Амфімахове тіло й понесли мерщій до кораблів.

Ще дужче розгнівився тепер Посейдон, побачивши убитого внука. Знову пішов він підбадьорювати ахейців і, прийнявши подобу героя Тоанта, звернувся до вождя крітських дружин Ідоменея. Той саме повертався від лікарського намету, куди провів пораненого друга.

— Ідоменею, славо завзятих крітян, скажи мені, невже ви всі забули, як нахвалялися знищити троянців і зруйнувати Пріамове місто священне?

— Ні, Тоанте,— відказав Ідоменей,-ми не забули, але в тому, що сталося, ніхто з-поміж нас не винен. Ми всі вміємо воювати, ніхто не злякався, ніхто ганебно не втік із поля бою. Та, видно, хоче Зевс Громовержець, щоб ахейці полягли тут, далеко від рідних берегів, без шани і слави.

— Поспішаймо, Ідоменею, до бойовища,— квапив його Тоант,— удвох ми принесемо якусь користь, нехай і маленьку. Адже ми вміємо битися і з найхоробрішим ворогом.

І безсмертний подався туди, де билися смертні. А хоробрий Ідоменей поспішив до свого великого намету, вбрався в коштовний обладунок, у руки взяв два великі списи і побіг до бойовища, схожий на блискавку, що її всевладний Кроніон кидає з захмарного Огімпу, провіщаючи людям лихо, і світло від тієї блискавки сяє далеко навколо,— так пломеніла ясна мідь в Ідоменея на грудях.

Недалеко від намету зустрівся йому воїн Меріон. Спинився тоді Ідоменей і спитав:

— Прудконогий Меріоне, чого ти кинув бій і біжиш чимдуж сюди? Може, тебе поранено і пекуче залізо ятрить молоде тіло? Чи, може, несеш мені яку лиху звістку?

— Ні, вождю міднопанцерних крітян. Я біжу по гострий спис, бо свій зламав об ворожий щит. Чи немає у тебе в наметі зайвої зброї?

— В моєму наметі списів багато, ти знайдеш їх хоч двадцять при самому вході. То троянські списи, що я дістав у бою. Є там і щити, і панцери, і ясно-блискучі шоломи.

— Ворожої зброї багато і в мене на кораблі, тільки далеко туди бігти. Ти ж знаєш, як я воюю: завжди в перших шерегах, шукаючи слави.

— Авжеж, це я знаю і певен: якщо тебе поранять у бою, то не в потилицю і не в спину, а тільки в живіт або в груди. Тож я залюбки дам тобі зброю. Біжи мерщій, бери собі спис, який тобі до вподоби, і наздоганяй мене.

Миттю крутнувся Меріон, і от обидва герої побігли до бойовища, зловісно виблискуючи мідною зброєю. Здавалося, то мчить сам грізний бог війни, мужовбивець Арей разом із своїм любим сином, Страхом могутнім.

Забачивши героїв, троянці кинулися на них, і знялася колотнеча в тім місці.

Мов буревій, що у посвисті буйних вітрів шаленіє

В дні спекоти, коли пилом глибоким покрито дороги,

И куряви хмари здіймаються вгору від зустрічних вихрів,-

Так завихрилася й битва між воїв, що прагнули серцем

В січі вбивать один одного, нищити гострою міддю.

Поле-бо людоубивчого бою наїжилось лісом

Довгих списів, що проймають тіла. Засліпилися очі

Сяєвом мідних шоломів, яскравих щитів та блискучих

Панцерів, ясно начищених лат на могутливих плечах

Воїв, що в битву ідуть. І лише загартований серцем

Не засмутився б, на їх поглядаючи труд, а зрадів би.

Отак Зевс і Посейдон, могутні Кроносові діти, обидва готували горе героям, тільки кожний по-своєму. Зевс-олімпієць твердо поклав дарувати перемогу блискучому Ректорові й троянцям. Проте він не жадав повної загибелі ахейців під високою Троєю, а тільки прагнув прославити сина сріб-ноногої богині Фетіди — відважного Ахіллеса Пеліда. Посейдон же, гордо ремствуючи на Зевса, вийшов потай із моря і взявся допомагати мідно-збройним ахейцям.

Хоч обидва боги походили з одного роду, та Зевс Громовержець був старший і мудріший. Посейдон боявся його, через те й діяв таємно. Так державні Кроніди простягли над обома військами, міцно стягнувши вузлом, сіті кривавої війни і чорної згуби.

Багато троянців зазнало смертельного удару Ідоменея — велика сила буяла в героєві, хоч сивина вже сріблила йому

голову. Першого вбив він Отріонея, нареченого прекрасної Пріамової дочки — Кассандри. Старий володар троянський обіцяв віддати Огріонеєві свою дочку, якщо той віджене ахейців од священної Трої. Сміливо й гордо бився юнак, але міцний Ідоменеїв спис блиснув у повітрі, і він упав, спливаючи кров'ю.

Глузуючи, Ідоменей потяг був юнакове тіло до себе, та на захист убитого вийшов здоровенний Асій, виступаючи попереду рудих коней, Що важко хропли від духу крові. Та не встиг Асій націлитися в крітського володаря, як той перший кинув свій несхибний спис, і могутній герой упав. Так падає дуб або ясен сріблистий під гострою сокирою лісоруба.

Асій лежав, шарпаючи землю пальцями, поруч конав його візничий,— розгубився і не встиг утекти на колісниці. А рудих коней, що страшно хропли, погнав до ахейського стану Несторів син Антілох.

Тоді підбіг троянський герой Деїфоб, славний Пріамів син, побачив мертвого Асія та його візничого і в розпачі й гніві кинув списа в Ідоменея. Але той пригнувся, затулився щитом, і спис, пролетівши в нього над головою, влучив у славного Гіпсенора, сина вождя Гіппаса.

Зрадів Деїфоб і хизуючись крикнув:

— Я помстився за Асія! Тепер спускатися до похмурого Аїда йому, напевне, веселіше, бо має попутника.

Прикро було це чути ахейцям, тож Ідоменей, розлютившись, ударив списом у груди Алкотоя, любого зятя царя Анхіса. Алкотой не встиг ні відскочити, ні ухилитись. Гордо стояв він, ніби мармурова колона, та, поранений просто в серце, враз

упав горілиць, і смертна мла повила йому очі. Тепер уже Ідоменей хизувався перед ворогом:

— Що, Деїфобе, хіба це зветься відплатою — вбити одного героя за трьох? А ще ж як голосно ти похвалявся! Тепер виходь зі зброєю супроти мене, щоб упевнитися, чи справді я Зевсів нащадок. Колись од Зев°а народився могутній охоронець острова Кріту — цар Мінос, а від сина його народивсь я і став володарювати на просторому Кріті. Сюди, до священної Трої, я приплив із багатьма кораблями — на горе тобі, твоєму батьку Пріаму та всім іншим троянцям.

Завагався Деїфоб, не знаючи, що далі робити — чи стати самому на герць, а чи шукати собі підмогу. Нараз згадав він про відважного Енея, сина царя Анхіса. От хто міг би тепер зарадити! Притьмом відступивши, Деїфоб побіг шукати Енея.

Той стояв позад усього війська, байдужий до битви, бо гнівився на старого Пріама, що не шанував його, хоч бачив доблесть і силу Анхісового сина.

— Славний Енею, ходімо мерщій,— сказав йому Деїфоб,— та відіб'ємо в ахейців тіло твого родича Алкотоя. Як ти був ще малий, Алкотой ніжно бавив тебе у своєму палаці. А тепер він лежить на землі, пробитий Ідоменеєвим списом.

Розчулився Еней і, пойнятий войовничим запалом, пішов із Деїфобом на Ідоменея. Але крітський володар не злякався, мов безсила дитина, він чекав ворога, як чекає, напруживши ноги й тіло, дикий вепр у горах, коли чує гомін мисливців і валування собак. Гостра щетина гороїжиться на ньому, полум'ям палають хижі очі, а вишкірені ікла от-от розірвуть того, хто посміє наблизитися...

Не здригнувся Ідоменей, помітивши Анхісового сина, тільки гукнув до вірних товаришів:

— Друзі, сюди! Іде на мене прудконогий Еней, що завжди нещадний у битві. Відвагою ми, мабуть, рівні, але юність квітчає його, а це сила найбільша.

Не встиг закінчити крітський володар, як друзі стали біля нього стіною, виставивши в один ряд щити.

Тоді й Еней узявся скликати своїх товаришів, хоробрих троянських героїв. Приєдналися вони, а за ними посунули й решта воїнів. Так вівці поспішають до водопою за бараном, і, дивлячись на них, радіє щиро пастух. Радів і Еней, спостерігши, як багато мужів поспішають за ним.

Круг Алкотоя списами великими бій врукопашну

Розпочали вони, й мідь на могутливих грудях героїв

Страшно бряжчала, бійці ж в сум'ятті один з одним шалено

Бились. З них два бойовим перевершили інших завзяттям —

Ідоменей та Еней, подібні в бою до Арея,

Прагли пройнять один одному тіло нещадною міддю.

Та відважний герой Ідоменей не мав уже колишньої сили, ноги не тримали його вже так міцно, руки потомилися від зброї. Завважив це Деїфоб і метнув у крітського володаря свій ясний спис, але схибив і влучив не в нього, а в славного Ареєвого сина Аскалафа. Той упав, хапаючи пальцями землю, і завмер.

Не знав грізний мужовбивець Арей, що його смертний син поліг у бою — бог війни сидів у той час на високому Олімці під золотавими хмарами, як і всі безсмертні, скутий суворою забороною Зевса спускатися до бойовища.

А там запекла битва точилася тепер навколо мертвого Аскалафа. Неугавний Деїфоб зірвав з нього блискучий шолом, але в ту ж мить Ме-ріон, меткий, наче сам бог Арей, кинувся наперед і встромив гострий спис Деїфобові в руку. Задзвенів щит, падаючи додолу, а Меріон іще раз налетів шулікою, вихопив із рани свій спис і щез серед воїнів.

Тяжко стогнав Деїфоб, спливаючи кров'ю, і троянці мерщій посадовили його на колісницю та погнали вітроногих коней до міста.

Битва розгорялася. Раз у раз падали герої на скривавлену землю, і безжально оповивала їх чорна смерть.

Ось зійшлись у двобої Парісів брат Гелен і ясночолий Менелай, улюбленець бога Арея. Вигукуючи погрози, Менелай наставив гострий спис і пішов на Пріаміда. А той, напнувши свій лук, стрелив просто в груди спартанському вождеві, але стріла не пробила міцного панцера. Як під час обмолоту відскакують чорні боби чи зелений горох од широкого віяла, кинуті дужою рукою селянина, так одлетіла стріла й упала далеко позаду на землю. А відважний войовник Менелай влучив Геленові в руку, і той, тікаючи від жорстоких Кер, хутко відступив у натовп троянців.

Тоді на Менелая пішов інший троянський герой, та лиха доля повела його просто до смерті. Ось уже спартанський володар зняв з нього, мертвого, зброю і, ставши ногою йому на груди, гордо промовив, щоб чули всі вороги довкола:

— Так поляжете ви всі перед нашими чорнобокими кораблями, о ненависні, зухвалі троянці! Більше ви не зможете скривдити мене так, як скривдили колись, потай забравши дружину й скарби в подяку за мою щиру гостинність. Не злякалися ви тоді громовладного Зевса, а тепер він незабаром зруйнує ваше священне місто. Батьку наш, Зевсе могутній! Ти наймудріший з усіх, то чого ж допомагаєш цим лютим псам? Одна у них думка, одна палка мрія — повбивати нас, усіх ахейців, і спалити наші швидкі кораблі.

Ще не закінчив Менелай говорити, як знову полетіли в нього стріли. Та не стояли без Діла й ахейці.

Битва гриміла по всьому широкому узбережжі.

Великий Гектор бився посередині, там, де прорвався вперше крізь браму і де дужі Еанти із Тевкром нищили страшно троянців. Не знав шоломосяйний Пріамід, що стільки вже полягло його воїнів і що сам хитач землі Посейдон допомагає міднозбройним ахейцям.

Пліч-о-пліч стояли обидва Еанти. Наче два темно-руді воли тягнуть міцно збитого плуга, тягнуть щосили, аж піт виступає в них біля крутих рогів,— так і обидва Еанти трималися поруч і поруч робили важке діло війни. А мужі, що прийшли воювати разом із молодим Еантом, без упину стріляли у ворогів, і від тих стріл потомилися троянці.

— Гекторе,— сказав тоді герой Полідамант,— здається мені, найрозумніше тепер — скликати троянських вождів та обміркувати з ними, як бути далі: чи гуртом кинутися на кораблі, а чи відступити, поки нас не розбили ахейці.

Сподобалася ця думка Гекторові, і він сам подався мерщій скликати троянських вождів. Та даремно шукав він Гелена, Деїфоба, Асія та інших славних героїв. Тоді помчав блискучий Гектор туди, де найдужче вирував бій.

Ринули в бій вони всі, наче вихор з вітрів противійних,

Що налітає з Зевсовим громом із неба на землю,

З ревом страшенним у хлань поринає морську й піднімає

Хвилі бурхливі з глибин вирових многошумного моря,

Пінявобілі, горбаті, і котить одна їх на одну.

Так і загони троян один набігали за одним

В мідному блиску озброєнь, вождями керовані вправно.

Попереду був сам великий Гектор, схожий на могутнього бога війни. Тіло йому боронив опуклий щит, обтягнений шкірою й оббитий грубою міддю. Над чолом ясно блискотів шолом із довгою чорною гривою, що маяла грізно в повітрі.

Та не злякалися ахейці. Вийшов наперед Еант і голосно гукнув до Гектора:

— Нікчемо, навіщо ти даремно лякаєш ахейське військо? Ми не боягузи, та приборкав нас Зевс темнохмарний своїм важким батогом. Але начувайтеся — незабаром упаде ваше високе місто, а ти, Гекторе, тікатимеш від ахейців щодуху!

Тільки-но закінчив Еант, як праворуч у небі з'явився орел. Радісно закричали ахейці, підбадьорені добрим знаком. А Гектор блискучий промовив:

— Базікало ти, Еанте, плетеш казна-що. А сьогоднішній день принесе вам усім чорну загибель. І тобі теж. Мій гострий спис розітне твою ніжну шкіру.

Крикнув шоломосяйний Гектор до свого війська, і те озвалося гучно, могутньо. Закричали и ахейці, й дужий гук обох військ долинув до самого неба.

ГЕРА ПРИСИПЛЯЄ ЗЕВСА

Старий Нестор, володар пілоський, сидів у своєму наметі й пригощав променистим вином пораненого Махаона, сина славетного Асклепія. Сюди долинав гомін битви, дедалі дужчий і ближчий. Занепокоївся мудрий Нестор і, підводячись, мовив:

— Богорівний Махаоне, ти чуєш цей галас? Певне, битва точиться вже біля суден. Я піду і розвідаю все, а ти зоставайся в моєму наметі, зараз служниця нагріє води і змиє кров тобі з тіла.

Узяв Нестор у руки блискучий щит і спис мідногострий та й подався З намету. Жахнувся він, як постало в нього перед очима ганебне видовисько: великий вал зруйновано в кількох місцях і ахейці безладно відступають під навальним тиском гордих троянців.

Як коливається темне море перед наближенням вітру, хитаючи на місці ще мовчазні хвилі, аж поки примчить од хмаровладного Зевса дужий вітер-буревій,— так вагався старий Нестор, володар пілоський, не знавши, чи кинутися йому в бій

на допомогу ахейцям, а чи бігти до владущого Агамемнона і все йому розповісти. Зрештою подався Нестор до Атріда, а гомін і брязкіт зброї немовби наздоганяли його. [110]

А в цей час поранені ахейські вожді — Агамемнон, Одіссей і Діомед — самі вийшли поглянути на бій. Ішли вони, тяжко спираючись на списи, і горе та сором краяли їм серця.

Незабаром зустріли вони старого Нестора, і цар Агамемнон мовив до нього слово крилате:

— Мудрий Несторе, велика славо ахеїв! Чого ти прийшов сюди, кинувши смертельну битву? О, як я боюся, що великий Гектор справдить своє слово. Колись він гордо вихвалявся, що повернеться до Трої тільки по тому, як знищить нас усіх та спалить наші швидкі кораблі. А до того воно і йде. Безсмертні богове! Невже всі мідно-збройні ахеї, наслідуючи могутнього Ахілла, мають у душі притаєний гнів на мене і вже не хочуть битися з ворогом?

— Те, що сталося, Атріде,— відказав мудрий Нестор,— сам Громовержець не зміг би змінити. Зруйновано вал, що на нього ми покладали так багато надій. Ворог майже добувся до наших крутобоких кораблів, скрізь ллється ахейська кров. Чуєш, жахливий лемент сягає аж до неба! Тож поміркуймо, що далі робити. Може, нас мудрість врятує. Тільки не здумайте ставати до бою — поранений муж не годен битися.

— Коли не зарадили нам,— мовив цар Агамемнон,— ані рів, ані високий вал, на які ми стільки сил і часу змарнували, сподіваючись мати міцний захист, то, мабуть, це означає, що всемогутній Зевс прагне нашої безславної загибелі далеко від рідних берегів. Зв'язав Громовержець нам дужі руки, а троянцям дав волю. Тож послухайте моєї ради — треба

спустити на воду кораблі, щоб могли ми вчасно відплисти. Адже краще врятуватися втечею, ніж загинути тут чи попасти в ганебний полон.

Глянув на нього спідлоба велемудрий Одіссей і похмуро сказав:

— Як ти міг, Атріде, вимовити такі слова! Певне, тобі годилося б верховодити над боягузами, а не над нами, яким Зевс призначив воювати весь вік і померти славною смертю в бою. Краще помовч, аби ніхто з ахейських воїнів не почув твоїх слів. А пораду твою я відкидаю, бо хіба ж можна спускати на воду кораблі, поки точиться бій? Троянці зрадіють і відчуватимуть себе вже героями, а нещасні1, ахеї, завваживши кораблі на воді, вже не встоять і побіжать назад. Ні, твій задум — то наша загибель!

— Тяжко ти вразив мене своїм жорстоким докором, Одіссею,— сказав володар мужів Агамемнон.— Та я не стою на своєму, а охоче послухаю й іншої ради. [111]

Тоді озвався хоробрий Діомед:

— Дозвольте і мені слово мовити, хоч я серед вас наймолодший. Та роду я не простого і пишаюся тим, що мав батька-героя — Тідея. Як на мене, то треба нам приєднатись до війська і хоч не битися, бо цього не дозволяють нам рани, а спонукати тих, хто злякався і тікає від бою.

Усі вожді пристали на цю слушну думку і подалися до бойовища. Побачив це бог Посейдон, що здалеку спостерігав за вождями, і вийшов їм навстріч у подобі старого воїна. Узявши Агамемнона за праву руку, старий мовив до нього:

— Атріде, володарю мужів! Мабуть, тішиться тепер розгніваний Ахілл, бачачи поразку і втечу ахеїв. В його жорстокому серці нема й краплини жалю. То хай він загине, хай блаженні боги його покарають. А ти не занепадай духом, безсмертні не відвернулись од тебе. Ось скоро на власні очі побачиш, як троянці від нас тікатимуть, здіймаючи куряву по всій долині.

Мовивши це, помчав він із криком гучним по долині,

Так, наче дев'ять чи десять одразу покликнуло тисяч

Дужих мужів на війні, починаючи звaду Арея,-

Голос такий громовий із грудей Земледержець могутній

Видав тоді, і кожному в серце ахеєві буйну

Силу вдихнув воювати й невтомно із ворогом битись.

Тим часом волоока Гера, сидячи на своєму золотому троні, дивилася з Олімпійських верховин униз, на бойовище, і раділа з рішучих вчинків свого рідного брата Посейдона. Та відразу ж хмурнів ясний погляд в державної богині, як звертала вона очі до гори Іди, щедрої на джерела, де сидів темнохмарний Зевс.

І замислилася Гера над тим, як потьмарити Зевсові світлий розум, як приспати його хоч на час.

Щось надумавши, Гера подалася в золотий покій, що їй збудував любий син, кульгавий Гефест, і замкнула за собою блискучі двері. Той замок теж зробив їй Гефест, і жодний безсмертний не зміг би його відімкнути.

Насамперед Гера скупалася в чистій джерельній воді й натерлася духмяним олією, таким божественно ніжним і запашним, що від однієї його краплинки дивні пахощі линули з Олімпу далеко на небо [112] і землю. Намастивши ним гарне тіло, Гера заплела блискучі коси, хитро їх склала, а пишні кучері самі лягли їй довкола вінком. Багатий, щедро гаптований хітон, що його виткала Гері Афіна Паллада, ліг їй на білі рамена. Засяяли золоті пряжки на грудях, заряхтів широкий пояс, а у вухах заблищали сережки із трьома перлинами в кожній.

Підв'язавши до білих ніг прегарні сандалії та покривши голову блискучим, як сонце, серпанком, золотошатна Гера вийшла із своєї спочивальні і гукнула до себе мерщій Афродіту.

— Любе дитя,— улесливо мовила волоока богиня, плекаючи підступну думку,— будь ласкава до мене і позич на якийсь час ту силу палкого кохання, якою ти всіх підкоряєш — і смертних людей, і блаженних богів. Іду я ои(е до .краю землі відвідати батька всіх безсмертних — старого Океана і дружину його Тетію. Вони ж виростили мене, взявши в богині Реї, паки Зевс Громовержець скидав могутнього Кроноса з неба. Тож іду до них у гостину покласти край сварці, що вже давно палає між ними, Я'кщо я знову вселю кохання в серця Океана й 'Тетії, то навіки здобуду їхню приязнь і шану.

Ніжно всміхнулася прекрасна Афродіта:

— Поважна Геро, хіба можна тобі відмовити? Адже ти дружина всевладного Зевса.

Мовила це й розв'язала на грудях вишиваний пояс

Світлоузорний, що в нім розмаїті таїлися чари:

Запал кохання, жадання жагуче, облесні розмови/

Та умовляння, що зводять із розуму й найрозумніших.

Гері цей пояс дала Афродіта... Всміхнулася Гера

І, усміхнувшись, сховала між персів вишиваний пояс.

В дім свій тоді повернулася Зевса дочка Афродіта,

Гера ж помчала мерщій в далечінь із верхів'їв Олімпу.

Довго летіла Гера, проминула, не торкнувшись ногами землі, засніжені гори фракійців, промчала над бурхливими хвилями безбережного моря і нарешті опустилася на острові Лемносі. Там зустріла вона Гіпноса, безжурного бога сну, що доводиться рідним братом чорній Смерті.

О могутній Гіпносе,— люб'язно мовила Гера, взявши його за Руку,— ти панує ш над смертними і над нами, богами. Колись ти залюбки виконував мої прохання, то виконай і тепер, а я щедро віддячу [114] тобі. Приспи мені Зевса та міцно склепи йому очі. За це я подарую тобі золоте крісло — сам Гефест, любий мій син, мистецьки зробить його, ще й підніжок зручний приб'є, щоб ноги тобі спочивали, як сідатимеш їсти.

— Геро, достойна богине, великого Кроноса донько! — озвався Гіпнос.— Я міг би приспати будь-кого з-поміж богів, навіть бурхливий потік Океану, бога, що від нього пішли всі безсмертні. Тільки не смію наблизитися до Громовержця Кроніда, поки він сам не покличе мене. Якось я вже постраждав, бо на твоє прохання приспав Зевса, коли його син, великий Геракл, плив священним морем, а ти, готуючи йому чорну загибель, погнала на море буйні вітри. Ті здійняли

височенні хвилі й понесли героя світ за очі. Та прокинувся Зевс, розлютився страшенно і розігнав усіх богів, а мене хотів скинути в море, але сховала мене темна Ніч, що долає і людей, і безсмертних. Могутній Зевс хутко вгамувався, щоб не смутити швидкоплинної Ночі. А тепер, Геро, ти знову хочеш, щоб я вчинив неможливе!

— Навіщо даремно згадувати минуле? — заперечила богиня. — Невже ти гадаєш, що Зевс заступатиметься за троянців так, як заступався за рідного сина Геракла? Ну, зроби ж мені ласку, а я добре віддячу: віддам за тебе наймолодшу з харіт, що за нею ти завжди палким серцем тужив — юну Пасітею.

Тоді Гіпнос у захваті мовив:

— Гаразд, я зроблю все, що ти хочеш, тільки спершу поклянись мені священною клятвою богів, поклянись темною водою підземного Стіксу, доторкнись правою рукою до многоплідної землі, а лівою — до безбережного моря, і хай свідками будуть безсмертні Титани, що живуть із Кроносом глибоко під землею в Тартарі. Тільки тоді я повірю в твою обіцянку віддати за мене наймолодшу з харіт, що за , нею я завжди серцем тужив,— юну Пасітею.

Так сказав бог сну, і Гера поклялася священною клятвою богів дотримати свого слова, поклялася темною водою підземного Стіксу, доторкнулася правою рукою до многоплідної землі, а лівою — до безбережного моря, закликавши в свідки безсмертних Титанів.

А скоро вона те зробила, обоє знялися з острова Лемносу, оповиті щільною хмарою, і полетіли над винно-темним морем, над білими верховинами до гори Іди, щедрої на джерела.

Далі подалися вони пішки, і густий ліс низько лягав їм під ноги. Та Гіпнос не піднявся нагору — він зостався чекати у хащах, щоб часом його не нагледіли пильні Зевсові очі. Перетворившись на гірського [115] птаха, облудний бог сну сів на величезній ялині, що росла майже до самого неба.

А золотошатна Гера поспішно зійшла на Гаргар — верховину високої Іди, і Громовержець побачив її, прегарну і звабну. Зненацька спалахнула в могутньому серці безсмертного бога палка любов і потьмарила йому світлий розум.

— Геро, куди ти так поспішаєш? — спитав Зевс.— Я не бачу ні твоєї золотої колісниці, ні вітроногих коней.

— Я поспішаю до краю землі,— відказала лукава Гера,— у гостину до батька усіх безсмертних — могутнього Океана і дружини його Тетії. Вони ж виростили мене в своєму домі, і я хочу покласти край сварці, що вже давно палає між ними. Коні мої стоять при підніжжі багатоджерельної Іди, а сюди я спустилася з надхмарного Олімпу для того, щоб ти не гнівився, дізнавшись, куди я пішла.

— Геро, встигнеш іншим разом у гостину до Океана й Тетії, а тепер зостанься. зі мною. Бо ніколи любов — ні до богині, ні до смертної жінки,— не палала в мені так, як тепер. Ніколи я не любив так жагуче ні стрункої Данаї, що народила мені сина Персея, ні милої красуні Європи, що стала матір'ю крітського царя Міноса і воїна Радаманта. Так не любив я ні Семели, моєї сердечної втіхи, що народила Діоніса людям на радість, ні прекрасної Алкмени у Фівах, матері великого духом Геракла. Так не любив я ні пишнокосої Деметри, ні велеславної Лето, ні навіть тебе, моя люба дружино.

— Що ти таке кажеш, Кроніде! — жахнулася підступна Гера.— Хіба я можу зостатися тут, біля тебе на високій їді, звідусіль відкритій очам?

— Не бійся, Геро, ніхто нас не побачить, ані смертні, ані безсмертні, я вкрию нас золотою хмарою, і навіть сонячні промені, що скрізь прозирають, не проб'ються крізь неї.

Мовив так Кроносів син і схопив у обійми дружину. Зразу ж під ними земля квітучі зростила мурави, Лотоси зрошені, крокуси й купи густі гіацинта, Ніжні й м'які, що свої підносили високо стебла. Там і сховалися вдвох, і прекрасна обох огорнула Хмарка злотиста, і з неї блискучі спадали росинки.

Незчувся Зевс, як заснув, переможений сном і коханням. Недарма на високій ялині чатував гірський птах, сховавшись серед густого [116] гілля. Отож виконав облудний бог сну доручення Гери й поспішив до ахейських кораблів. Там він швидко знайшов морського володаря й мовив до нього слово крилате:

— Тепер, Посейдоне, можеш вільно допомагати ахеям, бо я приспав Зевса на верховині високої Іди. Тож подаруй хоч на час ахеям славу в бою, поки спить Громовержець.

І зник Гіпнос, подавшись до смертних людей. А могутній хитач землі кинувся до передніх ахейських лав і крикнув:

— Невже ми, ахеї, піддамося Гекторові? Невже дозволимо йому захопити наші кораблі, а разом із ними і славу крилату? Ні, годі ганьбитися! Насуньте на голови мідні шоломи, візьміть наймічніші щити й довгі списи, а я поведу вас у бій. Тоді Гектор недовго хизуватиметься перед нами.

Так сказав Посейдон, і всі слухняно йому скорилися. Славні вожді Агамемнон, Одіссей і Діомед, змагаючи біль у ранах, вишикували військо та обійшли всі шереги, міняючи зброю: найкращу дістали найдужчі і найхоробріші воїни.

Добре озброївшись, ахеї пішли в наступ. Вів їх сам темнокудрий бог Посейдон, стискаючи важкою рукою смертельну зброю — довгий меч, що палахкотів у повітрі, наче блискавка в небі.

А троянців тим часом вишикував шоломосяйний Гектор і сміливо став попереду, чекаючи на ахеїв. Так смертний герой відважно став проти могутнього бога.

Море здіймало до самих човнів і наметів аргейських

Хвилю шумливу,— війська із оглушливим сходились криком.

Та ні морськії вали не б'ють так об сушу бурхливо,

Гнані з безкрайого моря нестримним Борея диханням,

Ні між ущелин гірських не гуде з таким шалом страшенним

Полум'я хиже пожар лісовий роздуваючи буйно,

Ні вітровій не шумить так у широколистому вітті

Дужих дубів, коли зі страшним він бушує завзяттям,-

Як закричали жахливо трояни тоді і ахеї

Криком нестямним, одні проти одних рушаючи в битву.

Шоломосяйний Гектор зіткнувся з дужим Еантом Теламонідом і перший ударив його в груди, але спис не торкнувся ніжного тіла, бо саме в тому місці на панцирі сходилися ремені від щита й меча. Розгубився Гектор від своєї невдачі і став відступати, але Еант встиг [117] підняти важкий камінь, що їх багато валялося долі,— ахеї підкладали ті камені під свої кораблі. Метнув дужою рукою Еант каменюку, аж вона дзиґою закрутилася в повітрі, і влучив у груди троянському вождеві.

Як падає вирваний геть із корінням великий дуб від палючої блискавки громовладного Зевса, так тяжко упав Гектор на землю, випустивши зброю із рук, і забряжчала на ньому ясна мідь обладунку.

Кинулися з переможними криками до нього ахеї, прагнучи добити героя, та марно старались. Перші наспіли троянці — Полідамант, Главк, Еней, Сарпедон, а за ними ще інші. Не було троянського воїна, що не жадав закрити собою вождя. Друзі підняли Гектора на руки і, затуливши своїми щитами, віднесли до його колісниці. Захропіли баскі коні й помчали героя, що тяжко стогнав, до високої Трої.

Дорогою спинили друзі коней біля бурхливого Скамандру — річки, що її звуть також Ксантом за ім'ям річкового бога. Зняли воїни свого вождя з колісниці і, обережно поклавши додолу, взялися обмивати йому лице холодною водою. Невдовзі Гектор отямився, розплющив очі і трохи підвівся, та чорна кров ринула йому з вуст. Тоді впав Гектор на землю, і знову потьмарився йому ясний світ.

ЗНОВУ БІЛЯ КОРАБЛІВ

Наче хвиля морська, що, вдарившись об крутий берег, відбігає знову назад,— так тікали від ахейських кораблів троянці через вал і рів до своїх бойових колісниць. Аж там вони спинилися, через силу зводячи дух. Багато воїнів і не добігли сюди, а зосталися на березі, приборкані ахейською зброєю. Смерть чатувала й на інших зборених страхом троянців.

Але саме тоді на верховині джерельної Іди прокинувся від солодкого сну Зевс Громовержець. Прокинувся, глянув на землю — і враз від гніву звівся на ноги. Побачив Зевс, як тікають троянці від міднозбройних ахеїв, а поміж тих всевладний бог непомильно впізнав Посейдона. Побачив і Гектора, що лежав непритомний на березі бурхливого Скамандру, а круг нього сиділи засмучені воїни.

І пожалів Зевс блискучого героя. Грізно глянув він спідлоба на волооку Геру та й мовив:

— Це твоя хитра витівка, зловредна Геро! Гляди, бо каятимешся, як поб'ю тебе стрілами небесного грому. Чи вже забула, як я покарав тебе за мого любого сина Геракла? Тож кинь лукавити. Поспіши на Олімп та поклич мені мерщій сюди Аполлона й Іріду— Нехай [119] прудконога Іріда помчить до ахейського війська й перекаже зухвалому Посейдону мою волю — мерщій покинути бойовище. А срібнолукий бог хай надасть нової сили славному Гекторові й поверне його до бою знову дужим, могутнім, так щоб ахеї повтікали назад до своїх кораблів.

І далі батько всіх людей і безсмертних промовив віщеє слово:

— Кинуться бігти вони до човнів многовеслих Ахілла,

Сина Пелея, а той замість себе поставить Патрокла,

Друга свого. Під мурами Трої осяйливий Гектор

Списом Патрокла уб'є, як многих той воїв погубить

І серед них богосвітлого сина мого Сарпедона.

Ректора вб'є за це в розпалі гніву Ахілл богосвітлий.

Але тоді лише від кораблів я влаштую суцільний

Відступ троянського війська, коли опанують ахеї

Трої високу твердиню, послухавши ради Афіни.

Гніву проте не вгамую свого і нікому з безсмертних

Допомагати ахеям також не дозволю раніше,

Аніж Пелідове сповнено буде бажання — тож сам я

Пообіцяв йому, схвально кивнувши на те головою.

Так сказав владно Зевс Громовержець. Пригнічена його віщими словами, золотошатна Гера вже не перечила, а слухняно подалася на захмарний Олімп і досягла його так швидко, що хіба тільки людська думка може так швидко літати.

Безсмертні саме розкошували у Зевсовому палаці, та, побачивши поважну Геру, посхоплювалися з місць, вітаючи її повними келихами. Але державна богиня поминула їх і взяла

келих лише з рук гарнолицьої Феміди, що перша підбігла і здивовано спитала:

— Що тобі сталося, Геро? Здається, хтось налякав тебе. Чи не Зевс темнохмарний?

— Не питай мене, Фемідо. Ти гаразд знаєш, яке в Зевса горде й суворе серце.

Сівши до столу, Гера перебігла присутніх очима і всміхнулася, та чоло над чорними бровами в неї не проясніло. І похмуро повела вона далі:

— Ось ви всі, богове, безтурботно бенкетуєте тут і гадки не маєте, яким страшним лихом вам погрожує Зевс. Це лихо вже торкнулося тебе, могутній Арею,— твого смертного сина, героя Аскалафа, убито. [120]

Тяжко застогнав Арей, ударив себе в розпачі дужими руками по стегнах і мовив:

— Не осудіть мене; блаженні богове, коли я подамся до бойовища помститися за сина. Хай навіть Зевс покарає мене за це своїми вогненними стрілами.

По тих словах Арей звелів Страху і Сполохові запрягти коні, а сам швидко вбрався в блискучий обладунок війни.

Цього дня боги-олімпійці стягли б на себе ще страшніший гнів і помсту всевладного Зевса, та підвелася зі свого крісла мудра Афіна Паллада і стала на дверях. Зірвавши з Арея щит та шолом, вона вихопила в нього з рук смертоносний спис і гостро сказала:

— Либонь, ти зовсім позбувся розуму, жорстокий Арею! Хіба ти не чув, що сказала нам Гера, як повернулася від нашого батька Кро-ніда? Чи ти прагнеш зазнати великої кари від нього? Але ж тоді і на нас, блаженних богів, ти накликав би лихо: наш батько кинув би спостерігати, як б'ються смертні, та з'явився б сюди, розгніваний, лютий, і покарав би нас усіх — і винних, і невинних. Тож послухайся розумної ради і вгамуй своє серце, адже, крім твого любого сина, у бою полягло ще багато героїв, може, славніших та хоробріших за нього,— весь людський рід неможливо врятувати від смерті.

Послухався мудрої ради мужовбивець Арей і повернувся до столу. А Гера звеліла Аполлонові й Іріді податися мерщій на верховину високої Іди, де й досі самотньо сидів Громовержець.

Мовила так і, назад повернувшись, володарка Гера

Сіла у крісло. Ті ж двоє, схопившись, у путь полетіли.

Іди діставшись багатоджерельної, матері звірів,

Широколунного Зевса знайшли, що сидів на вершині

Гаргару,— хмара його запашна, мов вінок, огортала.

Разом удвох підійшли й перед Зевсом вони хмаровладним

Стали. А він, побачивши їх, не розгнівався серцем,

Скорий-бо послух явили вони його любій дружині.

Спершу Зевс звернувся до вітроногої Іріди:

— Спустися мерщій на землю до Посейдона і перекажи йому мою волю — негайно покинути бойовище. Хай підіймається на захмарний Олімп чи спускається в море священне, як хоче. Коли ж він здумає не коритись мені, то хай згадає, що я старший і дужчий за нього. Знаю я: він потай зухвало гадає, що рівний зі мною — зі мною, перед ким тремтять усі безсмертні боги! [121]

Так, як падає сніг із темної хмари, що жене її суворий холодний Борей, швидко линула золотокрила Іріда з високої верховини Гаргару до самого троянського узбережжя. Стала там прудконога вісниця перед могутнім хитачем землі й переказала йому Зевсову волю.

Розгнівився темнокудрий Посейдон і вигукнув люто:

— Бач, як зарозуміло вимагає Зевс моєї покори! А ми ж із ним рівні! В наших батьків, у Кроноса і Реї, було троє синів: Зевс, я та похмурий Аїд. Кинувши жереб, ми весь світ поділили на три рівні частини. Навіки дісталося мені безкрає море, Аїдові — підземне царство, а Зевсові — небо блакитне. Спільними для нас зосталися земля та високий Олімп. Ось чому я не хочу коритися Зевсові, хай він краще вимагає покори від своїх численних дітей, а мене не злякають його зухвалі погрози.

— Чи повинна я,— спитала Іріда,— переказати Зевсові твою відповідь, сувору і грізну? Чи, може, поступишся братові? Адже згадай, що невблаганні Ерінії завжди прихильніші до старших.

— Мудре слово почув я від тебе, Ірідо. Гаразд, хоч Зевс і образив мене, та я поступлюся і піду з бойовища. Тільки одного я Зевсові не подарую: якщо він всупереч мені та Афіні Палладі, всупереч Гері, Гефесту й Гермесу не дасть ахеям звоювати

високої Трої, то хай начувається — тоді між нами і Зевсом спалахне непримиренна ворожнеча.

По тих словах Посейдон повагом пішов із бойовища до берега і щез у синіх хвилях священного моря.

А тим часом на високій їді Зевс Громовержець казав срібнолукому Аполлонові:

— Любий мій сину, мерщій спустися на землю, а щоб настрахати ахеїв, візьми ось мою егіду, яка в смертних нестримний жах викликає, і нею грізно розмахуй. На березі світлого Ксанту побачиш блискучого Гектора, тож вдихни йому в серце велику снагу, щоб він знову відігнав ахеїв аж до самого моря. А згодом я вже сам подбаю про битву.

Наче меткий сокіл, найшвидший серед птахів, злетів далекосяжний бог з високої Іди до берега світлого Ксанту. Гектор уже не лежав, а сидів серед друзів, і в голові йому поволі ясніло. Мабуть, легше стало героєві од самої Зевсової згадки про нього. Спинившись неподалік, син пишнокосої Лето промовив:

Гекторе, сину Пріамів, чого ти покинув бій і сидиш собі тут? Може, скоїлося якесь лихо? [122]

Кволим голосом відповів на те шоломосяйний Гектор:

-' Хто ти, найдобріший з богів, що до мене звертаєшся з лагідним словом? Хіба ти ще не чув: коли ми билися вже біля самих ахейських кораблів, гучномовний Еант кинув мені в груди важкий камінь і змусив піти з бойовища? Я вже гадав, що сьогодні побачу тіні померлих у похмурому царстві Аїда — життя вже мене залишало.

— Мужайся, Гекторе! Всевладний Зевс послав тобі з захмарного Олімпу могутнього захисника — мене, бога з мечем золотим, далекосяжного Аполлона. Я й сам не раз дужою рукою боронив тебе і твою Трою священну. Збирай же своїх воїнів і веди їх до бою, а я піду попереду, торуватиму шлях вашим коням і гнатиму ахеїв назад, до кораблів крутобоких.

Мовив так Аполлон і вдихнув велику силу у кволе тіло троянського вождя. Той підвівся знову дужий, прагнучи бою. Наче застояний кінь, що порвав пута і мчить долиною до ясноводої річки, високо здіймаючи горду голову, а ніздрі його вже жадібно вдихають духмяні пахощі зеленого пасовиська і стрункі ноги ще частіше б'ють землю,— так і Гектор, почувши голос безсмертного бога, кинувся до свого війська і став шикувати його до бою.

Буває, юрба селян із зграєю ловчих собак женеться за рогатим оленем і він раптом зникає у хащах, а назустріч мисливцям поволі виходить пишногривий лев, що спав собі досі в кущах, та збудив його галас і гавкіт, і всі, настрахані, враз повертають назад, тікаючи щодуху,— так міднозбройні ахеї гнали троянців, та враз, угледівши шоломосяйного Гектора, що владно завертав своє військо, затремтіли вони, і серця їм у ноги зі страху упали.

Тоді молодий герой Тоант звернувся до них із палким словом. Тоант уже вславився серед ахеїв своєю мужністю, вмінням непомильно кидати спис смертоносний, а в змаганнях молодих промовців мало хто міг його перевершити.

— Браття! Гордий Гектор живий! — крикнув Тоант.— А ми всі гадали, що він загинув, приборканий дужим Еантом. Та, певне, його врятував хтось із безсмертних богів, може, сам Зевс Громовержець. Отож Гектор утік від невблаганних Кер і знову стає поперед троянського війська, невгамовний, могутній. Але

послухайте, браття, моєї ради: хай наше військо відходить до кораблів, а герої, що певні своєї хоробрості й сили, хай зостаються тут приймати гострими списами знавіснілих троянців.

Ахейські герої радо скорились розумному слову і швидко зібралися [123] навколо славних вождів — Ідоменея, обох Еантів, Тевкра, Меріона, Тоанта. Поки військо поволі відходило до кораблів, міднозбройні герої стали стіною проти троянців.

А військо на чолі з шоломосяйним Ректором уже наближалося.

Попереду йшов оповитий хмарою бог із мечем золотим — Аполлон, тримаючи поперед себе Зевсову егіду, що колись зробив її дивний майстер Гефест на острах смертному люду. З егіди дивилася потворна голова Медузи Горгони, і наче крутилися в повітрі її коси — не коси, а змії отруйні.

Кошлата, жахливо блискуча маяла егіда поперед троянського війська, однак ахеї не відступили. Здійнявся оглушливий гамір і гуркіт, засвистіли в повітрі смертоносні списи і стріли. Не всі з них влучили в ціль, деякі повстромлювалися в землю і довго тремтіли, наче прагнули живого тіла.

Доки егіду в руках тримав Аполлон нерухомо,

Доти летіли з обох боків стріли і падали люди.

А як поглянув лише бистрокінним данаям в обличчя,

Та ще й егіду струснув, і голосно крикнув, то раптом

Духом охляли вони і забули про запал одваги.

Багато полягло тоді воїнів, і найбільше — ахейських. Кинулись ахеї безладно тікати через рів, ховаючись за вежі. Але троянці їх наздоганяли, вбивали і тут же знімали з убитих коштовні обла-дунки. Та враз загримів на все поле владний Ректорів голос:

— Мерщій до кораблів! Облиште скривавлену здобич. Коли побачу бодай одного троянця далеко від кораблів, ту ж мить він помре, і тіло його ми не спалимо, як годиться, на вогнищі смерті — його розірвуть голодні собаки під стінами Трої.

Ударив бичем своїх вітроногих коней великий Ректор і помчав на блискучій колісниці поміж троянських лав, закликаючи битися до перемоги. Страшно загукали троянці й погнали своїх баских коней за шоломосяйним вождем. А тим часом далекосяжний Аполлон уже зруйнував ногами краї рову і зсунув землю всередину, торуючи троянцям дорогу. Ті одразу ж пішли, лава за лавою, а перед ними — Аполлон, сяючи страшною егідою.

Далі срібнолукий бог зруйнував ахейський вал, та ще й так просто ' і легко, як руйнує дитина піщаний пагорб, що його сама допіру насипала', граючись на морському березі. Так і Аполлон вмить зруйнував великий труд і заслону ахеїв, спонукаючи їх до ганебної втечі. [124]

Тільки добігши до своїх крутобоких кораблів, ахеї спинились і стали чекати ворога, підбадьорюючи один одного. Кожний голосно молився вічним богам, та найголосніше за всіх — старий Нестор, мудрий володар пілоський. Звівши руки до високого неба, він гаряче благав:

— Батьку наш Зевсе, згадай, як в Арголіді ми принесли тобі священну гекатомбу, спаливши найситіших биків та овець, і тоді ти нам знаком дав обіцянку, що ми повернемось щасливо додому! Тож згадай про це і відверни від нас неминучу загибель.

Почув могутній Зевс молитву старого Нестора, бо враз загриміло на небі. Але троянці зрозуміли той грім як добрий для себе знак і ще дужче потіснили ахеїв.

Так наче вал величезний широкопросторого моря

Облавків вище зліта корабельних під тиском могутнім

Буйного вихру, що хвилі високі валами здіймає,-

Так і трояни з оглушливим криком крізь мур пробивались.

Коней баских женучи, і при самих кормах вже точився

Бій на двогострих списах рукопашний,— ці з повозів били,

Ті ж вибігали на верх кораблів своїх чорних і звідти

Кидали ратища з мідними вістрями, довгі й великі.

Уперто відбивалися міднозбройні ахеї, і троянці — а було їх менше числом — не могли прорватися всередину кораблів та до багатих наметів. Біля одного корабля Ректор зчепився із дужим Бантом і хоч як силувався, та не зміг кинути на корабель свій вогняний смолоскип. Еант теж тяжко бився, проте не спромігся відігнати Ректора від корабля і на крок. Тоді кинув Ректор в Еанта свій блискучий спис, та влучив не в нього, а в воїна, що

стояв поруч, і той мертвий упав на землю. Побачив це Еант, здригнувся і крикнув до Тевкра: — Любий брате, поглянь, як убиває Ректор! Де ж твої смертоносні стріли? Де лук, що його подарував тобі сам бог Аполлон?

Почув цю розпачливу .мову хоробрий Тевкр, хутко прибіг і став поруч брата. Одна за одною полетіли його стріли в троянців, несучи чорну смерть. Націлився Тевкр і в блискучого Ректора. Цим пострілом він міг би відразу припинити кривавий бій, але троянського вождя боронив сам Зевс Громовержець. Ту мить, як Тевкр натягав тятиву, вона враз перервалась, і лук випав йому з рук. Затремтів хоробрий

Тевкр і мовив до брата: [125]

— Лихо нам! Якийсь бог зловорожий нам шкодить. Ось вирвав мені тятиву, зовсім новеньку, я допіру вранці її натягнув.

— Брате мій любий! — відповів Еант Теламонід.— Коли з лука немає тепер ніякого пожитку, кинь його, а собі візьми мерщій спис і щит, та биймося з троянцями далі. Хай вони якнайдорожче заплатять за наші добропалубні кораблі!

Послухався Тевкр старшого брата, а блискучий Гектор, угледівши, що він уже не стріляє, голосно крикнув до своїх воїнів:

— Слухайте, друзі-троянці, дардани і військо союзне! Мужайтеся, перемога вже близько. Я бачив на власні очі, як знесилив Зевс найкращому ахейському стрільцеві його лук і стріли крилаті. Зевсову силу легко впізнає той муж, кому Громовержець дарує велику доблесть і славу, а також той, кого він принижує, позбавляючи сили. Так могутній Зевс принижує тепер ахеїв, а нас звеличує кожної миті. Нумо на кораблі!

Наступаймо щільними лавами! А як судилося комусь тут померти — хай помирає! То славна смерть — померти за батьківщину!

Наче леви, що живляться сирим м'ясом, кинулися троянці до ворожих кораблів, скоряючись Зевсовій волі. Велику снагу дав тоді Громовержець троянцям і позбавив сили ахеїв. Адже всемогутній бог прагнув уславити шоломосяйного Гектора, щоб збулося лиховісне благання срібноногої богині Фетіди. І мудрий Зевс чекав: от-от спалахне багряна заграва пожежі над ахейськими чорнобокими кораблями — з тої-бо миті мав початися відступ троянського війська.

З задумом цим спрямував тоді Зевс до човнів глибодонних

Гектора, сина Пріама, що й сам вже туди поривався.

Той шаленів, як Арей-списоборець, як полум'я згубне,

Що шаленіє у горах, в дрімучій гущавині лісу.

Піною вкрилися губи, з-під брів, що похмуро нависли,

Блискали очі ясні, й шолом мідносяйний страшливо

Над головою хитавсь в роз'ярілого боєм нещадним

Гектора. Був-бо на небі заступник у нього могутній,

Зевс, що з троянських мужів одного його славою й честю

Ушанував, бо недовго йому вже на світі лишалось

Жити. Паллада Афіна уже наближала до нього

Згубний день, коли мав він загинуть од сили Пеліда.

Щосили прагнув Гектор, блискучою міддю окутий, прорватися крізь ахейські лави. Він бився там, де вони були найщільніші і де [126] найбільше сяяло багатих обладунків. Та ахеї трималися міцно. Як стрімка скеля на березі сивого моря гордо зустрічає пориви дужого вітру й удари велетенських хвиль, що з гуркотом розбиваються об неї,— так встояли, не здригнувшись, ахеї перед силою ворожого війська.

Шоломосяйний Гектор удруге налетів на ахеїв, як налітає величезна хвиля на самотній корабель серед безкрайого моря. Біле шумовиння вкриває весь корабель, вітер грізно гуде у вітрилах, і блідий страх проймає серця мореплавців. Так тремтіли ахеї перед блискучим троянським героєм. Поволі підступали вони від кораблів до наметів, поволі-поволі, бо сором пік їм серця.

Увесь час ахеї перегукувалися, та найдужче чувся голос старого Нестора, пілоського володаря:

— Стійте, друзі! Не ганьбіться втечею! Згадайте про своїх дружин і дітей, про стареньких батьків і про рідну домівку. Ім'ям ваших кревних благаю: ані кроку назад!

Тими словами мудрий Нестор додав ахеям відваги і сили. А яснозора Афіна Паллада в той час розвіяла млу, що її наслав темнохмарний Зевс, тож ахеї виразно побачили і свої кораблі, і військо троянське, і шоломосяйного Пріаміда.

А той уже схопився рукою за корму переднього судна і заволав:

— Дайте вогню! Паліть ахейські кораблі! Сьогодні сам Зевс Громовержець веде нас у битву і квапить!

Не витримав шаленого тиску троянців могутній Еант Теламонід. Ніби чуючи смерть, герой відступив із корми і, ставши на веслярську лаву, страшно закричав до своїх:

— Друзі, невтомні Ареєві слуги! Згадайте, що за нами немає ні високого муру для захисту, ні союзного війська для допомоги. Ні, ми тут самі, далеко від батьківщини, на вузькій смужці берега, притиснені до самого моря, і наш порятунок — тільки в наших руках.

І Еант потряс своїм величезним списом. Раз у раз він тим списом одганяв чи вбивав троянців, що зі смолоскипами наближалися до нього. Дванадцятеро троянських воїнів навіки полягло від Байтової руки біля того корабля, а аж почорніла від крові.

ПАТРОКЛОВА СМЕРТЬ

Прудконогий Ахілл, смертний син богині Фетіди, саме відпочивав у своєму наметі, коли враз вбіг до нього вірний друг Патрокл. Він не спромігся на слово, тільки з очей йому лилися нестримні сльози, як ллються з-під скель ручаї із темних джерел.

Глянув на друга богосвітлий Пелід і, спонуканий жалем, мовив слово крилате:

— Чого ти плачеш, любий Патрокле, наче мале дівча? Може, почув яку сумну звістку з нашої далекої Фтії? А чи жалієш ахеїв, що через власне зухвальство тепер ганебно гинуть біля своїх кораблів?

Скрушно зітхнув Патрокл і сказав:

— О славетний Ахілле, найбільша окрасо ахеїв! Годі вже тобі гніватися! Страшне-бо горе нависло над нами. Всі ахейські вожді лежать на суднах, знемагаючи від пекучих ран, що завдали їм ворожі стріли чи списи. Серед них — володар мужів Агамемнон, і Одіссей хитромудрий, і войовничий Евріпіл, і могутній Діомед. А ти, Пеліде, невблаганний і досі. Бодай ніколи я не відчую такого великого гніву, яким [129] ти ятриш собі серце. Що скажуть про тебе нащадки, коли ти не схочеш урятувати ахеїв? О гордий завзятцю! Твій батько — не славетний Пелей, мати твоя — не богиня Фетіда. Ні, тебе породили бездонне море і скелі похмурі — ось чого в тебе таке жорстоке серце. Гаразд, як не йдеш сам у бій, то хоч мене відпусти і дай своїх мірмідонців. Може, тоді нам засяє рятунок. А мені дозволь узяти твою ясну зброю, панцир, шолом, хай троянці злякаються, подумавши, що це ти нарешті вийшов до бою, і дадуть нашим воїнам хоч трохи перепочити. А з новими силами ми відженемо їх до самої Трої.

Так благав вірний Патрокл. Нерозумний! Сам собі він випрошував чорну загибель.

Із тугою в серці озвався до нього Пелід:

— Горе мені! Що ти сказав, богорівний Патрокле! Я згоден з тобою — ні до чого гнівити серце без краю. Спершу я гадав вгамувати свій гнів не раніш, як бойова колотнеча досягне моїх швидких кораблів. Та гаразд, бери мою ясну зброю і веди мірмідонців у бій, коли справді троянці сунуть чорною хмарою і вже облягають наші кораблі, а міднозбройні ахеї ледве тримаються при березі — зосталася їм тільки вузенька смуга землі. Вороги сміливо сунуть уперед, бо ще не блискає їм у вічі начолок мого шолома, бо вже не лютує величезний спис у дужих Діомедових руках і не гримить уже владний голос

осоружного мені Агамемнона. Чути лише бойові вигуки Гектора, що раз у раз кличе троянців уперед, а ті повнять переможним галасом усю широку рівнину. Тож іди, вірний Патрокле, іди! Тільки не поривайся переслідувати троянців, бий їх тут, біля кораблів, і не поспішай з військом до твердинь Іліона, бо цим ти позбавиш мене великої шани. Тільки-но кораблям блисне світло рятунку, відразу ж вертайся, а бій на рівнині нехай вже триває без тебе!

О Музи, що живете на захмарнім Олімпі, розкажіть, як же вперше спалахнув яскравий вогонь на ахейських кораблях чорнобоких!

Там, на передньому судні, й досі бився могутній Еант Теламонід. Зевсова воля зламала героя, та він бився з останніх сил. Його ясний шолом дуднів від безперервних ударів, щит був увесь покарбований мечами і списами.

Знесилений Еант тяжко дихав, а рясний піт спливав йому з грудей і рамен.

І враз шоломосяйний Гектор, підскочивши ближче, вдарив мечем по Байтовому величезному списові, і ясеневе ратище тріснуло, наче тоненька скалка. [130]

...Безпорадно Еант Теламонів

Зламаним списом махнув — далеко від нього позаду

З брязкотом мідяне вістря відточене впало на землю...

Він одступив, і метнули трояни вогонь неугасний

На кораблі бистрохідні, і полум'я скрізь спалахнуло.

Побачив той палахкотливий вогонь Ахілл і сам став квапити вірного друга Патрокла:

— О поспіши, богорівний Патрокле! Як спалять вони кораблі, то нам уже не буде рятунку. Мерщій одягай обладунок, а я тим часом шикуватиму своїх мірмідонців.

Озброївся Патрокл блискучою міддю, одяг панцир, дивно уквітчаний зорями, і повісив черезпліч срібноцвяхований меч. У руки взяв непробивний щит, а на чоло насунув ясний шолом із високим гребенем та довгою чорною гривою, що загрозливо маяла над головою. Тільки не взяв Патрокл важкого Ахіллового списа. Ніхто з-поміж ахеїв навіть не міг його підняти, лише могутній Пелід ним вимахував легко.

Автомедонт, вірний візничий, запряг дзвінконогих Ахіллових коней у бойову колісницю. Були то коні не прості, коні безсмертні,— їх подарували колись Пелеєві блаженні боги, а Пелей віддав сину, коли виряджав його до далекої Трої.

Поки запрягали божественних коней у візерунчасту колісницю, Ахілл обходив намети мірмідонців і кликав усіх до зброї. Мов зграя ненажерних вовків, збігалися вони на той заклик, а схожий на бога війни Пелід швидко і вправно шикував коней і лави щитоносних мужів.

Колись Ахілл привів од рідних берегів до Трої п'ятдесят швидких кораблів, на кожному з них було по п'ятдесят озброєних воїнів. На чолі їх стало п'ятеро найславніших мужів, а Пелід був над ними найстарший.

Вишикувавши своє військо у бойові лави, вийшов Ахілл наперед і мовив до нього слово крилате:

— Друзі, не забувайте, як ви ще з кораблів нахвалялися розбити троянців і зруйнувати їхнє багате місто. Не забувайте, як потім ви гнівилися на мене за те, що не пускав вас до бою, а силоміць тримав тут, біля кораблів. Так-от: настав тепер час великої битви, Що її ви так довго жадали. Хай тепер кожен покаже, яке в нього серце хоробре і руки несхибні! [131]

Мовлячи так, він у кожному силу будив і завзяття.

Стали щільніші їх лави, слова владареві почувши.

Як каменяр із каміння міцного стіну викладає

Дому високого, щоб проти буйних вітрів він устояв,

Так і горбатих щитів та шоломів зімкнулися лави —

Щит із щитом, шолом із шоломом, із воїном воїн.

Попереду мірмідонців сяяв прекрасною зброєю і мідним обладун-ком вірний Патрокл, а поруч нього на візерунчастій колісниці стояв відважний Автомедонт, стримуючи божественних коней. І от військо рушило...

Повернувшись до свого намету, Ахілл відчинив велику гарну скриню, що спорядила йому в путь рідна мати, срібнонога богиня Фетіда, і видобув звідти дивно карбований келих із щирого золота. Жоден смертний, крім Пеліда, не пив з того келиха, та й сам господар брав його в руки тільки тоді, як робив узливання всевладному Зевсові.

Так і на цей раз: Ахілл помив чистою водою собі руки та келих, наповнив його по вінця променистим вином і, дивлячись у небо, став лити вино і Громовержця благати:

— Зевсе, наш батьку! Уже раз ти почув мою щиру молитву, виявив ласку до мене і тяжко покарав ахейське військо. Сьогодні я знову благаю тебе, сподіваючись божої ласки: будь милосердний до мого вірного друга Патрокла, подаруй йому славу крилату, зміцни йому руки і серце, щоб троянці побігли геть від наших кораблів і щоб вірний Патрокл із своїми воїнами щасливо повернувся до мене.

Так просив усім серцем Пелід, і темнохмарний Зевс почув його ревну молитву. Та справдив тільки перше прохання: дозволив Патрок-лові відігнати троянців од крутобоких ахейських кораблів, але не повернув його живим з бойовища...

Сховавши знову золотий келих до скрині, Ахілл вийшов із намету, щоб самому бачити, як б'ються його воїни з троянцями.

Спершу мірмідонці посувалися щільною лавою, а тоді кинулися врозсип на ворога. Так зненацька налітає рій розлючених ос, коли хлопчаки розтривожать дрючками їхнє гніздо, і тоді бешкетникам нема порятунку.

Як рій, налетіло зненацька Патроклове військо на сторопілих троянців, і над берегом грізно пролунав бойовий гук, аж усі ахейські кораблі загули лиховісним відлунням.

Побачили троянці на візерунчастій колісниці Патрокла в яснім [132] обладунку й жахнулись, бо це означало, що могутній Ахілл уже на своїх не гнівиться. Сахнулися вони назад, озираючись, як би уникнути чорної смерті. Та— вона була скрізь.

Перед кораблем, що вже займався яскравим полум'ям, зібралося найбільше троянців, і саме туди полетів перший спис — його кинув несхибною рукою Патрокл. Спис поранив не

простого троянського мужа, а вожая Пірехмеса. Злякалися троянці, бо —їм здалося, що то сам могутній Ахілл став до бою, і мерщій відступили. А Патрокл із своїми воїнами швидко загасили вогонь на кораблі.

Буває, що похмура, темна хмара нависне над гострим верхів'ям гори, та Зевс Громовержець відсуне ту хмару — і враз заясніє бездонна блакить, і сліпуче проміння щедро поллється на землю. Так перед ахеями засяяла нарешті блискуча надія.

Та буревій у долині не вщух. Хоч і відступали троянці, однак поволі, спокійно, знов і знов підтягуючи свої лави.

І почався жорстокий, кривавий бій. Невблаганна смерть навіки заплющила очі багатьом воїнам, а надто троянцям. Ахеї нікого не брали в полон, але й обладунки не встигали знімати з убитих.

Уже відступили троянці до рову і тоді стали тікати. Падали колісниці й коні у рів, гинули під копитами й колесами люди, та ніхто, навіть великий Гектор, не міг припинити безладної втечі.

Поперед ахейців мчав на дивних конях Патрокл, виглядаючи шоло-мосяйного Гектора. Ось візерунчаста Патроклова колісниця домчала до рову, куди, наче лавина, котилися люди й коні. Та хоробрий Автомедонт і не думав натягувать віжки.

Виритий рів перескочили зразу безсмертнії коні

Бистрі, що їх дарували Пелеєві щедро богове,

І полетіли з Патроклом. До Гектора він поривався

Списом його уразити, та винесли й Гектора коні.

Патрокл прорвав передні шереги троянців і погнав їх назад до кораблів, щоб вони не дісталися Трої і не врятувалися за її міцними мурами. Він нищив ворогів без числа,— то була помста за вбитих ахеїв.

Побачив герой Сарпедон, смертний син всемогутнього Зевса, як гинуть його вірні лікійці, і заволав:

— Сором, ганьба вам, лікійці! Куди ви тікаєте? Вертайте назад, назустріч тому, хто повбивав стількох наших мужів. Нехай я побачу, хто він такий. [133]

По тих словах Сарпедон зіскочив на землю, а назустріч йому теж зійшов з колісниці Патрокл. Як шуліки з горбатими дзьобами, з кривими пазурами б'ються на скелі, так обидва герої кинулись один на одного із хижими криками.

Угледів те з верховини Олімпу Зевс темнохмарний і відчув жаль до свого смертного сина.

— Геро!-лагідно мовив Зевс до дружини.— Невже судилося Сарпедонові, наймилішому мені серед смертних синів, загинути від Пат-роклової руки? Я сам вагаюся, що вчинити — чи перенести Сарпедона живим із бойовища до рідної Лікії, а чи дозволити Патроклові вбити героя.

Поважна Гера на те відказала:

— Кроніде жахливий, навіщо ти хочеш викрасти в зловісної Смерті того, хто від народження смертний? Чини як знаєш, тільки пам'ятай: коли ти врятуєш любого тобі Сарпедона, то і інші боги здумають виносити своїх синів з бойовища, адже під міцними мурами Трої воює багато дітей олімпійців. Якщо ж серце твоє тужить за Сарпедоном, то, коли вб'є його Патрокл,

звели Смерті й Сну віднести його тіло на рідну землю. Там лікійці з великою шаною поховають свого вождя, і слава його не згасне в нащадках.

Мовила так. Не перечив їй батько людей і безсмертних.

Росяні краплі криваві почав проливать він на землю,

В честь свого любого сина, що мав полягти від Патрокла

В Трої широкодорожній, від рідного краю далеко.

А на землі вже зійшлися обидва герої. Перший кинув свій спис богорівний Патрокл і на смерть поранив Сарпедонового візничого. Лікійський володар метнув спис у Патрокла, та влучив тільки в коня. Вдруге він кинув — і знову схибив: спис пролетів над самим раменом Патрокла. А той розмахнувся, і гостра мідь встромилася Сарпедонові просто в серце. Упав володар лікійський, як падає під сокирою лісоруба великий дуб чи корабельна висока сосна. Сарпедон лежав горілиць на землі, тяжко хрипів, та, змагаючи смерть, через силу підкликав щирого друга:

— Главку мій любий! Збери найкращих лікійських мужів боронити тіло свого вождя Сарпедона, не дозвольте ахеям знущатися з мертвого.

Так сказав Сарпедон, і смертна пітьма йому стала в очах. [134]

Звитяжний Патрокл ступив до мертвого й вирвав свій спис, а мірмідонці схопили Сарпедонових коней, що дико хропли і рвалися з рук.

Засумував доблесний Главк, почувши предсмертні слова свого друга, бо не міг йому зарадити — сам він, тяжко поранений, ледве зброю тримав. Тоді в останній надії Главк став молитися Аполлонові:

— Почуй моє благання, срібнолукий боже, вогнем пече мене горе і біль. Кров і досі струмує з рани в руці, що її заподіяв мені Тевкр гострою стрілою, все плече задубіло, і я вже не втримаю списа. Міднозбройні ахеї вбили лікійського володаря Сарпедона, навіть всевладний Зевс не вберіг свого смертного сина. Аполлоне могутній, загой мені рану й дай сили врятувати тіло великого друга.

Почув далекосяжний бог палку молитву, і враз полегшало Главкові: на рані висохла чорна кров, біль уже не пік усе тіло, серце сповнилося знову снаги.

Мерщій кинувся Главк до лікійців, закликаючи їх рятувати воло-дареве тіло, а тоді до троянців — Гектора, Енея і Полідаманта.

— Гекторе,— докірливо мовив Главк,— забув ти про вірних союзників, що, покинувши рідну землю, б'ються тут із ахеями, боронячи вашу священну Трою. Вже мертвий лежить Сарпедон, володар лікійський. Невже ви дозволите ворогам збезчестити його тіло й забрати зброю?

Засумували троянці, почувши про смерть славетного Сарпедона, та разом із сумом прокинувся в них іще дужчий гнів на ахеїв. Швидко зібрав Гектор найкращих воїнів і подався туди, де лежав мертвий лікійський володар.

Тим часом звитяжний Патрокл промовляв до героїв Еантів:

— Ставайте до бою, доблесні Еанти, бо вбив я славетного Сарпедона, що перший дістався на наш вал. Тепер троянці кинуться на нас, щоб ми не зняли з Сарпедона його ясного обладунку і не збезчестили мертвого тіла. Тож шикуйте своїх воїнів у лави і бийте нещадно троянців!

А як вожді обох військ бойові укріпили фаланги,-

Трої сини і лікіяни, та мірмідони й ахеї,-

Люто вони у бою над полеглого трупом зчепились

З криком жахливим, і воїнів зброя навколо дзвеніла.

Млу над жорстокою битвою Зевс розпростер тоді згубну,

Щоб іще згубніший бій розгорівсь навкруг любого сина.

[135]

Як у гірських ущелинах розлягається стукіт сокир, коли дроворуби беруться до праці, і луна далеко сягає навколо, так над долиною стояв невгамовний стукіт, брязкіт зброї та гук. Довго билися обидва війська, та ось уже ахеї погнали троянців, ось мірмідонці вже дісталися нарешті до вбитого Сарпедона, познімали з нього коштовний обладунок та мідну зброю і понесли їх до своїх кораблів.

Тоді всемогутній Зевс звелів своєму срібнолукому синові:

— Аполлоне, забери з бойовища Сарпедонове тіло, обмий його в чистій хвилі гірського джерела, змасти пахущим олієм і віддай двом близнюкам — Смерті і Сну. Хай вони віднесуть мого

любого сина в далеку Лікію, і лікійці з великою шаною його поховають.

Так звелів Зевс Громовержець, і так воно сталося.

А Патрокл, забувши суворий Ахіллів наказ, гнав у сліпому шаленстві божественних коней уперед; наздоганяючи троянців, гнав уперед — до злої загибелі, до власної смерті! Один за одним падали троянські воїни під ударами його несхибного списа.

Так навально наступав із своїм військом Патрокл, що неминуче тоді здалася б висока Троя. Та на її головній вежі чатував сам бог із мечем золотим — Аполлон.

Тричі Патрокл поривався здолати виступ високого муру, і тричі його відштовхував Далекосяжний, вдаряючи могутньою рукою в ясний щит героя. А коли Патрокл, схожий у своєму бойовому запалі на бога, рвонувся на мур учетверте, грізно крикнув тоді Аполлон:

— Геть, смертний герою! Не тобі судилося зруйнувати священне місто троянців і навіть не твоєму другові Ахіллу Пеліду, хоча він дужчий і хоробріший за тебе.

Стрибнув Патрокл на свою колісницю і шарпнув коней назад, щоб уникнути гніву олімпійця. А срібнолукий Аполлон уже квапив до бою шоломосяйного Гектора, що, спинивши колісницю біля Скейської брами, вагався — чи сховатися з усім військом за високий мур, а чи знову рушати у бій.

Вмить прибравши подобу Гекторового родича, срібнолукий бог наблизився і докірливо мовив:

— Блискучий Гекторе, чому ти ухиляєшся від бою? Цей вчинок не гідний тебе. Жени мерщій своїх дзвінконогих коней за Патроклом. Якщо ти здолаєш його, сам Аполлон вшанує тебе великою славою.

Сказав так безсмертний і зник, а за мить опинився там, де найдужче вирував бій. Страх і тривогу сіяв далекосяжний бог серед ахеїв, готуючи звитягу троянцям. [136]

Скоряючись розумним словам, Гектор одразу ж звелів своєму візничому Кебріону заверати прудконогих коней і гнати їх до бойовища. Нікого з ахеїв не чіпав Пріамід — він летів просто на Патрокла. Побачив це Патрокл і зійшов із колісниці, стискаючи в одній руці мідний спис, а в другій — великий загострений ' камінь. Тільки-но наблизилася Гекторова колісниця, Патрокл замахнувся і щосили жбурнув той камінь. І жбурнув недаремно.

Страшно зойкнув Кебріон і випав із колісниці на землю, аж забряжчала на нім міднокована зброя. Ніби розлючений лев, що в нестямі сам себе губить, кинувся безстрашний Патрокл зняти з мертвого обладунок, та над ним уже стояв блискучий Гектор.

І почався герць двох славетних героїв, а навколо них вирував лютий бій.

Як на вузькій ущелині стинаються один з одним дужі вітри — південний та східний — і разом падають на праліс, аж тріщать і ламаються високі ясени, міцні буки та кизил тонкокорий,— так ахеї і троянці сіяли смерть навкруги, ніхто і не думав про втечу. Довго; поки посувалося небом яскраве сонце, сипалися з обох боків стріли і списи, падали герої та коні. А як сонце схилилося до обрію і настав час, коли хлібороби

випрягають волів після денної праці, ахеї, всупереч долі, стали змагати троянців.

Найдужче з усіх бився вірний Патрокл.

Тричі він кидався в бій, Ареєві рвучкістю рівний,

З криком страшним, і тричі по дев'ять мужів убивав він.

А учетверте як кинувсь, на бога безсмертного схожий,-

Тут-бо, Патрокле, й тобі закінчення віку настало.

Вийшов до тебе назустріч у запалі бою жахливий

Феб Аполлон. Та Патрокл не впізнав його в битві шаленій,-

Хмарою вкритий густою, йшов проти нього безсмертний.

Став Аполлон позаду і вдарив могутньою рукою Патрокла в спину межи широких плечей, аж тому в очах світ закрутився. А розгніваний бог збив йому з голови світлосяйний шолом, і той покотився коням під ноги. Зроду ще не бувало, щоб цей прекрасний шолом бруднився в куряві й крові,— він завжди красувався на чолі Ахілла Пеліда.

Патрокл стояв заціпенілий ніби був не в собі. Його довгий спис переламався, наче скалка, навпіл, ремені розв'язались і щит упав додолу, не боронячи вже ніжного тіла. Тоді троянець Евфорб, меткий [137] і спритний юнак, ударив Патрокла списом у спину. Вдарив і притьмом відскочив назад, не зважуючися вступати у відкритий двобій із Патроклом, хоч в того не було вже ніякої зброї.

Поранений, знесилений Патрокл відступав до своїх мірмідонців, уникаючи близької загибелі, та не встиг. Крізь лави воїнів метнувся до героя шоломосяйний Гектор і несхибно кинув свій спис.

Тяжко упав Патрокл, спливаючи кров'ю, на горе і сльози ахеям. А Гектор, наблизившись, погордо мовив до нього:

— От, Патрокле, ти сподівався зруйнувати наш священний Іліон, а наших дружин і дітей, позбавивши світлої волі, повезти на швидких кораблях до себе рабами. Але того не буде. Ніхто, навіть славетний Ахілл, уже тобі не зарадить.

Знемагаючи, з останніх сил, відказав на те Патрокл:

— Що ж, величайся тепер, Гекторе, хоч якби не срібнолукий Аполлон, ти б мене не здолав. Та запам'ятай мої останні слова: недовго зосталося тобі жити на світі, вже близько біля тебе стоїть чорна Смерть, і доля твоя неминуча: ти вмреш від руки богорівного Ахілла.

І замовк Патрокл назавжди. Душа його вирвалася із смертного тіла і, плачучи за втраченою силою та юністю, спустилась у похмурий Аїд.

А Гектор докірливо мовив до мертвого:

— Навіщо ти, о Патрокле, пророкуєш мені чорну загибель? Хтозна, може, то я приборкаю сина пишнокосої Фетіди і він перший помре.

Мовлячи так і ногою на мертвого тіло ступивши,

Списа із рани він витяг і труп навзнаки перекинув.

Зразу ж із списом тоді він кинувсь на Автомедонта,

Рівного богу товариша бистрому внуку Еака,

Щоб його вбить. Та безсмертні умчали його бистроногі

Коні — славетний Пелеєві дар од богів невмирущих.

БІЙ ЗА ПАТРОКЛОВЕ ТІЛО

Ясночолий Менелай перший з ахейських вождів дізнався про загибель богорівного Патрокла і поспішив боронити його тіло від ворогів. Увесь у мідному обладунку, з гострим списом і великим щитом у руках став він над мертвим героєм.

Та дарданець Евфорб, меткий і спритний юнак, що перший поранив Патрокла, сміливо крикнув Менелаєві:

— Відступися, Зевсів нащадку, щоб я зняв обладунок з убитого, він по правді належить мені. А як не відступишся, то й тебе я миттю позбавлю життя.

— Зевсе, наш батьку! — заволав обурений Менелай.— Ти чуєш, який нахабний і безсоромний цей воїн дарданський? Навіть дикі . хижаки — ні лев, ані барс, ані вепр — не хизуються перед іншим звіром своєю силою так, як хизується цей дурень.

Розгніваний Евфорб кинув спис, але той, не пробивши міцного щита, тільки прогнувся.

Тоді відразу ж ударив Менелай. Тяжко упав Евфорб на землю, і золоті його кучері залила чорна кров. [139]

Як садівник молоду вирощує паросць оливи

В затишнім місці, де б'є джерельна вода струмениста,

І зеленіє те віття й колишеться тихо під ніжним

Подувом легких вітрів, і білим цвіте воно цвітом,

Та налетить несподівано з буйною силою вихор,

Вирве із грядки ту паросць і кидає тут же на землю,-

Так і сина Пантая, славетного списом Евфорба

Вбивши, Атрід Менелай почав з нього зброю знімати.

Побачивши те, жахнулися троянці, однак ніхто не насмілився підступити до Менелая. Той уже знімав скривавлений обладунок з убитого Евфорба, аж тут наспів сам великий Гектор, блискучою міддю окутий, у розпачі й гніві схожий на бурхливий Гефестів вогонь.

І Менелай відступив, покинувши напризволяще Патроклове тіло. Так тікає пишногривий лев, коли люди й собаки женуть його геть від кошари.

Поволі відступав Менелай і весь час озирався навколо, шукаючи очима могутнього Еанта Теламоніда. Нарешті, угледів його з лівого краю і, швидко наблизившись, мовив:

— Любий Еанте! Ходімо мерщій, може, встигнемо відбити в троянців мертвого Патрокла, а коштовну зброю вже зняв із нього невгамовний Гектор.

Завваживши Менелая з величезним Еантом, Гектор кинув Патроклове тіло, яке тяг уже до троянського стану, а сам скочив на бойову колісницю. Обладунок же й зброю, що їх Патроклові дав його богорівний друг Ахілл і що тепер дісталися йому, Гектор звелів берегти своїм воїнам.

Тоді Главк, вожай хоробрих лікійців, похмуро мовив до нього:

-Гекторе, видно, тебе, втікача, даремно увінчує слава. Злякався ти величезного Еанта і без бою віддав йому Патроклове тіло. А спершу кинув на глум ворогам тіло нашого володаря Сарпедона. Тож ми, лікійці, не хочемо тобі далі служити й вертаємо до рідних осель.

Глянув спідлоба на Главка шоломосяйний Гектор і владно сказав:

— Ти завжди вирізнявся світлим розумом, Главку. І я не сподівався такої погорди від тебе. Невже ти справді гадаєш, що мене можна злякати великим списом чи іншою зброєю? Ось стривай: я вберуся в Ахіллів обладунок, той, що зняв сьогодні з Патрокла, а тоді знову битимуся.

Так і зробив великий Гектор. Та коли одягав коштовний Ахіллів [140] обладунок, побачив його з високого Олімпу темнохмарний Зевс. Похитав головою Громовержець і стиха промовив:

— Нещасний! Ти і думати не хочеш про Смерть, а вона стоїть уже поруч. Гаразд, сьогодні я дарую тобі перемогу, бо знаю: цей обладунок не зніме з тебе Андромаха, вірна дружина, до неї ти не повернешся з бою і сина вже не побачиш.

А Гектор уже з'явився поперед свого війська в Ахілловім яснім обладунку, і серцем героя володів тільки грізний Арей, бог війни.

— Слухайте, друзі — троянці, дардани і військо союзне!- крикнув дужим голосом Гектор.— Будьте мужами і не забувайте про бойову доблесть. Сміливо рушайте назустріч міднозбройним ахеям. А той з-поміж вас, хто добуде Патроклове тіло, дістане велику здобич і зі мною зрівняється славою.

Запалені цими словами воїни підняли загрозливо списи і ринули знову вперед. Так у горах після довгих ливних дощів утворюється великий потік і нестримно мчить у долину.

Але не гаяли часу і міднозбройні ахеї. До Еанта Теламоніда і Менелая вже приєдналися інші славетні вожді: Еант Оїлеїв, Ідоменей, Меріон... Та хто може пригадати імена всіх доблесних героїв-звитяжців, що стали, наче кам'яний мур, довкола мертвого Патрокла?

Бурхливий потік налетів на той мур, задзвеніла зброя, залунали бойові крики й предсмертні зойки, а земля стала вогка від крові.

Так, наче полум'я, битва між ними палала. Сказати б.

Не залишилося більше ні сонця, ні місяця в небі —

Пітьма така огорнула густа бойовище, де кращі

Вої стояли навкруг убитого сина Менойта.

Раті ж троянські та всі в наголінниках мідних ахеї

Бились спокійно під небом ясним; навкруги променіло

Сонячне сяйво; ніде не видно було ні хмарини —

Ні над полями, ні в горах. Із перепочинками бились,

Стоячи оддаль одні проти одних, здаля уникали

Стогнучих стріл. А хто посередині був, ті од битви

Й пітьми терпіли, і гинули там від нещадної міді

Вої найкращі...

Так увесь довгий день точилася жорстока битва за Патроклове тіло. А славетний Ахілл і досі не знав про загибель свого вірного друга. Правду сказати, Пелід і не боявся за нього, бо мати, богиня [141] Фетіда, що часом потай розповідала любому синові про майбутнє, не зважилась його засмутити гіркою долею вірного друга. Тож Ахілл спокійно чекав у своєму наметі Патрокла.

Зате Пелідові коні безсмертні, спинившись далеко від бойовища, тяжко плакали за славетним героєм. Марно доблесний Автомедонт силувався їх зрушити з місця — вони не слухалися ні батога, ні ласкавого слова. Запряжені у візерунчасту колісницю, непорушні коні з довгими гривами здавалися кам'яним надгробком над могилою полеглого героя.

Сам Зевс-олімпієць пожалів тих безсмертних коней і, дивлячись на них, зажурено мовив:

— О бідолашні! Навіщо ми віддали вас Пелеєві, смертному мужу? Хіба тільки на те, щоб і ви страждали, як люди. Серед численної тварі, що дихає й повзає на широкій землі, немає стражденнішої істоти, ніж смертна людина. Та не журіться: ніколи я не дозволю, щоб до вас доторкнувся рукою шоломосяйний Гектор або щоб став на вашу візерунчасту колісницю. Досить із нього Пелідової зброї. А вам я вдихну в груди таку силу, що ви легко промчите Автомедонта крізь троянські лави до кораблів. Бо сьогодні, поки згасне сонце і спуститься на землю священна ніч, я ще дарую звитягу троянцям.

Тільки промовив це Громовержець, як Пелеєві коні, відчувши небувалу силу, рвонули й помчали, звівши голови з пишними гривами. Хоробрий Автомедонт налетів на ворогів, як коршак налітає на стадо гусей, і вони, засліплені жахом, ганебно тікали.

Угледів блискучий Гектор Пелеєвих коней з візерунчастою колісницею знову на бойовищі і, підкликавши на поміч Енея, спробував був підступитися до них, та марно: обидва дужі Еанти перепинили троянців, а божественні коні були вже далеко.

А навколо Патроклового тіла заклекотів іще дужчий бій.

...Ту звaду будила Афіна,

З неба зійшовши на землю. Послав її Зевс громовладний

Дух бадьорити данаям — до них-бо він серцем схилився.

Мов пурпурову над смертними райдугу в небі високім

Зевс простирає, віщуючи людям війни небезпеку

Або зиму незігрійну, що перепиняє людині

Працю усю на землі та засмучує овчі отари,-

Так, в пурпурову закутавшись хмару, зійшла до ахеїв

Діва Афіна, і в кожному дух піднесла войовничий.

[142]

Прийнявши подобу старого Фенікса, богиня звернулася насамперед до Менелая Атріда, що стояв до неї найближче:

— О Менелаю, ганьба і неслава впадуть на твою ясночолу голову, якщо троянці кинуть собакам тіло найкращого Ахіллового друга. Тримайся мужньо та надихай інших ахеїв.

— Любий Феніксе, батьку героїв! — відповів Менелай.— Якби ж могутня Афіна Паллада дала мені більше снаги та відхилила хмару гострих стріл, що мені докучають! Смерть богорівного Патрокла вразила мене в саме серце, і я битимусь за його тіло до скону. Бачиш — Гектор бушує, наче вогонь. То Зевс дарував йому силу і славу.

Зраділа грізна богиня, що Атрід саме в неї благав допомоги, і справдила його бажання. Раптом яснокудрий спартанський володар відчув приплив дивної снаги і знову став біля Патроклового тіла, загрозливо піднявши свій мідногострий спис.

Був серед троянців воїн Подес, муж багатий і хоробрий, щирий Гекторів друг. Кинув у нього спис Менелай, кинув несхибною рукою, і Подес упав на землю, аж зброя на нім забряжчала. За мить чорна мла вже вкрила йому ясні очі.

Дізнався блискучий Гектор про загибель любого друга Подеса, і чорний сум пойняв героя. Яскравою міддю окутий, пройшов він перед своїм військом, закликаючи до звитяжного бою. А Зевс Громовержець, підтримуючи троянського вождя, подав свій божественний знак.

Взяв тоді в руки егіду Кронід осяйну, торочками

Пишно оздоблену, й хмарами Іду високу вповивши,

Блиснув і громом ударив, егідою тою потрясши,

І перемогу троянам послав та втечу ахеям.

Побігли ахеї безладно назад від мурів високої Трої. Блискучий Гектор перший гнався за ними і сіяв навколо смерть. Тоді ахейський герой Ідоменей замахнувся списом і вдарив Пріаміда просто в груди, аж задзвенів поцяткований дивними зорями панцир, та не проломився, боронячи тіло вождя. А спис зламався навпіл, і наляканий Ідоменей мерщій скочив на бойову колісницю та й помчав до своїх кораблів.

А навколо мертвого Патрокла і досі незрушно стояли Менелай, _ обидва Еанти, Меріон та гурт найхоробріших воїнів.

— Горе нам! — мовив Еант Теламонід.— Тепер уже навіть дурний [143] розуміє, що сам Зевс-олімпієць допомагає троянцям. їхні списи і стріли несхибно влучають у ціль, бо спрямовує їх могутня рука Громовержця, а наші летять завжди мимо і встромляються в землю. Треба нам якось винести з бойовища Патроклове тіло, а тим часом послати гінця до Пеліда, він же і досі не знає про смерть свого вірного друга. Та в цьому мороці, що огорнув бойовище, я не можу відшукати когось, хто був би .добрим гінцем. Зевсе, наш батьку могутній!

Розвій цей морок, що давить на очі й душу. Краще знищуй нас при яскравому світлі, коли вже тобі до вподоби нас нищити! І пожалів Зевс героя, що його так палко благав. Одразу ж розвіявся морок, засяяло сонце і стало видно далеко навкруг.

— Озирнися, Менелаю,— мовив дужий Еант,-— може, побачиш де Несторового сина Антілоха, то пошли його із сумною звісткою до Ахілла Пеліда.

Так і вчинив Менелай. А як прудкий Антілох подався до кораблів, Менелай знов повернувся боронити Патроклове тіло. Вже було небезпечно зоставатися тут, бо звідусіль напосідали троянці. Зрозумів це Теламонід і сказав своїм друзям:

— Візьміть удвох, Менелаю та Меріоне, убитого і несіть хутчій до кораблів, а ми відбиватимемо троянців. У тяжкій роботі бога Арея ми, обидва Еанти, звикли завжди триматися поруч.

Як завважили троянці, що ахейські герої понесли Патроклове тіло, то зняли страшенний галас і кинулись були навздогін, та враз наштовхнулись на дужих Еантів. Спинилися тоді переслідувачі, не зважуючись битися з ними. Як лісистий пагорб стримує навесні бурхливу повінь, так спиняли обидва Еанти ворожу навалу. Аж тут приспіли на бойових колісницях блискучий Гектор із хоробрим Енеєм, Анхісовим сином, і все завирувало навколо.

Кваплячись, умиваючись потом з утоми, несли до кораблів Менелай з Меріоном Патроклове тіло.

...А за ними страшний розгорявся

Бій, мов пожар, що виник раптово й залюднене місто

Полум'ям враз охопив, і валяться стіни будинків

В сяйві яскравім, а вітер ще дужче вогонь роздуває.

Так од завзятого крику мужів і тупоту коней

Гомін котивсь за героями, що поспішали до стану.

[144]

ГЕФЕСТ КУЄ АХІЛЛЕСОВІ ЗБРОЮ

У той час, як навколо Патрокдового тіла палахкотів, наче вогонь, жорстокий бій, син старого Нестора Антілох поспішав до мірмідонських кораблів. Ще здалеку він побачив Пеліда: той схвильовано прислухався до гомону бою, що знову наближався до берега. Не знав ще Ахіллес, що сталося на бойовищі, та серцем відчував щось лихе.

Антілох підійшов до вождя мірпмідонців і мовив, уже не тамуючи пекучих сліз:

— Горе спіткало нас, славетний Ахіллесе. Вбито твого вірного друга Латрокла! Гектор устиг зняти з мертвого твою зброю та обладунок, а за тіло ще б'ються війська.

Мовив, і чорною хмарою вкрила скорбота Ахілла.

Взявши в обидві руки закоптілого попелу жмені,

Голову всю він посипав, прекрасне чоло сплямувавши.

Чорний той попіл на нім весь хітон забруднив запахущий,

Сам же в пилу він простертий лежав на увесь велетенський

Зріст і терзав собі кучері та виривав їх руками.

А поруч гірко плакав Антілох, тримаючи Ахіллесу руки, щоб він часом не перерізав собі горла гострим залізом.

Навіть із дна глибокого моря почула срібнонога Фетіда стогін і зойки свого смертного сина і сама зайшлася слізьми. Щільним колом оточили її прекрасні нереїди, що живуть у глибинах священного моря, і з жалю до Фетіди заплакали теж.

— Любі сестри мої, дочки старого Нерея! О, яка я нещасна! Породила я на світ найхоробрішого героя, доглядала його, як гарну рослину в своєму саду, і він виріс гінкий та міцний, наче ясен сріблистий. Сама я послала Ахіллеса воювати священну Трою, та переможцем його не зустріну. Не повернеться він до свого рідного дому, до батька Пелея. Вже недовго лишилося моєму смертному синові жити, недовго буде милуватися він сяйвом яскравого сонця. Та й ці останні дні потьмарило йому якесь горе. Треба поспішити до нього — може, чимось зараджу.

Покинула срібнонога Фетіда світлу підводну печеру і, оточена нереїдами, подалася до сина. Морські хвилі розступилися перед дочками старого Нерея, і вони вийшли на берег — там, де стояли крутобокі мірмідонські кораблі.

Пишнокоса Фетіда кинулася до Ахіллеса, що й досі ридма ридав на землі, обняла його ніжними руками за голову і спитала крізь сльози:

— Сину мій, чого ти так тяжко страждаєш? Адже Зевс-олімпієць справдив усе, про що ти благав, здіймаючи руки до неба.

Скрушно зітхнув Ахіллес і відповів:

— Авжеж, люба мати, Зевс-олімпієць усе те справдив, даруючи мені велику шану, та яка з того радість, коли вбито мого найкращого друга, хороброго Патрокла. Я любив його найдужче з усіх героїв. А ще й Гектор забрав коштовний обладунок і зброю — дар блаженних богів моєму батькові Пелею. Та Гектор сплатить мені життям за Патроклову смерть.

Заплакала ще дужче Фетіда і проронила віщі слова:

— Але за Гектором одразу ж і на тебе чекатиме смерть.

— То хай я помру якнайшвидше! — вигукнув Ахіллес.— За те, що не поспішив боронити вірного друга й він загинув далеко від рідної землі, марно кличучи мене на поміч. Тепер я не можу повернутися до милої вітчизни, бо не врятував Патрокла і багатьох інших друзів, хоробрих воїнів, що їх приборкав дужою рукою син старого Пріама. Хай щезне нарешті мій гнів на владущого Агамемнона. Забудьмо минуле, заспокіймо серце у грудях,— тепер я йду помститися Ректорові за мого любого друга Патрокла, а потім, здобувши велику славу, спокійно зустріну і смерть.

— Слушно ти кажеш, мій сину. І я не стану тобі на шляху — іди, борони своє військо. Тільки немає в тебе гострої зброї та обладунку, поцяткованого дивними зорями,— сам шоломосяйний Гектор тепер пишається ними. Що ж, недовго йому вже зосталося пишатись. А ти ставай до бою завтра

З самого ранку,— тільки-но засяє рожева Зоря, я з'явлюся до тебе з новою зброєю, що її викує божественний майстер Гефест.

По тих словах срібнонога богиня пішла від сина і мовила сестрам своїм нереїдам:

— Любі сестри, спустіться на дно священного моря і перекажіть усе нашому батькові Нерею. Я ж підіймуся на високий Олімп і благатиму бога-митця Гефеста зробити для мого смертного сина новий обладунок війни.

Миттю зникли прекрасні нереїди в морських хвилях, а Фетіда піднялася на сніжно-білий Олімп.

А тим часом ахейці тікали, страшно волаючи, від шоломосяйного Гек-тора аж до самого берега Геллеспонту і своїх крутобоких кораблів. Не вдалося їм винести з бойовища тіла вірного Патрокла, знову наздогнав їх нестримний Гектор, схожий на бурхливий вогонь. Тричі уже торкався він Патроклового тіла, і тричі дужі Еанти відбороняли вбитого.

Та все одно великий Гектор забрав би тоді Патроклове тіло і вкрив би себе гучною славою, але перешкодила йому волоока Гера. Потай від Зевса та інших богів Гера звеліла вітроногій вісниці Іріді злетіти до Ахіллеса.

Ставши перед зажуреним героєм, Іріда мовила так, як навчила її Гера:

— Славний Пеліде, іди, заступися за тіло свого вірного друга Патрокла. Бо чуєш: бій за нього точиться й досі, а тепер уже гримить біля кораблів. То шаленіє сам Гектор блискучий. Невже ти дозволиш, щоб він забрав до Трої Патроклове тіло і кинув на з'їжу собакам? Тоді вічна ганьба впаде на твою голову, Ахіллесе.

— Ірідо, віснице безсмертних богів! — відповів герой.— Як же я битимуся без зброї?

— Знаємо, що нею тепер пишається Гектор. Але ти, хоч і беззбройний, лише з'явися перед троянцями та голос подай. І вони напевне злякаються.

З цими словами геть одійшла бистронога Іріда.

Встав тоді Зевсові любий Ахілл. Афіна ж на дужі

Плечі поклала егіду, оздоблену всю торочками,

Оповила та богиня пресвітла йому золотою

Хмарою голову, пломінь навкруг осяйний запаливши.

Став Ахіллес на високому місці, щоб здаля його було добре видно, і звідти гукнув на всі груди. Десь далеко йому озвалася грізна Афіна, і страшний гук розлігся над бойовищем. Блідий жах пойняв троянців, а могутній Ахіллес гукнув іще раз і ще.

Як лунає пронизливо й гостро сурма серед війська, що бере приступом вороже місто, так лунав голос звитяжного героя, лякаючи на смерть троянців, їхні пишногриві коні, почувши біду, кинулися назад, завертаючи бойові, колісниці, а налякані візничі навіть не стримували їх. Та ще побачили троянці, як палає дивне сяйво над головою могутнього Пеліда, те сяйво, що його засвітила Афіна Паллада.

Тричі пронизливо крикнув Пелід, і тричі сахнулися троянці. Мерщій скористалися з того їхні супротивники: забравши Патроклове тіло, вони поклали його на ноші й понесли до кораблів. За ношами йшли, скрушно зітхаючи, воїни-друзі, а

поперед них — могутній Ахіллес; він не зводив залитих слізьми очей із вірного друга, що лежав нерухомо, навіки приборканий безжальною міддю.

Нарешті невтомне сонце схилилося до обрію і поволі щезло у глибинах ріки Океану. Тепер обидва ворожі війська могли відпочити.

Троянці порозпрягали пишногривих коней з бойових колісниць, та перш ніж вечеряти, зібралися на раду. Воїни, нажахані появою могутнього Ахіллеса в ворожому війську, мовчки стояли, не зважуючись сісти, і чекали, що скажуть вожді.

Раду відкрив розумний Полідамант. Був він ровесник Гекторові — обидва народилися одної і тої самої ночі. Та коли Гектор відзначався як перший у битві, то Полідамант затьмарював його мудрим словом на раді, бо завжди вмів поєднати майбутнє з минулим.

— Друзі,— почав Полідамант,— ми опинилися надто далеко від міста. Я раджу негайно, поки ще ніч панує над нами, повернутися до Трої. Бо тепер до ахейського війська пристав могутній Пелід, і зустріч із ним у долині буде жахлива. Небагатьом з-поміж нас пощастить тоді сховатися за міцними мурами Трої. А більшість загине і стане здобиччю коршаків та собак. Коли ж ми замкнемось у місті й битимемо ворогів із веж та міцних мурів, дарма вони силуватимуться нас здолати. Швидше собаки їх розірвуть, ніж вони візьмуть нашу Трою високу.

Глянув спідлоба шоломосяйний Гектор на друга й відказав:

— Не до душі мені твоя мова, Полідаманте! Колись Пріамове місто було найбагатше по всьому узбережжю. Та війна поглинула його золото й мідь. І ось нарешті всемогутній Зевс дозволив нам одігнати ахейців од міста і притиснути їх до самого моря. Битва йде вже біля їхніх швидких кораблів. А ти, Полідаманте, радиш саме тепер відступити. Ні, я не дозволю троянцям скоритися тобі. Слухайте мене, воїни! Ладнайте вечерю, потім, поставивши пильну варту, спочивайте до ранку. А тільки засяє світоносна Еос, вбирайтесь у бойові обладунки та шикуйтесь у лави. Горе чекає Ахіллеса, як здумає вийти на бій. Я не відступлю перед ним, а перший поспішу назустріч. І ще невідомо, кого бог війни уквітчає славою.

Мовив так Гектор, і схвально на те загукали трояни.

От нерозумні! Забрала в них розум Паллада Афіна.

Всі Пріаміда підтримали, хоч недоладне він радив,

Полідаманта ж ніхто, хоч і рада була його слушна.

А в ахейському стані Ахілдес тяжко ридав над мертвим Патроклом. Здавалося, то стогне і ремствує лев, коли, повернувшись увечері до лігва, не знаходить своїх малих левенят — їх позабирали мисливці. Кидається лев навсебіч, шукаючи людських слідів, страшний у безмірному розпачі й гніві, й горе людині, що стрінеться йому в диких хащах.

Ахейці обмили Патроклове тіло, вбрали у білі шати й поклали на високому ложі. Тоді став над убитим Пелід і врочисто промовив:

— Видно, обом нам, любий Патрокле, судилося полягти на троянській землі. Тебе поховаю я з великою шаною, але звелю

розпалити погребне вогнище тільки тоді, як покладу отут, біля тебе, голову невгамовного Гектора та його зброю.

На Олімпі тим часом срібнонога Фетіда вступила в оселю кульгавого бога Гефеста — у світлий, прегарний, прикрашений зорями дім, що його-збудував сам господар. Угледівши богиню, назустріч їй вийшла Харіта в блискучій намітці — дивовижна красуня, дружина кульгавого бога. Взяла вона за руку гостю і приязно спитала:

— Люба Фетідо, вбрана у довгі шати, що привело тебе до нашого дому? — І голосно гукнула: — Гефесте, іди-но сюди, до нас завітала богиня Фетіда.

Господар дому саме працював у своїй кузні — роздмухував ковальські міхи. Почувши жінчині слова, він одразу ж озвався:

— О, богиня Фетіда — бажана й дорога для нас гостя. Вона врятувала мене, пожаліла у скруті великій, коли моя мати, безжальна Гера, скинула мене з Олімпу на землю, щоб не бачити, як я шкутильгаю. 0, як би я страждав, аби не срібнонога богиня, що сховала мене за течією ріки Океану, і там, у далекій печері, я переховувався дев'ять літ. Тепер Фетіда завітала до нас, і треба зустріти її, як належить, та віддячити безсмертній за ласку.

І бог-митець швиденько поскладав своє начиння до срібної скрині, витер рясний піт з голови, грудей і рамен, а тоді вбрався в гарний хітон і вийшов, кульгаючи, з кузні. За ним поспішали дві служниці, що їх Гефест сам змайстрував із щирого золота, дав їм розум, мову і силу, а богині ще й навчили їх гаптувати.

Узяв Гефест свою гостю за руку і мовив:

— Люба Фетідо, вбрана у довгі шати, що привело тебе до нашого дому? Я виконаю будь-яке твоє прохання, коли тільки зможу.

— Скажи мені, Гефесте, чи є на Олімпі богиня, нещасніша за мене? Породила я на світ найхоробрішого героя. Доглядала його, як гарну рослину в саду, і він виріс гінкий та міцний, наче ясен сріблистий. Сама я послала Ахіллеса воювати священну Трою, та переможцем його не зустріну. Не повернеться він до свого рідного дому, до батька Пелея. Вже недовго лишилося моєму смертному синові жити, недовго буде милуватися він сяйвом яскравого сонця. Тож хай хоч останні дні він натішиться славою. Я припадаю

тобі до ніг і слізно благаю: зроби Ахіллесові зброю, бо свою він оддав другові і тепер зостався беззбройний. Тільки ти можеш зарадити моєму синові!

— Не журися, люба Фетідо. Коли б мені було так легко врятувати твого сина від чорної смерті, як легко зробити для нього прегарну зброю!

І, не гаючи часу, Гефест подався до кузні. Розпалив два десятки горен, що по-різному кожне горіло, в полум'я кинув оливо й мідь, а тоді ще додав золота й срібла. В праву руку взяв молот, у ліву — кліщі й заходився робити величезний щит. Рівний, потрійний, з п'ятьма металевими смугами, той щит Гефест прикрасив гарно й мудро:

Землю на нім зобразив він майстерно і небо, і море,

Сонця невтомного коло, і місяць сріблястий уповні,

І незліченні сузір'я, що неба склепіння вінчають,

Посеред них і Плеяди, й Гіади, і міць Оріона,

ЇЇ навіть Ведмедицю — інші ще Возом її називають.

Крутиться Віз той на місці й лише вигляда Оріона,

Тільки один до купань в Океані-ріці непричетний.

Далі Гефест зобразив на щиті двоє великих міст; у першому панує свято, бенкет, бучні весілля. Ось при палахкотливім світлі смолоскипів ведуть кілька пар молодих, лунають весільні пісні, а юнаки та дівчата кружляють у невпиннім танку, і ніжно виспівує флейта... А далі, на міському майдані, зібралася на раду громада. Старійшини сидять у священному колі, і кожен підводиться по черзі та, спершись на посох, виголошує свою мудру думку.

Друге ж місто обложили два пишно озброєні війська. І засперечалися: чи брати навалою місто, чи укласти мир і з половини одержати здобич. А за містом, біля гірського потоку, обложені влаштували засаду. На чолі їх стоять грізні боги — Арей та Афіна Паллада, обоє із щирого золота, ще й об ладунки на них яскрять золоті, тож їхні постаті видно далеко. І ось край гірського потоку спалахує бій. Виблискує зброя, свистять стріли, здіймається страшенний галас. Смерть полює живих, а поранених цупко тримає, і шати її вже червоні від людської крові.

Далі виднілася на щиті велика нива, що її зорали круторогі воли; вона — хоч золота — чорніла, як справжня родюча земля, і зробити це диво було до снаги тільки богові, як і той виноградник, що вбирав очі своїми великими гарними гронами. Молодь збирала їх у плетені кошики, а тоді відносила ті кошики, пританцьовуючи під звуки веселої музики.

Ще й танок показав майстер-бог: вродливі дівчата у квітучих вінках та стрункі юнаки, взявшися за руки, легко кружляють, розходяться, ідуть одне на одного і знову невпинно кружляють. Посередині ж кола гарно співає та виграє на кіфарі схожий на бога співець.

А край щита вирує могутній потік Океану...

Скінчив Гефест дивний свій витвір, та не кинув роботи: ще викував він для Ахіллеса міцний панцер, що палав здалеку, наче яскравий вогонь, викував пишний шолом із золотим гребенем, ще й наголінники з гнучкого олива вилив. Тоді кульгавий бог усе це зібрав та й відніс срібноногій богині Фетіді. Щиро зраділа богиня і пташиною злетіла з Олімпу, несучи синові божественний дарунок.

АХІЛЛЕС ЗРІКАЄТЬСЯ СВОГО ГНІВУ

З першим сяйвом золотошатної Еос, що поволі виходила з хвиль ріки Океану, несучи ясний день і безсмертним і смертним, — до ахейських суден примчала срібнонога богиня з Гефестовими дарами для її любого сина. Той і досі ридма ридав над тілом свого вірного друга Патрокла, а навколо, скрушно зітхаючи, юрмилися воїни.

Фетіда взяла Ахіллеса за руку і лагідно мовила:

— Годі, любий мій сину, облиш мертвого, хоч це й важко тобі, та не нарікай на волю богів. Ось прийми від самого Гефеста бойову зброю, якої ще жоден смертний не мав.

Мовивши це, поклала вона все озброєння гарне

Перед Ахіллом. Воно аж дзвеніло, оздоблене пишно.

Трепет пойняв мірмідонян, що на обладунок не сміли

Навіть дивитись, і всі відсахнулись. Ахілл же як глянув,

Бою жадоба його охопила, і полум'ям грізним

З-під похмурнілих повік ясні його блиснули очі.

В руки узяв він, радіючи, бога сяйливий дарунок.

Натішився Ахіллес, розглядаючи зброю, а тоді підвівся, бадьорий та войовничий, і подався берегом скликати всіх ахейців на раду.

Посходилися всі, навіть ті, що ніколи не залишали кораблів,- керманичі й крамарі, які розподіляють харч серед війська,— всі, зачувши мужній голос Ахіллеса Пеліда, поспішили на збори. З-поміж вождів перші прийшли, спираючися на списи, ще недужі Одіссей і Діомед, а за ними — сам Агамемнон, що теж тяжко страждав од глибокої рани. Посідали вони у переднім ряду, а як усі вже зібралися, вийшов наперед Ахіллес і гучно мовив слово крилате:

— Владущий Агамемноне! Наша сварка стала втіхою для Гектора та інших троянців, а всі ахейці ще довго пам'ятатимуть цю згубну незлагоду. Тож облишмо її, вгамуймо горді серця в наших грудях. Я зрікаюся гніву, бо довго і непримиренно гнівитися було б не гідно мене. Веди, Агамемноне, мідношатних ахейців у бій, хай я випробую нову зброю на зухвалих троянцях і подивлюсь, як вони тікатимуть од наших кораблів крутобоких аж до самої Трої.

Почувши, що могутній Ахіллес уже не гнівиться, зраділи ахейські воїни і піднеслися духом. А володар мужів Агамемнон підвівся й відказав:

— Часто докоряли мені ахейці за ворожнечу з Пелідом. Та не я винний у ній, а винні всевладний Зевс, і сувора Доля, і Ерінії, що блукають у пітьмі. Це вони тоді потьмарили мені розум і серце. А що міг я вдіяти проти Зевсової дочки Образи, яка всіх засліплює-і смертних, і блаженних богів. Ноги в неї легкі і нечутна хода; не торкаючись землі, пробирається вона по головах людей, затемнюючи їм розум. Вона вже обплутала багатьох, якось навіть всевладний Зевс став її жертвою на прохання підступної Гери. Коли я бачив, як шоломосяйний Гектор нищить ахейців, завжди згадував я ту богиню Образу. Але тепер я виправлю все, що накоїв, засліплений нею. Поки військо шикуватиметься до бою, я звелю принести тобі, могутній Ахіллесе, коштовні дари, ще й привести бранку твою Брісеїду.

— Славетний Агамемноне! — відповів на те Пелід.— Згадаймо краще за битву, тепер не час думати про щось інше. На нас чекає велика справа кривавої помсти. Незабаром усі побачать, як попереду ахейського війська б'ється Ахіллес і трощить ворожі шереги.

Тоді підвівся хитромудрий Одіссей і своє слово мовив, як завжди, розумне й доладне:

— О богорівний Ахіллесе! Твоя незмірна хоробрість відома всім, але поміркуй про таке: перед битвою нашим воїнам треба добре поснідати, щоб мати силу і мужність, бо навіть доблесний муж не зможе голодний бити-ея, руки його не триматимуть зброї, ноги помліють від страшної втоми, і ворог швидко його здолає. Тож розпустімо воїнів снідати, а тим часом Агамемнон накаже принести сюди дари, щоб усі їх бачили і щоб твоє серце

раділо. Потім на знак згоди між вами, ти, Атріде, вшануй Ахіллеса багатим бенкетом і не соромся: слава державцю мужів, що хоче замиритися З героєм, якого сам перший скривдив.

— Тішить мене твоя мова, мудрий Одіссею,-відповів Агамемнон.-Зробимо все, як ти радиш, а вже по тому, знову дужі, незборні, вийдемо на смертельний бій.

На тому і стали, хоч як ремствував Ахіллес, прагнучи негайно битися З троянцями і помститися їм за Патроклову смерть. Воїни миттю порозбігалися до своїх кораблів готувати сніданок. Уже різали вепра для священної жертви, а Одіссей із кількома героями подався в Атрідову ставку по дари, що їх обіцяв Агамемнон Пеліду: сім триножників, двадцять блискучих казанів, десять талантів золота, дванадцять пишногривих коней і семеро гарних бранок, чудових майстринь. Восьма була юна Брісеїда, схожа на золоту Афродіту.

Побачивши вбитого Патрокла, Брісеїда уклякла перед ним і, роздираючи на собі одяг, заголосила:

— Патрокле, любий мій друже! Ти завжди був добрий, лагідний до мене. Скільки горя довелося зазнати мені відтоді, як Ахіллес зруйнував моє рідне місто, та сльози висихали на очах від твоєї дружньої мови. А тепер я плачу за тобою, Патрокле!

Інші бранки теж невтішно ридали над убитим героєм, а подумки — над класною жорстокою долею.

В Ахіллесовому наметі зібралися найстарші вожді. Обидва Атріди, Одіссей, Нестор, Ідоменей та Фенікс умовляли Пеліда

поснідати з ними, але той відмагався й одно рвався до бою. Тяжко зітхаючи, він знову звернувся до мертвого друга:

— Вірний Патрокле! Я не можу ні їсти, ні пити, поки не помстився за тебе троянцям. Не було б мені більшого горя, навіть якби помер мій батько, старий Пелей, або юний мій син Неоптолем. Завжди я втішався надією, що на троянській землі загину тільки я, а ти, Патрокле, повернешся до нашої рідної Фтії і передаси Неоптолемові весь мій маєток: і палац, і рабів та інший пожиток. А ти ось лежиш мертвий. І батько мій теж, певне, вже помер, чекаючи день у день страшної звістки з-під Трої.

Так казан Ахіллес, умиваючися слізьми. А разом із ним плакали ахейські вожді, згадуючи тих, кого вони зоставили вдома.

Глянувся на них Зевс-олімпієць і послав Афіну влити Ахіллесові в груди нектар і амврозію, щоб надати йому мужності й сили. Довгокрилою орлицею злетіла з неба Афіна Паллада і невидимо вволила батькову волю, навіть сам Ахіллес її не завважив.

А міднозбройні ахейці вже шикувалися до бою.

Мов незліченні сніжини холодні з верховин од Зевса

Сиплються, гнані диханням ефірноясного Борея,

Безліку так од човнів бистрохідних сипнули шоломи

Ясноблискучі, горбаті щити, міцнобронно опуклі

Панцери й мідяногострі довжезні списи ясенові.

Блиск їх аж неба сягав, і земля вся навколо сміялась

В сяєві міді ясної і грізно гула під ногами.

Богорівний Ахіллес ладнався до бою в своєму наметі. На його суворім обличчі палали гнівом блискучі очі, та серце краяв чорний смуток і нездоланний біль.

Швидко вбирався він у Гефестів божественний обладунок: спершу пристебнув наголінники із срібними пряжками, захистив могутні груди ясним панцером, черезпліч повісив мідний меч, а в руки взяв величезний, опуклий щит, що сяяв наче місяць на небі.

Так же як перед плавцями у морі заблисне раптово

Ватра ясна, що самотньо горить на стоянці пастушій

Високо в горах, а тих проти волі далеко від друзів

Буря заносить по хвилях багатого рибою моря:

Так щит Ахілла чудовий, оздоблений гарно, світився

ЇЇ сяйвом аж неба сягав...

Яскравою зіркою спалахнув на високому Пелідовому чолі міцний шолом із золотим гребенем, а над шоломом грізно замаяла золота грива — витвір бога-митця. Тоді славетний герой видобув із скрині батьків спис, такий великий, важкий, що ніхто з-поміж ахейських воїнів не міг його бодай підняти, тільки Ахіллес легко здіймав той спис у повітря.

Служники підвели дзвінконогих Пелеєвих коней, запрягли їх у візерунчасту колісницю, і вірний візничий Автомедонт натяг віжки. Поруч нього став прудконогий Ахіллес у сяйві божественної зброї і гукнув до коней безсмертних:

— Ксанте і Балію, славетні коні мого батька Пелея! Коли я загину в бою, не кидайте мене, як Патрокла, напризволяще, а винесіть із бойовища до моїх кораблів.

Похнюпився розумний Ксант, аж пишна його грива торкнулася землі, і людським голосом кінь промовив:

— Сьогодні ми врятуємо тебе, могутній Ахіллесе, тільки день твоєї загибелі вже недалекий. Та ми в цьому не винні, як не винні і в Патрокловій смерті. То сам срібнолукий бог, що його колись породила пишнокоса Лето, вийшов проти твого вірного друга Патрокла, даруючи славу великому Гек-торові. Тебе, богорівний герою, ми мчатимемо, як мчить Зефір — найшвидший вітер у світі. Однак тобі, як і Патрокдові, судилося померти через бога і через смертного мужа,

Тут Ерінії урвали Ксантові мову. А богорівний Ахіллес гнівно крикнув: — Навіщо, Ксанте, пророкуєш мені чорну смерть? Я й сам знаю, що мені судилося загинути під Троєю, далеко від рідної Фтії. Та я не спочину, поки не помщу ся люто троянцям!

Так вигукнув Ахіллес і погнав дзвінконогих коней до бойовища.

БИТВА БОГІВ

Поки на землі люди шикувалися до бою, на сніжно-білім Олімпі всевладний Зевс звелів Феміді скликати всіх безсмертних на раду.

...Обійшовши

Всюди, богів поскликала усіх вона в Зевса оселю.

Навіть із рік не було неприбулої, крім Океану,

Ані із німф, що в чудових гаях свою мають домівку

Чи у джерелах річних та вологих лугах трав'янистих.

От позбирались у домі вони хмаровладного Зевса,

В тесанім гладко кружганку, що Зевсові-батьку старанно

Сам Гефест збудував із хистом та вмінням великим.

З'явився і сам морський бог Посейдон, сів посередині й спитав Громовержця:

— Навіщо ти зібрав нас, Темнохмарний? Певне, поведеш мову про троянців і ахейців? Адже заходиться на останню битву між ними.

— Так, Посейдоне, жаль мені стало людей, що гинуть там, у долині. Слухайте всі: я зостануся на Олімпі й звідси дивитимуся на землю, а ви, богове, можете йти до людей і допомагати тим, до кого лежить у вас серце. Тепер троянцям не встояти супроти Ахілла. А він такий лютий за смерть свого друга, що може, навіть всупереч долі, зруйнувати мури троянські.

Зраділи блаженні боги і мерщій спустилися на землю. До ахейського стану подалися могутні богині Гера й Афіна Паллада, похмурий хитач землі Посейдон, меткий Гермес, а за

ними пошкандибав і Гефест, великий і дужий, на кволих тоненьких ногах. До троянців же поспішили грізний Арей, срібнолукий Аполлон зі своєю сестрою Артемідою, їхня мати Лето, ніжна Афродіта і стрімкий Ксант — бог бурхливої річки Скамандру.

Тільки-но боги змішалися з воїнами, відразу ж лиха Еріда стала спонукати обидва війська до бою. Грізно залунав войовничий гук Афіни Паллади то біля рову, то край узбережжя. їй відразу ж озвався мужовбивець Арей — він завив, наче чорна буря, що несе смерть і руїну. Розлігся той страшний гук із висот Іліона й полинув до самого моря.

Так безсмертні боги підняли смертних героїв на битву і самі втрутилися в неї. Страшно загримів із захмарної височини Зевс Громовержець, а могутній Посейдон захитав із чорної глибини усю землю. Захиталася гора їда, багата на джерела, захиталися ахейські море-хідні кораблі й міцні мури високої Трої.

Застугоніла земля, задвигтіла, аж той стугін відбився в підземному царстві, де блукають тіні померлих. Схопився зі свого трону бог Аїд, боячись, що земля западеться і сонце осяє його похмуре, жахливе царство.

А земля і далі двигтіла, бо зіткнулися в битві могутні боги. Проти золотокудрудрого Посейдона вийшов бог із мечем золотим Аполлон, проти яснозорої Афіни Паллади — мужовбивець Арей, волоокій Гері назустріч ступила дивна мисливиця Артеміда, сестра далекосяжного бога. Крилатий Гермес вийшов проти пишнокосої Лето, проти кульгавого бога-митця — бурхливий бог Ксант, що його люди звуть потоком Скамандром. Так боги пішли у бій проти богів.

А серед смертних шаленів могутній Ахілл, шукаючи шоломосяйного Гектора. Тоді Аполлон, прийнявши подобу Пріамового сина Лікаода звернувся докірливо до славетного Енея:

— Згадай-но, доблесний Енею, як ти, попиваючи з троянськими вождями вино, нахвалявся стати на герць із Ахіллом. Чого ж тепер зволікаєш? [159]

— Та хіба може смертний битися з Пелідом? — відказав Еней.— Його завжди боронить якийсь бог і невидимою рукою владно відводить од героя чорну загибель. Його ж стріли летять несхибно, а меч і спис б'ють ворога навмируще. О, якби боги не допомагали Ахіллові, то нелегко було б йому здолати мене, хоча він увесь окутий товстою міддю.

— Не бійся, Енею, тебе ж народила сама Афродіта, прекрасна Зевсова донька. Пелідова ж мати, хоч і богиня, та нижчого роду, бо походить вона не від Зевса, а від морського володаря, старого Нерея.

Так срібнолукий Аполлон надихнув доблесного Енея на бій, і той сміливо вийшов назустріч нездоланному Ахіллові.

Побачила те золотошатна Гера і помчала була вже на поміч ахейському героєві, та Посейдон перепинив її словом крилатим:

— Не гнівися, Геро, і не квапся, тобі це не личить. Хай смертні тим часом б'ються самі, а ми подивимося на них здаля, поки Арей з Аполлоном здумають стати до бою.

І темнокудрий Посейдон повів своїх однодумців-богів до великого валу, що його колись звели троянці на березі моря, боронячи славетного Геракла від морського чудовиська. На

тому валу посідали боги з Посейдоном й оповилися темною хмарою. А навпроти, на горбистому Калліколоні, посідали Арей, Аполлон та інші боги-захисники священної Трої.

А в долині розгорявся бій.

Міддю уся засвітилась рівнина, бійцями і кіньми

Сповнена суспіль. Земля аж гула навкруги під ногами

Лав бойових. Два найкращі із воїнів найхоробріших

Поміж загонів ворожих зійшлися, готові змагатись —

Син Анхісів Еней і Ахілл Пеліон богосвітлий.

Перший — весь загроза і гнів — виступив славетний Еней, звівши високо списа і затуливши груди величезним щитом. А Пелід скидався на лева, що, оточений селянами, гордо відступає назад, зневажаючи погрози ворогів; коли ж якийсь хоробрий юнак влучно пускає в нього стрілу, лев припадає до землі, піна йде йому з пащі, і стогне горде серце у грудях; поволі шмагає себе звір хвостом по клубах, та враз люто спалахують його хижі очі, й він кидається на юрбу людей.

Так і Ахілла, ніби кровожерного звіра, пойняв войовничий запал, коли вийшов проти нього Еней. Очі в Ахілла заблискотіли хижим вогнем, і він мовив спогорда, глузливо: [160]

— Колись, Енею, ти вже тікав від мого списа, і тільки боги тебе врятували. Не покладайся більше на них і тікай, поки не пізно. Адже дурний розумнішає тільки по шкоді.

Посміхнувся Еней і відмовив:

— Не сподівайся, Пеліде, налякати мене, я й сам зугарний на дошкульне й образливе слово. Та ніякою мовою ти мене не зупиниш. Я не дурне немовля, а муж великого, знатного роду, що йде від самого Дардана, сина громовладного Зевса. Від нього пішло багато нащадків, а серед них — старий Пріам, батько шоломосяйного Гектора, і мій рідний батько Анхіс. Мати ж моя — Афродіта, ніжна богиня. Ось хто мої батьки, моя гордість і шана. Я знаю, що й ти, Ахілле, не простого роду. Тож нехай не дошкульні слова, а безжальна мідь розв'яже суперечку між нами.

І Еней кинув щосили свій бойовий спис. Аж задуднів величезний Ахіллів щит, і сам герой аж сахнувся, забувши, що зброя смертного мужа не може здолати витвору бога-митця.

Нараз розлігся гучний тріск — то Пелід кинув свій важкий спис, і Енеїв щит затріщав, проломився, а спис пролетів над самим плечем троянського героя і вп'явся в землю. На думку, як близько від нього була смерть, Еней заплющив очі, та могутній Ахілл, страшно волаючи, вже йшов на нього з мечем. Тоді Еней схопив величезну каменюку, що її тепер і двоє мужів не здолали б підняти. Та Анхісів син легко схопив її сам і вже замірився кинути в блискучий шолом свого ворога, аж тут утрутився бог Посейдон.

— Богове,— сказав він до безсмертних, що з валу спостерігали за боєм,— мені прикро дивитись, як Еней домагається смерті, адже могутній Пелід його вб'є, і тоді Громовержець на нас розлютиться. Бо саме Енеєві судилося продовжити рід славетного Дардана, що з-поміж смертних синів був Зевсові найлюбіший. Як загине старий Пріам із своїми синами, над троянцями стане владарювати Еней, а згодом — діти дітей, що мають у нього ще народитись.

— Чини, Посейдоне, як гадаєш за слушне,— відказала підступна Гера,— а ми з Афіною склали урочисту клятву в тому, що ніколи не допомагатимемо троянцям і Трої, навіть як вона запалає зловісним вогнем від рук міднозбройних ахеїв.

Почувши такі слова, Посейдон миттю опинився серед бою і затьмарив очі могутньому Ахіллові. Сам же вийняв із пробитого Енеєво-го щита величезний спис і поклав Пелідові до ніг. Тоді оповив темною хмарою Енея і поніс його високо над долиною, аж туди, [162] де край бойовища шикувалися загони кіконів, троянських союзників.

Спустивши тут Енея на землю, темнокудрий Посейдон мовив до нього слово крилате:

— Хто з безсмертних богів навмисне ввів тебе, Анхісів сину, в оману й порадив битися з прудконогим Ахіллом? Він незмірно дужчий за тебе, а до того ж і любіший богам. Завжди уникай зустрічі з ним, щоб, усупереч долі, не спуститися завчасно в похмуре Аїдове царство. Тільки по тому, як загине Пелід, ти зможеш сміливо битися в перших шерегах — жоден ахей, крім нього, не годен убити тебе.

По тих словах могутній володар морів поспішив до Ахілла та й зняв йому хмару з очей. Здивувався мірмідонський герой, що спис його лежить біля ніг, а Еней раптом щез,— видно, той справді був любий богам і безсмертні його врятували. Тоді Ахілл звернувся до війська:

— Слухайте мене, славні ахеї! Не стійте осторонь, рушайте на ворога, хай кожен приборкає бодай одного троянця. А я битимуся там, де буде найважче, і горе ворогам, яких торкнеться мій довгий спис.

А серед троянського війська лунав дужий голос шоломосяйного Гектора:

— О горді воїни священної Трої! Не бійтеся Ахілла. Я стану з ним на герць, хоч би він був палкіший за вогонь і міцніший за крицю!

Цими словами герой підняв бойовий дух свого війська, залунали бадьорі вигуки, заяскріла мідь проти сонця. Та до великого Гектора невидимо наблизився далекосяжний Аполлон і застеріг:

— Не здумай, Пріаміде, битися з Ахіллом, навпаки, тримайся від нього так, щоб не дістав тебе мечем або списом.

Почув Гектор застережливі слова невидимого бога, жахнувся й відступив. А могутній Пелід уже нищив троянців. Убив він двох юнаків, а третім став Полідор, наймолодший з-поміж синів старого Пріама.

Шоломосяйний Гектор побачив, як сконав його менший брат, і гострий біль здавив героєві серце. Більше не міг він залишитися позаду і, здійнявши спис, кинувся вперед, блискучий, наче вогонь, і, як вогонь, нездоланний.

Зрадів прудконогий Ахілл, угледівши свого смертельного ворога, і крикнув:

— Нарешті я стрінуся з тим, хто вбив мого любого друга Патрокла. Підходь-но ближче, щоб я відразу одправив тебе до Аїда. [163]

Не затремтіло в Гектора горде серце, і він спокійно відмовив:

---— Хочеш мене залякати, Пеліде. А майбутнього ніхто з нас не знає. Може, то я відправлю тебе до Аїда.

І ту ж мить Гектор кинув свій спис мідногострий. Та грізна Афі-на Паллада ледь дихнула і своїм подихом одвела від Пеліда той спис. Тоді з лиховісним криком налетів був Ахілл на Гектора, але той нараз щез у тумані: це срібнолукий бог урятував троянського вождя від неминучої смерті.

Тричі кидався Ахілл уперед і тричі розтинав своїм гострим мечем тільки пасма туману. Тоді кинувся Ахілл учетверте, схожий на мстивого бога, і став бити ворогів навмання. Багато в той день полягло троянських воїнів від його гострої міді.

Наче в глибоких ущелинах над лісовим сухостоєм

Буйний лютує пожар, і глибоко хащі палають,

Вітер роздмухує полум'я й гонить його перед себе,-

Так же із ратищем кидався скрізь він, до бога подібний,

Гнав ворогів убиваючи, й кров'ю земля підпливала.

НА БЕРЕГАХ СКАМАНДРУ

Троянці в нестямі тікали від Ахілла, що, наче сам бог війни, кровожерний і нестримний, гнався за ними на чолі своїх мірмідонців. Так добігли вони до бурхливого Скамандру, та підступна Гера оповила його береги непроглядною млою, і троянські воїни спрожогу, вже не в змозі спинитися, полетіли у швидкі хвилі, аж розлігся страшний плюскіт і застогнав увесь берег довкола.

Отямилися троянці й мерщій кинулися плавом до берега, та швидка течія несла їх просто у вир, звідки не було вже нікому рятунку.

Сам же Зевсів нащадок Пелід сховав свій велетенський спис у ' прибережних кущах і заходився мечем нищити троянців. Раз у раз здіймався той меч, і вода вже ставала червоною від людської крові.

Нараз угледів Ахілл юного сина царя Пріама — Лікаона. Колись Пелід уже взяв був його в полон та продав у неволю на острів Лем-нос, але спритний юнак звідти утік і ось бився тепер під священною Троєю. Затремтіли коліна в юного Пріаміда, як наскочив він просто на Ахілла. Не тямлячись зі страху, Лікаон ще й ступив кілька кроків уперед, а тоді впав до ніг могутньому героєві й благаючи мовив: [165]

— Змилуйся, згляньсь, богорівний Ахілле! Ще не збігло і двох тижнів, як я повернувся до рідного дому, зазнавши багато лиха й злигоднів у тяжкому полоні. Та, мабуть, Зевс Громовержець ненавидить мене, коли знову кинув безжально тобі до ніг. Ось я обіймаю тобі коліна й обіцяю багате викупне від батька Пріама, тільки подаруй мені життя!

— Навіщо мені те викупне,— гостро відказав Ахілл.— Поки смертельна година не спіткала мого вірного друга Патрокла, я легко дарував троянцям життя, не вбивав їх, тільки брав у полон. Але тепер, як убито Патрокла, ніхто не врятується від мого меча, а надто сини Дарданіда Пріама. І чого ти тут скиглиш? Хіба не вмер Патрокл, що був куди кращий за тебе? Або глянь на мене — який я високий, гарний і дужий, мене породила безсмертна богиня, але і я незабаром загину від ворожої зброї. То чого житимеш ти?

Безжально блиснув меч, і впав юнак, а над водою залунав гучний голос. То Ахілл нахвалявся перед троянцями:

— Згиньте ж усі, поки ми в Іліон увійдемо священний,

Я — женучи вас, а ви — утікаючи швидко від мене.

Не допоможе й Потік вам, що в вирі сріблястому котить

Хвилі свої, хоч би скільки биків ви несли йому в жертву

Й коней живими у вир йому кидали однокопитних.

Всі ви загинете долею злою й заплатите вповні

І за Патроклову смерть, і за чорну загибель ахеїв,

Що біля бистрих човнів, як мене не було, ви побили.

Що далі, то дужче лютував Ахілл. Забив він і героя Астеропея, сина річкового бога, зірвав дорогий обладунок і, ставши вбитому ногою на груди, гордо сказав:

— Так і лежи! Навіть той, хто народився від річкового бога, не може змагатися зі мною, бо я — Зевсів нащадок. А проти Зевса безсилий і сам Океан. З глибинної течії Океану витікають усі моря, великі річки, джерела і струмки, але й він, могутній, жахається, коли чує Громовержця з темнохмарного неба.

Не витримав тих погордливих слів могутній Ксант, бог річки Ска-мандру. Страшно обурився він і, прийнявши людську подобу, виринув із темних хвиль, нестямний і лютий.

Гей, Ахілле!-грізно крикнув Ксант.— Ти дужчий за інших людей, бо тобі завжди допомагають безсмертні. Та коли батько наш [166] Зевс дозволив тобі так жорстоко нищити троянців, то роби своє діло там, у долині, а мені дай врешті спокій. Глянь, скільки трупів уже плаває в річці, вони перетяли дорогу до священного моря, і вода виходить із крутих берегів. Тож годі, вгамуйся, вгамуйся, Пеліде! Та славетний герой не зважав на грізну мову річкового бога. Войовничий запал, наче вогонь, дедалі дужче палахкотів йому в грудях, і дедалі темнішала від крові вода у Скамандрі. Тоді розгніваний Ксант звернувся до Аполлона:

— О срібнолукий боже, чого ж ти не чиниш волі всевладного Зевса? Адже він звелів тобі боронити сьогодні троянців до пізнього вечора, аж поки сховається сонце і долину огорне пітьма.

І знову зник Ксант. А річка завирувала, заклекотіла, заревла, наче скажений бик. її чорні хвилі викидали на берег убитих троянців, а живих ховали від Ахілла в глибоких підводних печерах. Величезний бурун піднявся на мірмідонського вождя, та розбився об щит, подарунок кульгавого бога-митця.

Ахілл ледве встояв на ногах і схопився за гілля розлогого береста, але вода враз підмила коріння, і велике дерево впало — впоперек річки лягла зелена загата.

Хапаючись за гілля, Пелід видерся на берег і побіг у долину, бо тепер і його посів справжній страх.

...Але бог Потоку великий від нього

Не відставав і, стемнівши, підвівсь бойовий зупинити

Запал ясному Ахіллові й згубу троян одвернути.

Зразу ж одскочив Пелід на відстань списового лету,

Швидкістю схожий своєю із ловчим орлом чорнокрилим,

Що між летючих птахів наймогутніший і найбистріший.

Схожий з орлом, він умкнув, лиш озброєння мідне на грудях

Страшно бряжчало. Від течій Скамандру тікаючи, швидко

Біг він, та вслід йому мчав і Потік із оглушливим ревом.

Хоч який прудконогий був Ахілл, та бурхлива річка його наздоганяла: божество завжди дужче за смертну людину. Щоразу, як герой спинявся і, обертаючись назад, силувався витримати шалений біг води, миттю здіймалася височенна хвиля й важко падала героєві на голову й плечі. Переборюючи течію, Ахілл стрибав догори, але вода вимивала пісок йому з-під ніг, сковувала м'язи і волю.

— Батьку наш Зевсе! — заволав розпачливо Пелід, дивлячись у [167] захмарене небо.— Невже ніхто із безсмертних мені не зарадить? І навіщо спокусила мене неправдою мати, богиня Фетіда, коли віщувала мені смерть під троянськими мурами від стріли далекосяжного бога? А я безславно гину отут, наче малий свинопас, що у велику повінь здумав перейти бродом бурхливий струмок.

Тільки-но мовив Ахілл ті слова, як з'явилися йому могутні боги — Афіна Паллада і хитач землі Посейдон. Запевнили вони героя, що він не загине безславно в річковому вирі, що незабаром Скамандр угамується, а він ще гнатиме троянців до

їхнього міста, ще битиметься з шоломосяйним Ректором і вб'є його, здобувши собі вічну славу.

— Тільки,— сказав наостанку темнокудрий Посейдон,— послухайся нашої мудрої ради і після двобою із Ректором одразу ж вертай до своїх кораблів.

Зникли безсмертні боги, та їхні слова надали Пелідові великої сили. Одразу відчув це Скамандр і в нестямі став кликати свого меншого брата Сімоента:

— Любий брате, якщо ми не приборкаємо Ахілла, то він зруйнує сьогодні священне Пріамове місто. Тож поспіши до мене, скликаючи дорогою всі потоки, джерела й струмки. Тоді невдовзі мірмідон-ський вождь лежатиме на глибокому дні, а ми засиплемо його піском і камінням, ще й затягнемо чорною тванню.

І знову на Пеліда ринула вода, біла від шумовиння і червона від людської крові. Певне, здолав би героя Скамандр, та волоока Гера угледіла те і, злякавшись за долю свого улюбленця, гукнула мерщій кульгавого Гефеста:

— Спустися, сину, на землю із своїм невгасним вогнем і запали на узбережжі Скамандру кущі, дерева, траву й людські трупи. Кинь вогонь і на воду, щоб вона аж кипіла. Стане тоді жарко і душно річковому богові, тільки не слухай його улесливих обіцянок чи лютих погроз. Хай пекельний вогонь бурхає доти, аж поки я звелю його загасити. А тепер —я поспішаю до моря кликнути з заходу жвавого Зефіра, а з півдня бурхливого Нота, щоб вони здійняли буревій і роздмухали ту пожежу ще дужче.

І от у долині зайнялися кущі й дерева яскравим вогнем, спалахнула яскрава пожежа, і вода почала відступати.

Наче осінній Борей дощами зволожену ниву

Сушить раптово на радість тому, хто її обробляє,— [168]

Висохла так вся навколо рівнина, і воїнів мертвих

Трупи згоріли. На річку він полум'я кинув яскраве,

І зайнялися вогнем тамариски, і в'язи, і верби,

Взявся і лотос вогнем, і рясні очерети, й латаття,-

Все, що густо круг течій струмистих ріки проростало.

Риби й в'юни, знемагаючи, ці — в вировій глибочині,

Ті ж — в течії струменистій — туди і сюди метушились,

Подихом биті палким велемудрого бога Гефеста.

Все навколо Скамандру палало, його чорна вода клекотіла, з неї здіймалася важка пара. Хвилі не схотіли бігти вперед, а спинилися незрушно, знемагаючи від Гефестового пекучого вогню.

Тоді річковий бог Ксант узявся благати Гефеста і Геру, склавши урочисту клятву не допомагати далі троянцям, хоч би й саме їхнє місто священне зайнялося зловісним вогнем.

Зглянулася поважна Гера на нещасного річкового бога і, долаючи гнів, що й досі ятрив їй серце, звеліла Гефестові:

— Любий сину, вгамуй свій вогонь, не годиться задля смертних людей так тяжко карати безсмертного бога.

Гефест відразу ж слухняно згасив свій бурхливий вогонь. Заспокоївся Скамандр, і ясні його хвилі знову помчали до безкрайого моря.

А тим часом поміж богами доходило до справжньої битви. Зібралися вони галасливою юрбою, аж задвигтіла земля, а багатоголоса луна досягла високого неба, навіть дійшовши до вух Громовержця, що спокійно сидів на верховині Олімпу.

Побачив Зевс розлючених богів і щиро засміявся з утіхи.

Ось перший підняв свій мідний спис бог війни Арей і люто крикнув Афіні Палладі:

— Навіщо ти, набридлива мухо, завжди сієш розбрат серед блаженних богів? Немає меж твоєму зухвальству. Чи ти забула, як' намовила смертного мужа Діомеда кинути в мене бойовий спис, ще й своєю рукою той спис спрямувала? Але тепер ти відплатиш за все.

Метнув щосили Арей свою зброю, та не зміг пробити щита Афіни Паллади — страхітливу егіду, що її не годні розітнути навіть Зевсові блискавки. Тоді богиня, ступивши трохи назад, підняла з землі великий чорний камінь — пощерблений, важкий, з тих, що ними з давніх-давен смертні у полі межу позначають, — і поцілила Ареєві просто в шию. [169]

Упав бог війни, розпростершись посеред широкої долини, задзвенів на нім золотий обладунок, шолом одлетів, і темні кучері розсипалися в пилюці.

Засміялася Афіна Паллада, очі їй спалахнули лихим вогнем.

__ Невже ти, дурню,— згорда мовила вона до Арея,— досі не знав, наскільки я дужча за тебе, і надумав зі мною змагатись? Начувайся, бо твоя мати, поважна Гера, не подарує тобі, що забув про ахеїв і борониш пихатих троянців.

І Афіна відвела свій сліпучий погляд від Арея. А до нього, що тяжко стогнав, підбігла ніжна богиня кохання, ласкаво взяла його за руку і, підвівши, повела з собою. Та волоока Гера завважила це й крикнула Афіні Палладі:

— Ось глянь, улюблена Зевсова донько, як та безсоромна повела звідси Арея. Ну ж бо, перепини їм дорогу.

Зраділа Афіна і, кинувшись їм навперейми, важкою рукою штовхнула прекрасну Афродіту в груди. Підігнулися в богині стрункі ноги і завмерло трепетне серце. Впала Афродіта з Ареєм на плодючу землю просто Афіні Палладі до ніг, а та засміялася переможно, ще й глузливо сказала:

— Коли б інші боги, що стали троянцям на поміч, були такі хоробрі й могутні, як Афродіта, що зважилася йти проти мене, то мідно-збройні ахеї легко зруйнували б священну Трою і нарешті скінчилася б кривава війна.

Зловтішно посміхнулася на ту мову волоока Гера, а морський володар Посейдон звернувся до срібнолукого бога:

— А чого ж ми з тобою не б'ємося, Аполлоне? Адже я стою за скривджених ахеїв, а ти здумав боронити пихатих троянців.

Спокійно відказав на те Аполлон:

— О Посейдоне! Ти сам назвав би мене нерозумним, якби я надумав змагатися з тобою за нужденних смертних, що схожі на листя: сьогодні вони буяють життям, а завтра марніють і гинуть. Отож припинімо зваду між нами — хай люди воюють самі, без нашої допомоги і ради.

І Аполлон відступив назад, бо соромно йому було зняти руку на рідного дядька. Але богиня-мисливиця Артеміда кинула йому образливе слово:

— Невже, любий брате, ти ганебно втечеш, щоб Посейдон скрізь пишався звитягою? Навіщо тобі, боягузе, срібний лук і меч золотий, коли відмовляєшся битись? Гляди ж, щоб я більше ніколи не чула у [170] батьковім домі, як ти нахваляєшся перед олімпійцями, що можеш сам один вийти проти морського бога.

Нічого не сказав • на те далекосяжний Аполлон, зате поважна Гера люто крикнула мисливій богині:

— Ти здумала мене прогнівити, нахабо? Ні, не легко буде тобі змагатися зі мною. Краще б ганяла своїх звірів по лісових хащах та стріляла гірських оленів. А як хочеш змагатися, то я швидко тебе приборкаю.

Гера схопила однією рукою обидві Артемідині руки, а другою стягла з неї лук із сагайдаком і, глузливо сміючись, ударила ними мисливицю по обличчю. Розсипалися легкі стріли серед трави, Артеміда насилу вирвалася й, плачучи гірко,

побігла. Так тікає біла голубка від хижого яструба, ховаючись у глибокій ущелині.

Дзвінкі стріли й кривий лук Артемідин підібрала її мати, пишно-коса богиня Лето, і подалася слідом за дочкою у Зевсів палац на Олімпі. Припавши батькові до колін, Артеміда зайшлася плачем, аж тремтіли на ній духмяні шати нетлінні.

— Хто з-поміж безсмертних богів тебе скривдив, моя люба доню? — пригорнувши її, лагідно спитав Зевс.

— То дружина твоя, рідний батьку, мене скривдила. Гера завжди сіє зваду серед безсмертних.

Заспокоїв Зевс любу доньку, а тим часом на Олімп повернулися інші боги — хто вкрай розгніваний, а хто сповнений гордості й пихи. Посходилися всі й посідали на своїх місцях круг могутнього Зевса. Бракувало тільки Аполлона — той відразу ж поспішив до священної Трої, бо не давала йому спокою думка, що, всупереч долі, міднозбройні ахеї сьогодні вдеруться до міста.

А серед смертних і справді битва точилася вже недалеко від Трої. Не знав знемоги і втоми богорівний Ахілл.

Так же, як густо клубами здіймається в небо широке

Дим од пожару у місті, що гнівні боги запалили,

Завдаючи всім труда і багато кому ще й печалі,-

Так і троянам Ахілл завдавав і труда, і печалі.

На вежі Скейської брами стояв старий цар Пріам і пильно вдивлявся в долину. Ось упізнав він могутнього Ахілла, а поперед нього — троянців, що безпорадно тікали. Вони вже не билися, не боронились, а тільки тікали чимдуж. [171]

Тяжко зітхнув старий цар і стогнучи спустився з високої вежі. Тоді підійшов до сторожі й звелів мерщій відчинити Скейську браму — впустити троянців.

-Глядіть же,— сказав цар Пріам,— впустіть усіх до одного наших воїнів, а тоді враз зачиніть браму, щоб не ввірвався до міста прудконогий Пелід.

Скоряючись мудрому слову, сторожа розчинила Скейську браму — то був рятунок знеможеному війську.

А назустріч Ахіллові ринувся далекосяжний бог Аполлон, щоб відвернути загибель від нещасних троянців. Знесилені, спраглі, вкриті курявою, бігли вони до високого троянського муру, та їх уже наздоганяв несамовитий Ахілл. Дикою люттю палало серце в могутнього героя, що прагнув безсмертної слави.

Узяли б тоді ахеї міцномуровану Трою, якби Аполлон не звелів троянському героєві Агенору вийти на двобій із Пелідом. Слухняно спинився Агенор, чекаючи на Ахілла, а поруч, під великим дубом, загорнувшись у млу, чатував Аполлон, щоб миттю стати на поміч героєві.

Хоробре Агенорове серце так і рвалося до бою, а сам він зачаївся, ніби дужий барс, що чує мисливця; і хоч собаки йому докучають і в тілі вже стримить болюча стріла, та барс не тікає, а сміливо виходить на ворога. Так і славний Агенор не хотів

ганебно тікати, а прагнув зустрітися віч-на-віч із мірмідонським вождем.

Ось він ступив могутньому героєві назустріч і гучно крикнув:

— Мабуть, Ахілле, ти сподіваєшся сьогодні ввійти переможцем у нашу Трою священну. Ні, ще багато нас, її вірних оборонців. А тебе тут чекає загибель.

І дужою рукою Агенор метнув у Пеліда свій спис. Той влучив героєві в ногу, та не пробив новенького наголінника — його ж бо кував сам Гефест у подарунок смертному синові богині Фетіди.

Кинувся тоді розлючений Ахілл на Агенора, та Аполлон вчасно сховав його в імлі, а сам прийняв його подобу і побіг назад до Скамандру. За ним у нестямі гнався могутній Пелід.

Срібнолукий бог заманював Ахілла далі й далі, а тим часом троянське військо вже вбігало до міста крізь широко розчинену Скейську браму.

ЗАГИБЕЛЬ ВЕЛИКОГО ГЕКТОРА

Троянське військо, наче стадо полохливих оленів, устигло сховатися за міським муром. Зовні лишився тільки шоломосяйний Гектор — якась нездоланна сила спинила його біля Скейської брами, і він став непорушно, чекаючи на Ахілла.

А прудконогий герой і досі гнався за Агенором, прагнучи його наздогнати і вбити.

Та Агенор — насправді ж то був сам Аполлон! — тікав усе далі й далі від Трої.

Нараз він обернувся до переслідувача і глузливо мовив:

— Навіщо ти, смертний, женешся за безсмертним богом? Хіба й досі не впізнав мене? Тільки марно гаєш час, бо я не підвладний смерті.

Схаменувся Ахілл і гнівно крикнув:

— Ти найжорстокіший з-поміж богів, о далекосяжний Аполлоне! Навмисне заманив мене сюди і позбавив великої слави, ошуканством урятувавши троянців. О, як би я помстився тобі, коли б мав таку силу! [173]

І Пелід побіг мерщій назад, до високої Трої. Наче стріла, летів іін рівниною просто до Скейської брами, і його бойовий обладунок їломенів на яскравому сонці.

Так по рівнині він мчав і сяяв озброєнням мідним,

Наче зоря, що серпневої ночі виходить на небо

Й сяє яскраво між зір незліченних у темряві ночі,-

Псом Оріона зорю ту блискучу в людей називають.

Найяскравіша вона, але знаком бува лиховісним

І вогневицю виснажливу людям нужденним приносить.

Так же і мідь у героя, що мчав, на грудях блищала.

Перший угледів Ахілла з міської вежі старий цар Пріам. Голосно застогнавши, почав він благати Гектора, щоб той сховався за браму, а не ставав на герць із Пелідом.

— Він дужчий за тебе, дитя моє любе,— умовляв крізь сльози старий.— Скільки вже моїх синів він нещадно убив чи продав у неволю на далекі острови. Тепер він уб'є і тебе, а тоді загине вся Троя священна. В мене перед очима невблаганні ахеї вбиватимуть синів, потягнуть у полон дочок і невісток, а їхніх немовлят розтрощать об каміння. А потім безжальна мідь здолає і мене на порозі рідного дому. О, який страшний кінець готує мені всевладний Зевс! Тож згляньсь на мене, любий сину. Невже ти хочеш, щоб мої сиві кучері шматували кровожерні собаки?

Так благав свого сина цар Пріам Дарданід, рвучи собі волосся на голові. Благала слізно і мати, старенька Гекаба, нахилившися з високого муру:

— Коли ти був малий, любий мій сину, я сама тебе годувала й, доглядала. Хіба ти забув про це? Заради мене, твоєї матері, сховайся за браму. Інакше-бо Ахілл тебе вб'є, отут, на моїх очах, і ні я, ні вірна твоя Андромаха не зможемо навіть оплакати тебе на смертельному ложі — тіло твоє розірвуть голодні пси біля мірмідонських кораблів.

Довго умовляли блискучого Гектора батько й мати, та не розчулили його серця. Незрушно стояв він біля Скейської брами, чекаючи на Ахілла. Так у гірській далині чекає на людину дужий дракон, що наївся отруйного зілля і тепер палає хижою люттю. Чорні думки ятрили героєві душу.

"Лихо мені! — казав подумки Гектор до себе.— Коли я сховаюсь у місті, перший перестріне мене Полідамант і

докірливо нагадає, як він радив відступити всім військом до Трої, а я не послухав мудрої ради. Соромно мені буде тепер дивитися в очі троянцям — і мідно-збройним чоловікам, і довгошатним жінкам. Боятимусь я почути від них страшні слова: "Гектор згубив нас усіх, поклавшись на власну силу". Ні, краще вийти назустріч Ахіллові й перемогти його або самому померти під стінами рідної Трої".

І Гектор незрушно стояв, чекаючи на Пеліда. А той уже наближався. Схожий на могутнього бога, весь у мідному сяйві, наче у ясних променях сонця, він біг, потрясаючи величезним списом.

Нараз непереборний страх пойняв Гектора. Він затремтів і кинувся тікати вздовж муру. А за ним гнався Ахілл.

Наче той сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,

Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику

Й мечеться та на всі боки, а сокіл із клекотом хижим

Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем,-

Так же й Ахілл поривався вперед, але з трепетом Гектор

Вздовж Іліонського муру тікав...

Довго бігли герої круг міського муру. Ось вони минули пагорб, минули дику смоківницю, відкриту вітрам, проминули й місце, де б'ють із-під землі два джерела, що їхні ясні води вливаються у примхливий Скамандр. Колись гарні троянські жінки й дівчата завпеди тут прали білизну — тільки давно, як ще не було поблизу зловорожих ахеїв.

Тричі оббігли герої навколо високої Трої, а з сніжно-білого Олімпу мовчки дивилися на них безсмертні боги. Перший порушив тишу сам Зевс Громовержець:

— Дивлюсь я униз, і душа моя плаче. сумує за славним Гектором. Згадайте, як часто він приносив мені священні жертви на схилах Іди або в самій Трої. Тож поміркуймо, богове, чи врятуємо Гектора знов, а чи дозволимо Ахіллові його подолати.

— Хмаровладний Зевсе,— хутко озвалась яснозора Афіна Паллада,— про що ти говориш? Смертного мудрою давно приреченого долею, ти знову хочеш забрати в зловісної Смерті, чини як знаєш, але ми, всі боги, на це не пристанемо.

— Люба доню! — лагідно відповів Зевс— Я не хочу гнівити тебе. Хай буде все так, як ти бажаєш.

Зраділа синьоока Афіна Паллада й одразу ж помчала з захмарного Олімпу на землю.

А там і досі прудконогий Ахілл гнався за Ректором, наче мисливський собака, що підняв молодого оленя десь із гірського лігва і ; тепер жене крізь чагарники та долини. Не втекти оленеві й не сховатися в хащах! Так не було порятунку й Ректорові. Щоразу, як наближалися вони до Скейської брами, де Пріамід міг би укритись, а троянці згори захистили б його своїми влучними стрілами, Пелід швидко забігав збоку і гнав Ректора від муру до поля.

Ні, не зміг би Ректор так довго уникати чорних Кер, якби востаннє не допоміг йому далекосяжний Аполлон, вдихнувши в знеможене смертне тіло нову снагу і напруживши м'язи.

Тим часом могутній Ахілл дав знак своїм воїнам не наближатись і не кидати в Ректора ні списів, ані стріл,— він сам хотів здобути славу перемоги над троянським вождем.

Ось обидва герої вже вчетверте проминули Скамандрові джерела, і тоді всевладний Зевс поклав на свої золоті терези два жереби смерті: один — Ректорів, другий — Ахіллів. Тільки-но Зевс підняв терези догори, відразу ж Ректорів жереб потягло вниз, до похмурого Аїда. Мусив срібнолукий бог Аполлон покинути приреченого героя, Афіна ж Паллада, сяючи очима, спустилася, невидима, до Пеліда й мовила слово крилате:

— Славний Ахілле, Зевсів улюбленцю! Незабаром ти повернешся 1 дц війська, осяяний славою,— Ректор не витримає герцю з тобою.

Тож спочинь трохи, поки я умовлю Ректора стати до бою.

Послухався мудрої ради Ахілл і став, спершись на свій великий і ясеновий спис із мідним вістрям. А яснозора Афіна Паллада поспішила до Ректора, прибравши подобу його рідного брата Деїфоба.

— Брате мій, спинися! — крикнула підступна богиня Деїфобовим голосом.— Зачекаймо тут Пеліда й боронімося вдвох.

— О Деїфобе! — вигукнув радісно Ректор.— Ти завжди був мені миліший за інших братів. А тепер я шаную тебе усім серцем ще дужче: тільки ти наважився вийти з міста мені на підмогу.

— О, коли б ти бачив, — вела далі Афіна,— як поважні наші батько й мати та всі вірні друзі обіймали мені ноги й благали не

виходити з міста. Але тривога за тебе перемогла, і ось я тут. Тож зустріньмо сміливо Ахілла й погляньмо, кому нарешті засяє слава звитяги.

І от герої зустрілись. Та ще не здіймаючи зброї, шоломосяйний Ректор промовив: [176]

— Годилося б нам покликати в свідки блаженних богів і скласти їм священну клятву про те, що жоден із нас не знущатиметься з переможеного. Я ладен обіцяти: якщо Зевс-олімпієць подарує перемогу мені, я не ганьбитиму мертвого ворога і тільки зніму обладунок та зброю, а тіло віддам ахеям. Гадаю, Ахілле, так само вчиниш і ти.

Проте Пелід суворо глянув спідлоба й відказав:

— Навіщо, ненависний Гекторе, ти вигадуєш якісь угоди? Ніколи їх не буває між хижим левом і людиною, ніколи не доходять щирої згоди вовк і вівця. Завжди вони замишляють одне проти одного тільки лихе. Не може бути й поміж нами ніякої згоди. Хтось із нас упаде отут мертвий на радість лихому Арею, богу війни. Тож ладнайся до бою. І знай: вже немає тобі рятунку, незабаром грізна Афіна Паллада приборкає тебе моїм гострим списом. Тепер нарешті я помщуся за друзів", що ти їх безжально убив.

Так сказав Ахілл і щосили метнув важкий спис. Однак блискучий Гектор встиг ухилитись, і спис пролетів у нього над плечем та ввігнався у землю. Ту ж мить Афіна вирвала його і потай від Гектора повернула Пелідові.

— Ти схибив, богорівний Ахілле! — глузливо вигукнув Гектор,— А сам нахвалявся мене вбити. Та я не злякався. Ні, твоя зброя може влучити не в спину мені, як боягузові, а в

груди, коли вже Зевс судив мені смерть. Але тим часом стережись мого списа. О, як швидко скінчилася б війна, коли б не стало тебе, бо ти — найбільше лихо для Трої!

Кинув блискучий Гектор свій довжелезний спис і не схибив: мідне вістря вдарилося просто в Ахіллесів щит, але не пробило дарунка бога-митця. Збентежився Гектор, бо не мав іншого списа, і став кликати Деїфоба, щоб подав йому свого. Але Деїфоба ніде не було. Збагнув тоді Гектор, що сталось, і мовив:

— Горе! Тепер сам я бачу, що вічні боги прирекли мене на смерть. Ошукала мене Афіна Паллада, а мій брат Деїфоб і не виходив із міста. Вже за плечима у мене стоїть чорна смерть, і немає від неї рятунку. То хай я загину із славою в тяжкім бою і здійсню подвиг на спогад далеким нащадкам.

І Гектор, витягши свій довгий, важкий меч, кинувся на Ахілла. Так кидається дужий гірський орел згори, крізь темні хмари, на свою здобич — на ягня або зайця. Однак не гаявся і Пелід. Страшний, могутній він був у яснім обладунку, з величезним, гарним щитом, [178] що захищав йому груди; на високому шоломі грізно маяла в повітрі від кожного руху пишна золота грива — витвір кульгавого бога Гефеста.

Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі

Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,

Сяяло так і відточене вістря на списі в Ахілла,

Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо

І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.

Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,

Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.

Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,

Горло біліло,— найшвидше душі там сягає загибель,-

Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий...

Тяжко впав троянський вождь на землю, аж забряжчала на нім ясна міднокована зброя. Та знемагаючи, з останніх сил Гектор проказав:

— Заклинаю тебе, Ахілле, твоїм життям і життям твоїх кревних — не ганьби мого тіла. Багато золота, міді й усякого добра — скільки схочеш — дадуть мої старі батьки за мертвого сина, щоб оплакати його і вшанувати жалобним вогнем як годиться.

Проте безжальний Пелід суворо відмовив:

— Не благай мене і марно не згадуй моїх кревних. І на викуп не сподівайся. Хоч би твій батько Пріам дав викупного у двадцять разів більше, ніж дають інші, а на додачу ще стільки щирого золота, скільки ти важиш, все одно рідна мати не оплаче тебе на смертному ложі, а троянці не вшанують жалобним вогнем.

Вже конаючи, Гектор ледь чутно сказав:

— Навіщо я даремне благав? Адже знаю: в тебе залізне серце у грудях. Але бійся гніву богів. Він скоро спіткає тебе, і

біля Скейської брами ти помреш від руки мого брата Паріса та далекосяжного бога Аполлона.

Тяжко зітхнув востаннє Гектор, і з тужливим зойком одлетіла його душа до похмурого Аїда, плачучи з долі своєї та сумуючи за втраченою силою і квітучою молодістю.

Витяг з мертвого Гектора свій спис звитяжний Ахілл, кинув на землю і взявся знімати з трупа коштовну зброю, залляту кров'ю. До нього миттю позбігалися ахеї, охочі зблизька глянути на троянського [179] вождя, і кожний, дивуючись з дужого гарного тіла, зловтішно колов його списом.

— Друзі, вожді та радники ахейського війська! — голосно гукнув — Пелід.— Убив я того, хто завдав нам більше лиха, ніж усі вороги вкупі. Вся Троя шанувала його як безсмертного бога. І ось він лежить переможений біля наших ніг. Тепер ми могли б рушити на Трою, але кличе мене вірний друг Патрокл, ще не оплаканий і не похований досі. Тож вернімось до кораблів!

І гордий своєю перемогою Ахілл задумав ганебне діло — звелів прив'язати мертвого Ректора за ноги до бойової колісниці, сам став на неї і високо підняв скривавлену зброю троянця. Тоді вйокнув на коней, і вони слухняно помчали.

Хмарою знялася курява над мертвим Ректором, що його тягли вітроногі коні, темні кучері змішалися з піском, билася об каміння голова, колись велична і гарна, а тепер приречена Зевсом до лютої наруги на рідній троянській землі.

Побачила з міського муру старенька Гекаба свого любого сина і зайшлася плачем, заквилила у тузі страшній, рвучи на собі довгі коси. Тяжко стогнав і батько, сивий Пріам, та в

розпачі рвався з рук вірних друзів, що не пускали його вийти за браму.

— Пустіть мене, пустіть! — благав крізь сльози старий.— Я поспішу за Ахіллом і благатиму його віддати мені синове тіло. Може, він вшанує мою сиву голову і згляне́ться на старість мою безпорадну, бо ж має батька такого, як я. А скількох моїх синів у розквіті віку вбив кровожерний Пелід! Та сумуючи за всіма, я ніколи так не побивався, як за Ректором. Він був наша втіха, і гордість, і слава велика священної Трої.

Усі — воїни, жінки і старі — збіглися на мур і ридма ридали за блискучим героєм. Одна тільки Андромаха ще нічого не знала. У далекім палацовім покої вона старанно ткала пурпурову тканину, розсипаючи по ній золоті візерунки. А служницям звеліла нагріти великий казан води, щоб Ректор міг добре помитись, коли повернеться з бою.

Раптом Андромаха почула страшні зойки і розпачливий крик, що линув з міського муру. Ткацький човник випав їй з рук, ноги підломилися, та, зібравшись на силі, вона гукнула двох пишнокосих служниць:

— Ходімо зі мною. Я хочу знати, що сталось. [180]

Мовивши так, із покоїв побігла вона, як менада,

З трепетом серця, за нею слідом поспішали служниці.

Щойно дісталась до вежі й мужів, що юрбою стояли,

Вибігла швидко на мур і побачила здалеку тіло

Мужа, від міста нещадно волочене. Бистрії коні

Мужа її волокли до ахейських човнів глибодонних.

Темної ночі імла повила їй зволожені очі,

Навзнак, зомлівши зненацька, упала вона непритомна.

Нарешті отямилась Андромаха і залилася пекучими слізьми. Немає Ректора, зосталася вона, невтішна вдова, з маленьким сином Астіанактом, безборонним сиротою. Хто захистить їх? Хто захистить тепер Трою?

Тяжко плакала Андромаха, і плакало з нею все Пріамове місто священне.

ПОХОРОН ВІРНОГО ПАТРОКЛА

Так сумували трояни у цілому місті. Ахеї ж,

До кораблів підійшовши й до хвиль Геллеспонту, спішили

Кожен на свій корабель, і всі порозходились швидко,

Крім мірмідонян, що їм розійтися Ахілл не дозволив.

— О воїни, любі моєму серцю! — мовив Ахілл до своєї дружини.— Не поспішайте розпрягати дзвінконогих коней. Хай ми тричі об'їдемо на бойових колісницях навколо Патроклового тіла і вгамуємо наші роз'ятрені душі надгробним плачем.

Уголос заплакав Пелід, а за ним усі мірмідонці, женучи пишно-гривих коней круг тіла славного героя. Тричі промчали вони, а тоді Ахілл спинив своїх коней, зійшов із колісниці й, поклавши руки Патроклові на груди, скрушно сказав:

— Радій, вірний Патрокле! Я все зроблю, щоб ти з великою шаною зійшов у підземну пітьму.

І по тих словах Ахілл кинув Патроклові до ніг тіло блискучого Ректора, кинув обличчям у порох та й пішов собі геть. [182]

Мірмідонці порозпрягали коней, що нетерпляче іржали, познімали бойові обладунки і всі посідали перед Ахілловим кораблем — вождь пригощав їх, поминаючи друга.

Під ножами різників падали білі бики, вгодовані кози, барани і свині, кров ручаями струміла навколо Патрокла, і невдовзі смачно зашкварчала печеня на численних багаттях.

Сам же Ахілл у супроводі ахейських вождів подався до намету царя Агамемнона. Там на нього вже чекали, і служники гріли воду у величезнім казані, щоб мірмідонський вождь змив із себе бруд і загуслу кров. Та відмовився похмурий герой.

— Клянуся Зевсом, наймогутнішим богом,— вигукнув він,— поки не поховано Патрокла, я не змию зі свого тіла ворожої крові! Сядьмо, друзі, тепер до жалобної учти, а завтра вранці звели, Агамемноне, привезти з лісу дров для великого погребного вогнища. Хай безжальний вогонь знищить смертне тіло Патрокла, забере його з-перед наших очей, щоб військо знову могло шикуватись до бою.

Після учти ахейські вожді розійшлися по своїх наметах і вклалися спати. Довго не спав тільки Пелід: лежачи на березі невгамовно-шумливого моря, він тяжко зітхав, сумуючи за другом. А коли нарешті здолав Ахілла сон, з'явилася йому душа вірного Патрокла, така ж, наче був він живий, і в такі самі шати убрана. Стала вона в головах і знайомим голосом мовила:

— Поглинула мене чорна смерть і незабаром прийде по тебе, Ахілле, бо тобі судилося загинути під високими мурами Трої. З

, юнацьких літ жили ми з тобою під одним дахом, у домі старого Пелея. Тож хай і по смерті кістки наші спочивають разом, в одній спільній урні — у тій золотій амфорі, що подарувала тобі мати-богиня. Хотів був Пелід обійняти вірного друга, та Патроклова душа, наче дим, уникла його рук і з тихим шелестом пройшла крізь землю. Вражений Ахілл зірвався на ноги і в розпачі крикнув:

— Богове! Невже і справді в Аїді від нас зостається тільки душа— і подоба, а життя навіки щезає?

Сльози нестримно полилися Ахіллові з очей, і так у пекучих сльозах зустрів він світосяйну Еос.

Ще ледь зажевріло на сході, а вже за наказом владущого Агамемнона великий загін воїнів на чолі зі славним Меріоном подався з мулами в ліс, що зеленів по схилах високої Іди, багатої на джерела. Під дужими ударами падали густоверхі дуби один за одним, щоб того ж таки дня на березі сивого моря спалахнути погребним вогнем. [183]

Ахілл сам обрав місце на крутому березі, де згодом мали насипати могилу Патроклові і йому. До того місця позносили дубові колоди та гілля, і все військо зібралося довкола.

Ось з'явилися на бойових колісницях мірмідонці, а попереду них дружинники урочисто несли Патроклове тіло. Голову померлому підтримував Ахілл — він проводжав свого вірного друга в останню путь.

На знак жалоби воїни зрізали собі на голові пасма волосся і кидали їх на Патроклове тіло. Пелід і собі зрізав кучері і поклав їх другові в холодну руку, і всі, хто стояв поблизу, не могли стримати сліз.

Тим часом воїни вже розпалили вогнище завширшки і завдовжки сто ступнів, і ахейські вожді у скорботі великій поклали Патроклове тіло нагору. Поруч поставили коштовні амфори з духмяним олієм та медом, а до ніг кинули щойно забитих коней, биків і овець.

Та вогнище горіло кволим вогнем, і марно воїни роздмухували його з усіх боків — дрова не займалися. Тоді Пелід, одійшовши убік, став голосно молитися дужим вітрам Борею й Зефірові, благаючи їх прилетіти й розбурхати жалобний вогонь.

Відразу почула ту ревну молитву золотокрила Іріда й легкою вісницею помчала до палацу вітрів. Стала там на каміннім порозі, і всі вітри підвелись їй назустріч, запрошуючи кожний до себе. Та відмовилася золотокрила богиня — вона поспішала до течії Океану — і тільки переказала Бореєві й Зефіру Ахіллові слова.

Не гаючись подалися вітри на поміч. Аж засвистіло над землею, як полетіли вони, женучи небом поперед себе темні хмари і здіймаючи високі хвилі на морі. Нарешті вітри дісталися вогнища і заходилися круг нього.

Застогнало полум'я, зашипіло, яскравим вогнем зайнялися дубові колоди і довго горіли, майже всю ніч. І всю ніч ходив навколо вогнища зажурений Ахілл із золотим келихом у руці — він робив узливання вітрам та плакав тужно за другом.

Аж як зійшла над землею світоносна Еос і золоті її шати заясніли над морем, Борей і Зефір одлетіли, яскраве полум'я вщухло і вогнище стало поволі згасати. Ахейські вожді залили його пурпуровим вином і склали, тяжко зітхаючи, Патроклові білі кістки до золотої урни, накрили її тонким полотном і засипали землею там, де мала височіти згодом спільна могила славетних друзів — Ахілла і Патрокла.

А тоді на шану померлому почалися великі грища, що тривали до самого заходу сонця. [184]

Перші вийшли змагатися славні кінники. Пелід звелів винести багаті дарунки й пообіцяв їх тим, хто виграє у перегонах, але сам, повитий чорною журбою, не взяв участі у грищах.

— Якби ми ховали не Патрокла,— сказав він ахейським вождям,__

то я напевне дістав би першу нагороду, бо немає прудкіших коней за тих, що дав мені батько Пелей, а йому подарував сам бог Посей-дон. Ті коні безсмертні й досі тужать за Патроклом — незрушно стоять, похнюпившись, і їхні пишні гриви звисають аж до землі. Та і я від горя знемігся. Ви ж, друзі, виходьте на своїх колісницях вперед і за моїм знаком рушайте чимдуж ген до того всохлого дуба, а тоді миттю вертайте назад.

І от виїхали та стали уряд найкращі їздці: перший — благородний Евмел, син Адметів, що завжди був попереду в кінських перегонах. Поруч став на своїй колісниці могутній Діомед, стримуючи прекрасних Енеєвих коней — Діомед відняв їх у бою, а Енея встиг урятувати бсг Аполлон. Далі стала колісниця русокудрого Менелая Атріда, а за ним виїхав Антілох, доблесний Несторів син.

Угледівши Антілоха, старий Нестор підійшов до нього і стиха промовив:

— Мій сину, коні в тебе не такі прудкі й легкі, як в інших героїв, тож покладайся більше на себе, на спритність свою і вміння правити кіньми. Тільки гляди: не скаліч коней і не зламай колісниці собі на ганьбу.

Уважно вислухав Антілох батькову раду і запам'ятав кожне слово. За Антілохом виїхав на своїй бойовій колісниці славний Меріон, товариш знаменитого крітського володаря Ідоменея.

Всі одночасно бичами на коней вони замахнулись,

Хльоснули віжками лунко і окриком грізним погнали

Вчвал їх. І коні помчали вперед по широкій рівнині

Від кораблів бистрохідних. І хмарою ніби чи вихром

Курява в них з-під грудей аж до самого неба сягала.

Й гриви у коней швидких розвівалися з вітру диханням,

Повози ж їх то землі многоплідної ледве торкались,

То у повітря злітали. І, стоячи на колісницях,

Правили кіньми візничі, й звитяги жадобою кожне

Билося серце, і коней своїх підбадьорював кожен

Криком, і, куряву знявши, летіли вони по рівнині.

[185]

Одразу ж вирвалися наперед Евмелові коні. Даремно могутній Діомед хльоскав своїх батогом — Евмел упевнено йшов перший. Сльози гніву й досади навернулися Діомедові на очі, і яснозора Афіна Пал-лада, завваживши це, поспішила на поміч своєму улюбленцеві. Дужою рукою зламала вона дишло в Евмеловій упряжці, і коні злякано потягли врізнобіч, а сам Евмел упав із колісниці й добряче забився.

Перший мчав тепер Діомед, за ним поспішав Менелай, а його вже наздоганяв Антілох. У тому вузькому, небезпечному місці, де джерельна вода розмила дорогу, Антілох узявся обганяти Менелая.

— Що ти робиш? — скрикнув той.— Чи глузду позбувся? Переженеш мене далі, де ширше. А тут ми перечепимося колесами й розіб'ємося обоє.

Та Антілох удав, що не чує, і ще дужче погнав своїх коней. Ось уже обидві колісниці мчать поруч, а дорога все вужчає. Не витримав Менелай і натяг віжки, пропускаючи вперед Антілоха.

Так вони і примчали назад: перший за змилених конях — Діомед, другий — Антілох, а відразу за ним — розгніваний Менелай. Незабаром прибув і Меріон, а останній, далеко відставши, пішки прийшов Евмел, тягнучи колісницю і женучи попереду себе коні. Та Ахілл обдарував і Евмела коштовним дарунком, бо знав, який це блискучий їздець, і пожалів його у біді.

Не тамуючи гніву, Менелай голосно ганьбив Антілоха за підступність і дурість. Тоді Антілох підвів до Менелая коня, що одержав у нагороду, і чемно промовив:

— Угамуй нарешті свій гнів, о Зевсів нащадку, бо я ж молодший за тебе, а ти і родом старший, і доблестю вищий. Ти ж знаєш, як замолоду люди піддаються своїм почуттям і не коряться розумові. Тож не гнівись і візьми мою нагороду — коня, а коли цього замало, то я принесу тобі ще багаті дарунки. Я все ладен віддати, аби тільки не втратити твоєї щирої дружби і не прогнівити безсмертних богів.

Зрадів тим словам ясночолий Менелай, і серце у грудях йому аж забилося дужче.

Наче ранковими росами вмите колосся зернисте

На половіючій ниві, що вся вже наїжилась збіжжям,-

Так же і серце у грудях твоїх, Менелаю, зраділо.

— Еге ж, я розгнівився сьогодні на тебе,— сказав утішений Менелай.— Ніколи ти не був зухвалим і зарозумілим. Тільки сьогодні [186] буйна молодість здолала в тобі світлий розум. Але твій батько, твій брат і ти сам багато зробили для мене, припливши сюди, до високої Трої. Тож я не візьму в тебе коня, хоч по правді нагорода належить мені. Хай усі міднозбройні ахеї бачать, що в мене серце не жорстоке і справедливе.

Так помирилися славні герої, а богорівний Ахілл підніс золотий келих старому Несторові і всім на втіху лагідно мовив:

— Візьми цей келих, о старче, і збережи на згадку про похорон мого вірного друга Патрокла. Це нагорода тобі на знак шани, бо ти вже не можеш змагатися ні в перегонах, ні в кулачнім двобої, ні в боротьбі, долає тебе тяжка старість. Та всі ми знаємо, що колись ти був непереборний у грищах, тож і сьогодні шануєм тебе.

Подякував щиро володар пілоський Пелідові й порадив провадити далі змагання.

І грища тривали. Спершу билися навкулачки два дужі герої Епей і Евріал, і хоч колись, як ще ховали царя Едіпа, Евріал переміг усіх суперників, тепер він не встояв перед хоробрим Епеєм. Але нагороду від щедрого Ахілла дістали обидва: Епей — великого, ще не приборканого мула, а Евріал — чималий келих із подвійним дном.

Тоді вийшли в коло боротися могутній Еант Теламонід і хитромудрий Одіссей. Обхопили герої один одного дужими руками, аж спини в них затріщали і рясний піт зросив їм рамена і груди. Довго змагалися вони — Еант брав силою, а Одіссей — хитрістю і підступом, тож обидва були рівні в борні. Побачив це Пелід і дав обом однаково дорогі нагороди.

До самого вечора тривали грища. Герої змагалися з бігу, стріляли з луків, метали списи й важкі диски. Найкращі нагороди дісталися обом Еантам, Діомедові, Одіссею, Меріонові та владущому Агамемно-ну. І тільки надвечір усі розійшлися по своїх кораблях та наметах.

ПРІАМ ВИКУПОВУЄ МЕРТВОГО СИНА

Ігри скінчились, і всі порозходились люди ахейські.

По кораблях своїх бистрих, бажаючи швидше вечері

Й сну зажити солодкого. Тільки Ахілл свого друга

Згадував любого й плакав, і сон, що усіх підкоряє,

Не подолав його, все він на ложі своєму метався

Й журно спогадував силу могутню і мужність Патрокла,

Скільки удвох пережить довелось їм і лиха зазнати

В битвах тяжких з ворогами і в хвилях бурхливого моря.

Все це спогадував він, рясні проливаючи сльози.

Нарешті Ахілл підвівся і вийшов з намету надвір. Довго блукав він, засмучений, берегом шумливого моря, а коли почало вже світати, запряг баских коней у колісницю, до неї ззаду прив'язав ременем Гекторове тіло і тричі проволік його навколо Патроклової могили. А тоді кинув труп долілиць у порох і подався до свого намету.

Одинадцять днів пролежав мертвий Гектор у таборі в Ахілла, і той щодня тричі тягав його кіньми навколо могили вірного друга. [188]

Але тіло блискучого Гектора було, як і за життя, прегарне. То далекосяжний бог Аполлон, жаліючи великого героя й після смерті, невидимо прикрив його золотою егідою, і та захистила смертне тіло від тління.

Не тільки Аполлонові, але й іншим блаженним богам на захмарнім Олімпі прикро було дивитися на те, як гнівний Пелід знущається з мертвого Гектора. Спершу вони надумали викрасти його тіло у мірмідонців, але Гера, Афіна Паллада і Посейдон, що й досі люто ненавиділи троянців, стали їм на заваді.

— То згадайте, нещадні! — запально вигукнув тоді срібнолукий Аполлон, звертаючись до олімпійців.— Згадайте, як щиро Гектор нас шанував, як часто приносив багаті жертви

безсмертним і робив узливання найкращим вином. А тепер його тіло ганьбить жорстокий Ахілл, помщаючись за смерть свого вірного друга. Та на війні люди втрачають і більше — брата чи сина, однак, гірко оплакавши їх, нарешті заспокоюються, бо Мойри дають людям терплячі серця, здатні витримати найгіршу скруту і горе. Пелід же, наче лев кровожерний, палає дикою люттю і забуває про почуття, притаманні людині,— про милосердя і совість.

Так сказав Аполлон, і всі боги згідно мовчали, тільки волоока Гера знову взялася сперечатися з ним. Але темнохмарний Зевс владно урвав їй мову:

— Годі, поважна Геро, гнівитися. Гектор і справді був найдостой-ніший з-поміж усіх троянців і завжди щиро шанував нас, безсмертних. Покличте до мене негайно богиню Фетіду, хай вона умовить свого смертного сина віддати Гекторове тіло за велике викупне батькам.

Відразу ж золотокрила Іріда, легка, наче вітер, злетіла з захмарного Олімпу і прожогом стрибнула в розбурхане море, аж застогнала темна безодня навкруг.

На дні моря, в глибокій печері, сиділа серед принишклих нереїд засмучена Фетіда. Журилася вона за свого смертного сина, якому . судилося незабаром померти під високими мурами Трої, далеко від рідного дому.

Дізнавшись від золотокрилої вісниці, що її кличе Зевс, Фетіда вбралася в чорні шати — чорніших уже не буває — і подалася за Ірі-дою. Розступилися бурхливі морські хвилі перед обома богинями, вийшли ті на берег і легко, наче хмарки, злетіли на сніжно-білий Олімп.

Зевс задумано сидів у колі блаженних богів, та відразу ж підвелась [189] яснозора Афіна Паллада і поступилася місцем Фетіді. Поважна Гера піднесла срібноногій богині, ласкаво припрошуючи, золотий келих, повний по вінця божистим нектаром. А тоді громовладний Зевс мовив слово крилате:

— Я знаю, Фетідо, яке тяжке горе ятрить тобі серце. Але хоч і знаю, та мушу сказати, навіщо покликав тебе сюди. У нас на Олімпі зчинилася сварка через твого сина і вбитого Гектора. Дехто з богів надумав викрасти тіло троянського героя, але я хочу і тут всю славу віддати Ахіллові, щоб і надалі зберегти в твоїм серці до мене любов і пошану. Спустися тепер до сина і скажи, що на нього розгнівилися боги, а я — найдужче за всіх. Годі йому знущатися з мертвого Гектора, хай за велике викупне віддасть його батькові, старому Пріаму. А в Трою я пошлю легкокрилу Іріду.

Відразу ж Фетіда слухняно злетіла на землю виконувати Зевсову волю, а батько всіх безсмертних і смертних підкликав прудконогу Іріду і мовив:

— Поспіши до священної Трої та перекажи царю Дарданіду Пріаму, щоб ішов з великим, коштовним дарунком до Ахілла викуповувати тіло свого славетного сина. Тільки хай іде сам, без ніякого почту, хіба що старого служника може взяти з собою — погонича мулів, які везтимуть викупне, а назад — мертве тіло. І ще скажи: хай Пріам не боїться ні смерті, ні глуму: богорівний Ахілл має і розум, і совість, отож старого батька, вбитого горем, він пожаліє.

Мовив він так. Іріда як вихор із вістю помчала,

В дім до Пріама ввійшла вона й плач там застала й ридання.

Діти сиділи в журбі серед двору круг батька старого,

Слізьми свою окропляючи одіж, а батько між ними,

В плащ свій закутавшись щільно, лежав; запорошена пилом

Дуже потилиця й вся голова була у старого...

Перед Пріамом спинившись, провісниця Зевсова стиха

Заговорила, і раптом обняв йому трепет коліна.

Переказала золотокрила вісниця несхитну Зевсову волю Дарданідові й геть полетіла, а старий цар звелів синам хутчій запрягати мулів у повіз і коней у колісницю, а тоді гукнув вірну дружину Гекабу і розповів їй щиро про все.

Гірко заплакала старенька і взялась умовляти Пріама не йти до ахеїв, бо там напевне чекає на нього ганьба і смерть. [190]

— Ні, не переч,— мовив Пріам,— і не віщуй нічого лихого. Сам всемогутній Зевс посилає мене до ворожого стану. А коли й справді Ахілл мене вб'є, то я радо помру, обіймаючи мертвого сина.

По тих словах Пріам повідчиняв численні скрині в покої та заходився складати докупи коштовні дарунки Ахіллові: барвисті килими, тонкі покривала, святкові шати, плащі й хітони — всіх було по два-, надцять. Ще він додав десять талантів щирого золота, кілька три-ножників, що кожний був вартий десятьох биків, чималі казани і великий золотий келих — коштовний дарунок фракійців.

Тим часом сини ще барилися з мулами й кіньми, і старий батько розгнівився та добре нагримав на них. Кинулися сини виносити з палацу багаті дарунки, складати їх на повіз з мулами, а батькові підвели бойових коней із колісницею. Та перш ніж стати на неї, Пріам вимив чисто руки і, взявши з Гекабиних рук великий келих з вином, став робити узливання й молитись:

— Батьку наш, всевладний Зевсе! Вчини так, щоб в Ахілла я викликав приязнь і жаль. А на знак доброї волі пошли мені вісника-птаха, найдужчого і наймилішого тобі серед птаства усього. Як побачу праворуч той добрий знак, то вже спокійно подамся до міднозбройних ахеїв.

Так він молився Громовержцю, і вчув його Зевс велемудрий,

І надіслав він орла, найпевнішого віщого птаха,

Темнопір'ястого звірів ловця, що беркутом зветься.

Наче у високоверхих покоях багатого мужа

Двері з міцними запорами, саме такими завбільшки

Крила обидва були у орла. Над містом праворуч

Він пролетів. Цю ознаку побачивши, вельми зраділи

Люди троянські, серця їм у грудях усім звеселились.

Став тоді Пріам Дарданід на свою бойову колісницю і погнав коней до міської брами, аж луна від дзвінких копит розляглася навколо. А на повозі з мулами їхав мудрий оповісник Ідей — він

віз багаті дарунки. Велика юрба проводжала Пріама, всі плакали й тяжко зітхали, наче виряджали його на смерть.

Та поволі юрба рідшала, а вже за Скейською брамою, в полі, всі кревні й друзі попрощалися з Пріамом і повернули назад, до міста.

Пріам із вірним Ідеєм подалися самі до ахейського стану. Побачив їх із захмарного Олімпу могутній Зевс — сивих, старих, самотніх серед рівного поля — і, зласкавившись, гукнув свого сина Гермеса: [191]

— Любий сину! Ти завжди охоче допомагаєш смертним, тож тепер поможи Пріамові й проведи його непомітно через ахейський стан до намету Ахілла Пеліда.

Швидко спорядився Гермес, прив'язав до ніг золоті сандалії, що легко носили його і над морем безкраїм, і скрізь над землею, а в руки взяв свій чарівний жезл, яким навіював на людей сон або миттю будив поснулих.

Діставшись троянської долини, Гермес прийняв подобу юнака в найкращому, весняному віці — на його привітнім обличчі ще тільки сіявся вус.

Уже западав присмерк, і Пріам з Ідеєм, проминувши високу могилу славетного їла, спинилися біля річки напувати мулів та коней. Тоді Ідей і побачив здаля якогось чужинця.

— Озирнися, Пріаме! — злякано скрикнув Ідей.— Якийсь чоловік прямує сюди, може, хоче нас повбивати? То тікаймо від нього на колісниці! Ні, вже не встигнемо. Треба навколішки благати в нього милосердя.

З жаху старому Пріамові запаморочилося в голові, ноги йому помліли, а сам він наче скам'янів і стояв незрушно.

Наблизився до нього Гермес і, взявши за руку, лагідно мовив:

— Куди це ти, старче, женеш уночі, коли всі спочивають, своїх коней і мулів? Хіба ж не страшні тобі зловорожі ахеї? Аби вони дізнались, які скарби ти везеш, а вас тільки двоє, немічних, старих, то непереливки вам би було. Але не турбуйся: тепер я боронитиму вас, бо ти нагадав мені рідного батька.

— Любе дитя,— озвався тоді Пріам,— певне, сам Зевс-олімпієць простер наді мною свою руку могутню, бо дав у супутці тебе, людину прегарну на взір і на зріст, та ще й справедливу і мудру. Мабуть, хлопче, ти доброго роду?

— Ти не помилився, о старче! Тож тепер скажи, не криючись, куди везеш скарби. Чи вже всі тікають із священної Трої, відколи загинув її оборонець, славетний твій син, гроза ахейського війська?

— Хто ти? Скажи!-здивувався Пріам. Та юнак вів із запалом далі:

— Я часто бачив шоломосяйного Гектора в бою ще тоді, як богорівний Пелід, гніваючись на Агамемнона, не дозволяв нам із троянцями битись. Я — мірмідонець, Ахіллів дружинник, і вийшов сюди обдивитися поле, бо завтра тут знову бій спалахне. Вже ахеям обридло сидіти без діла. [192]

— Якщо ти справді з Ахіллової дружини, юначе, то благаю тебе,

скажи мені правду: чи Гекторове тіло і досі лежить у вашому стані, а чи Пелід уже звелів порубати його на шматки та кинути голодним собакам?

— Ні, старче, до тіла твого сина ще не доторкнулись ані хижі

птахи, ані голодні собаки. Лежить воно перед мірмідонськими кораблями вже дванадцятий день, і щоразу на світанку Ахілл нещадно тягає його круг могили свого вірного друга Патрокла, але покалічити тіла не може. Ось побачиш, як лежить мертвий Гектор — свіжий, наче щойно вмитий, без жодної цятки чорної крові чи бруду. Навіть позатягало всі глибокі рани, що їх завдали вже мертвому героєві списи безжальних ахеїв. Так дбають за Гектора, навіть по його смерті, боги-олімпійці!

Зрадів старий Пріам і, діставши коштовний келих, колишній дарунок фракійців, простяг його юнакові.

— Прийми від мене цей келих, юначе, і не кидай самих нас тут серед поля, а проведи до Ахілла.

— Отче, я не можу взяти дарунка, призначеного Пелідові — боюсь його гніву і помсти. А проводарем твоїм я буду і так.

По тих словах Герм-ес скочив до Пріама на колісницю, взяв у могутні руки віжки, й коні жваво побігли. Не відставали від них і мули з повозом.

Невдовзі під'їхали вони до великого рову й валу перед ахейськими кораблями. Біля брами нічна сторожа саме посідала вечеряти. Та Гермес наслав на вартових сон, а як вони

всі поснули, розчинив браму, і колісниця з повозом вільно проїхала в табір.

Нарешті дісталися вони Ахіллової домівки — її звели мірмідонці, нарубавши в лісі ялицевих колод і нарізавши для даху м'якого очерету. Навколо все подвір'я було обведене високим парканом, а брама замикалася на такий величезний засув, що ахеї утрьох ледве зрушували його і тільки Пелід міг сам один його засувати.

Зате Гермес легко розчинив браму і, в'їхавши на подвір'я, зіскочив із колісниці на землю та й мовив слово крилате:

— Старче Пріаме! Я — Гермес, бог безсмертний, що спустився з Олімпу до тебе, сповнивши волю нашого батька, всевладного Зевса. Тепер мені час вертати додому, бо не личить богові прилюдно виявляти ласку смертному мужу. Ти ж іди до Ахілла, обійми його коліна і благай ім'ям його сивого батька та пишнокосої матері, ім'ям його любого сина віддати тобі мертвого Гектора. [194]

І Гермес непомітно щез, як завжди щезають блаженні боги, а Пріам, лишивши Ідея стерегти викупне, подався до Ахілла. Той саме кінчив вечеряти, і двоє мірмідонців прибирали зі столу. Віддалік сиділо ще кілька воїнів.

В дім увійшов непомітно великий Пріам і, схилившись,

Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати

Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.

Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,

На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши

В дім до багатого мужа, подив у всіх викликає,-

Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши.

Упав до ніг могутньому героєві старий Дарданід і став його слізно благати:

— Згадай, богорідний Ахілле, свого сивого батька Пелея, що, як і я, стоїть уже на порозі скорботної старості. Може, саме тепер і його хтось кривдить, та немає кому боронити старого й біду відвернути. Та все ж він щасливіший за мене, бо знає принаймні, що ти живий, і сподівається хоч перед смертю побачити любого сина. В мене було п'ятдесят синів, та скільки полягло їх за Трою священну! І скільки полягло від твоєї руки! А тепер загинув найкращий, найлюбіший мій син, що був обороною й місту, і війську. Я привіз тобі багаті дарунки, тільки віддай мені мертвого сина! Бійся, Ахілле, кари богів і згляньсь ласкаво на мене, старого, згадавши батька Пелея. Я ж бо нещасніший за нього, бо мушу робити нечуване в світі — цілувати руки вбивцеві моїх синів!

Від спогаду про батька сльози навернулися Ахіллові на очі, він гірко заплакав, сумуючи за батьком і за вірним Патроклом, а долі, припавши йому до ніг, невтішно плакав старий Пріам. Зітхання і плач лунали в покої. Та переміг себе врешті Ахілл, підвівся і, глянувшись на сивину, підвів старого.

— Справді, Пріаме, багато зазнав ти скорботи! — мовив Пелід.— Але як же ти зважився прийти до ахейського табору і стати перед очі тому, хто стількох твоїх славних синів позбавив життя? Мабуть, у тебе не серце, а криця. Та заспокойся і сядь відпочити сюди ось у крісло. Хоч як нам боляче, але сховаймо

глибоко в серці журбу і скорботу, бо й найревніші сльози тут не зарадять. Видно, таку вже долю напряли нам Мойри жорстокі. На Олімпі, при вході у Зевсів [195] палац, стоять дві великі амфори, повні дарів; в одній — щастя, а в другій — злидні та горе. От і дає Зевс усім смертним із тих амфор чи більше, чи менше дарів — як кому схоче. Мого батька Пелея ще замолоду блаженні боги добре вщедряли. Поміж усіх людей вирізнявся він щастям, багатством, владою, і дружиною йому стала безсмертна богиня. Та горе не минуло і його — не мав він дітей, нащадків славетного роду. Один тільки син у Пелея — це я, але житиму я зовсім недовго і старості його не догляну. Знаю, Пріаме, що й ти колись був щасливий, що твоя влада і слава сягали від хвиль Геллеспонту до Фрігійських гір і до скелястого Лесбосу. І ще далі линули чутки, який ти щасливий синами й багатством. А нині горе і плач панують у Трої.

— Так, горе і плач,— озвався старий.— І не садови мене відпочивати у крісло. Ще лежить непохований Гектор. Віддай його швидше мені, а сам прийми багаті дарунки, хай вони будуть тобі на радість, бо ти дозволив мені жити і сонцю радіти.

Глянув спідлоба герой і похмуро промовив:

— Не досаждай мені, старче, я і сам збирався віддати тобі твого сина. Так звеліла мені мати Фетіда, спустившись з Олімпу від Зевса. Та й тебе, певно, проводжав сюди хтось із безсмертних, бо ні варта, ні інші воїни вас не перепинили і не забрали багатих дарів. Тож не квап мене даремно, щоб я не розгнівився і не порушив Зевсової волі.

Злякався Пріам і замовк. А богорівний господар гукнув двох воїнів і вийшов надвір. Ті порозпрягали коней і мулів, одвели старого Ідея до намету, а самі взялися переносити коштовні дари. Тим часом служниці обмили Гекторове тіло, намастили його пахучим олієм, вбрали в чистий хітон і вкрили гарним

плащем. Тоді сам Ахілл підняв мерця і поклав на багато прикрашені мари, а воїни віднесли ті мари на повіз.

— Син твій, Пріаме,— сказав Пелід, зайшовши знов до покою,— вернувся до тебе, як того ти бажав. На світанку ти побачиш його й повезеш до Трої. А тепер повечеряймо разом.

Прудконогий господар сам заколов велику вівцю, а білували і смажили воїни. Коли печене м'ясо зняли з рожна, Пелід поділив його на чималі шматки, і всі заходилися їсти. Старий Пріам їв та все поглядав на Ахілла, дивуючися з його вроди й сили. Милувався і герой старим своїм гостем, його лагідним обличчям та мудрою мовою. А коли обидва надивилися один на одного, озвався тоді Дарданід: — Дозволь нам, Зевсів нащадку, іти спочивати. Хай благодійний [196] сон злетить нарешті до мене на ложе спокійне, бо, відколи загинув мій син, я не спав і нічого не їв, а лежав у куряві серед подвір'я і тільки стогнав від —нелюдської муки.

Відразу ж господар дав знак, і меткі служниці поставили в перед-сінку два широкі ліжка, застелили їх пурпуровими килимами, поклали пухові подушки, ще й вовняні ковдри вкритися зверху.

— Ляжеш, Пріаме, отам,— сказав Ахілл,— бо сюди до мене можуть завітати ахеї на раду, як звичай того вимагає. Якби хто побачив тебе, то відразу ж дізнався б про це владущий Агамемнон, і тоді невідомо, чи вивіз би ти мертвого сина до Трої. А надворі спокійно лягай, тільки спершу повідай, скільки день ти ховатимеш богосвітлого Гектора, щоб я не виходив на битву і наших воїнів стримав.

— Спасибі за ласку велику,— розчулено мовив Пріам.— Ти ж знаєш: замкнені ми в Іліоні, а дерево для погребного вогнища

треба возити здалеку, з гір. Дев'ять день годилося б оплакувати Гектора в рідному домі, на десятий — поховати і справити учту жалобну, а наступного дня — насипати високу могилу. Тоді на дванадцятий день можна знову нам битись.

— Хай буде так, як ти кажеш, старче шановний. Я припиняю війну на той час, що ти зажадав.

І попрощавшись, вони розійшлися спати.

Незабаром усі вже міцно спали — і вожді, і воїни, й боги. Тільки Гермес не склепив своїх ясних очей, одно міркуючи, як вивезти Гекторове тіло з ахейського стану.

Ще й на світ не світилось, а Гермес уже став біля ліжка старого царя і сказав:

— Дарданіде Пріаме, ти не чуєш небезпеки, коли можеш так довго спати серед ворогів, здавшись на Ахіллове слово. Ти дав багате викупне за мертвого сина, а за тебе, живого, твої сини, що позоставалися в Трої, дадуть утричі більше дарів, якщо володар мужів Агамемнон уранці тебе зненацька заскочить.

Злякався Пріам, мерщій підвівся й збудив старого Ідея. Гермес уже запряг мулів та коней, і вони затемна виїхали з ворожого стану — ніхто з ахеїв їх не завважив.

Коли добулися вони до броду через хвилі примхливого Скаманд-ру, Гермес покинув Пріама і знову здійнявся на захмарний Олімп. В шатах шафранних Еос над всією простерлась Землею. Коней до міста погнали вони із плачем і стогнанням, Вбитого ж мули везли. Та тільки ніхто не побачив

Їх ні з мужів, ні з жінок, підперезаних пишно, раніше,

Аніж Кассандра, на золоту Афродіту подібна.

Вздріла вона із твердині Пергамської любого батька

На колісниці й міського при ньому окличника Трої,

Мулів побачила далі і Гектора тіло на марах.

Зайшлася віщунка Кассандра плачем і залементувала на весь Іліон:

— Троянці й троянки, поспішайте сюди зустрічати мертвого Гектора. Ви завжди стрічали його, радісно вітаючи, як він переможцем вертався з кривавого бою.

Всі троянці, навіть старі й діти, збіглися, ридма ридаючи, до Скейської брами. Посеред натовпу стали старенька Гекаба і вірна Андромаха. Вони перші опинилися біля повоза й припали до мертвого. Всі жінки голосили і на собі коси, тужний лемент і плач лунали довкола.

Так тривало б і до і; ходу сонця, та нарешті за Пріамовим знаком юрба розступилася, пропускаючи колісницю і повіз до міста.

У царському палаці Гектора поклали на пишно прибране ложе і співці поставали навколо співати погребних пісень. Дзвінко вони починали, а жінки-жалібниці вторували плачем. Першою тужно заголосила білорука Андромаха, припавши мертвому до голови.

— Рано, о Гекторе любий, пішов ти з життя і мене лишив удовою, адже наш син іще зовсім малий. Тепер і він загине, як загине вся Троя священна, бо немає вже нашого оборонця. Зловорожий ахеєць скине нашого первістка з високої вежі, дізнавшись, що батьком його був Гектор великий. А мене заберуть напевне в полон, і там, далеко від рідного краю, я робитиму чорну ганебну роботу. Гекторе любий! Тяжко сумують твої батьки, та я сумую найтяжче, бо на прощання ти не простяг рук до мене із смертного ложа, не сказав мені доброго, втішного слова,— я завжди його згадувала б, вмиваючися сльозами, як твій заповіт.

Так голосила білорука Андромаха, і жінки-жалібниці вторували їй нестримним плачем. Тоді заквилила старенька Гекаба:

— Гекторе, ти був з-поміж усіх синів мені наймиліший. Любили тебе і боги-олімпійці, бо, видно, навіть мертвого боронили тебе. Хоч як знущалися з тебе ахеї, ти лежиш тепер перед нами, наче вмитий росою, ніби то бог Аполлон настиг тебе своєю легкою стрілою.

Так крізь сльози казала Гекаба, і всі вторували їй гірким плачем. [198]

Третьою підійшла прекрасна Єлена і журно мовила:

— О Гекторе, ти завжди був мені дорогий, з першого ж дня, як я приїхала з Парісом до Трої. відтоді вже збігло двадцять довгих літ, і за цей час я не зазнала ніякої кривди від тебе, не почула жодного образливого слова. А як докоряв хтось інший, ти лагідно спиняв його й завжди мене боронив. Ось чому я, бідолашна, плачу і над тобою, і над собою. Більше немає в мене тут вірного друга.

Так казала прекрасна Єлена крізь сльози, і всі вторували їй тяжким плачем.

А тоді Пріам Дарданід послав троянських мужів у гори по дрова для погребного вогнища. Дев'ять день оплакували блискучого Гектора в батьківськім палаці, і дев'ять день возили троянці дрова до міста. На світанку десятого дня винесли вони Гекторове тіло з палацу і під жалобний спів поклали на величезне вогнище. Зайнялися дубові колоди і горіли весь день і всю ніч до самого ранку.

Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,

Стали до вогнища Гектора славного сходитись люди.

А як усі вже зійшлись і велика зібралась громада,

Спершу іскристим вином залили вони всюди багаття,

Де ще трималася сила вогню. Лише після того

Білії кості брати його й друзі в журбі позбирали

З попелу, й сльози рясні із лиць у них бігли струмками.

Кості зібравши усі, пурпуровим м'яким покривалом

їх обгорнули, й тоді, в золотую поклавши їх урну,

Разом до ями глибокої все опустили й до неї

Зверху багато каміння великого щільно наклали

Й пагорб надгробний насипали, варта ж сиділа навколо,

Щоб до часу не напали красивоголінні ахеї.

Швидко надгробок насипавши, всі розійшлися. А потім

Знову зійшлися, і в учті усі учтували преславній

В домі Пріама державця, що Зевсовим був вихованцем.

Гектора так, упокірника коней, вони поховали.

БУЛА ТРОЯ, БУЛИ Й ТРОЯНЦІ...

ГРЕЦІЯ ДО ГРЕКІВ

Греція без греків! Хіба це можливе? Але чотири тисячі років тому, у двадцятому сторіччі до нашої ери, так воно, власне, й було. На півдні Балканського півострова, на островах Егейського моря, на великому острові Кріті мешкали люди зовсім іншого племені. Грецькі (еллінські) племена — іонійці, ахейці, еолійці та інші — почали переселятися з півночі цього півострова на південь близько двадцятого сторіччя до" нашої ери, і цей рух на південь та на острови тривав аж до дванадцятого — одинадцятого сторіч. Останні прийшли войовничі дорійці, озброєні двосічними залізними мечами.

А що ж сталося з первісними мешканцями цієї країни? Перед навалою північних племен вони тікали в неприступні гори, на далекі острови, в заморські краї, ставали невільниками новоприбулих войовників. Поступово навіть їхні імена й назви зникали з сторінок історії. Давні елліни називали їх пелазгами і хоч багато чого запозичили в них, але не розуміли їхньої мови і мали їх за дикунів.

ГОРИ, МОРЕ, ОСТРОВИ

Гарна земля Еллада: чудові гірські краєвиди, морські затоки, безліч островів у морі, що виграє всіма барвами райдуги, пахучі сосни, міртові кущі й запашні трави. Проте з давніх-давен вона не стільки об'єднувала окремі племена, скільки роз'єднувала їх. Кожне трималося за свій клаптик землі й ворогувало з сусідами. На цій землі виростало замало збіжжя, щоб нагодувати всіх її мешканців, хоч було вдосталь винограду та оливок.

Уже на світанку своєї історії елліни опанували мореплавство і вирушили шукати долі га родючої землі до заморських країв. Багато з них поселилися назавжди в тих краях.

МІФИ ТА ІСТОРІЯ

Історія майже кожного народу починається з фантастичних переказів, міфів, легенд, але в них завжди є приховане зерно історичної дійсності, оточене фантазією оповідачів.

Уже давні елліни першого тисячоріччя до нашої ери, слухаючи віршовані оповідання про троянську війну та про пригоди велемудрого Одіссея на суходолі й на морі, не знали, що саме в цих оповіданнях належить до справжньої історії, а що — до палкої фантазії співців-аедів, складачів і виконавців давнього епосу *.

[* Дивіться книжку Гомерова "Одіссея", Київ, "Веселка", 1969, і передмову до неї "Слово про мандри Одіссея, велемудрого володаря Ітаки".]

Довгий час учені вважали події, що про них розповідається в приписуваних давньому аедові Гомеру "Іліаді" та "Одіссеї", не стільки історичними, скільки міфічними.

Але так було до сімдесятих років минулого сторіччя, коли історики, археологи, філологи довідалися про незвичайні відкриття німецького комерсанта й археолога-аматора, який розкопав на малоазійському узбережжі Егейського моря ту саму Трою, про облогу якої розповідається в "Іліаді".

ШАНУВАЛЬНИК ГОМЕРА

Його звали Генріх Шліман. Він народився 1822 року в Німеччині, а помер у Неаполі, в Італії, 1890 року. Відколи хлопчик уперше почув "божественний звук умолкнувшей эллинской речи" — він почав мріяти про гомерівську Трою. Сила художнього слова змусила його беззастережно повірити Гомерові — складачеві "Іліади".

Мрією бідного німецького хлопчика стало розкопати зруйновану невблаганними ахейцями Трою царя Пріама. Він доведе всьому світові, що Троя — не вигадка, не безпідставний міф, а історичний факт.

Так! Але скільки треба було працювати, заощаджувати гроші, щоб за всяку ціну здійснити мрію дитинства!

Вона здійснилася, коли Шліман був уже літньою людиною. Торгівля дала йому необхідні для археологічних розкопок кошти.

Він вирядився до Греції й Туреччини з "Іліадою" Гомера в руках. Невтомний шукач провадив розкопки в Греції на місцях

давніх міст — Мікен, Тірінфа, Орхомена, на острові Ітаці — батьківщині Одіссея.

Нарешті, розкопуючи горб Гисарлик на малоазійському березі, він, як йому здалося годі, знайшов руїни здобутої ахейцями твердині троянського царя Пріама, оспіваної Гомером Трої.

ІЛІОН, АЛЕ НЕ ТОЙ!

Уже згодом виявилося, що хоч розкопки Шлімана відбулися на місці гомерівської Трої, але зруйноване пожежею місто, яке він вважав за руїни Іліона, перестало існувати ще в двадцять першому сторіччі до н. є., тобто за тисячу років до загибелі Трої. Після Шлімана археологи розкопали на тому самому місці залишки принаймні десятьох міст, що існували від 26 ст. до н. є. до середини четвертого ст. до н. є. Серед нашарувань різних епох Шліман не помітив Трої, оспіваної Гомером, 1300-1150 р. р. до н. є. Проте, так чи інакше, факт історичного існування Трої був незаперечно доведений. Залишалося довести, що й події, оспівані в "Іліаді", також були історичні, хоч і прикрашені міфологією, наприклад, такими епізодами, як поява богів серед людей, їхні втручання до боїв ахейців із троянцями тощо.

ХЕТТИ ПРО АХЕЙЦІВ

У другій половині другого тисячоріччя до нашої ери в Малій Азії перестала існувати колись могутня хеттська держава. Архіви клинописних табличок її столиці Хаттусаса (недалеко від сучасної столиці Туреччини Анкари) зберігають назву народу аххіява, ім'я Алаксанду, правителя міста Вілуса, назву Таріус Дехто з сучасних нам дослідників ототожнює народ аххіява з ахейцями, Алаксанду — з Александром (інакше — Парісом), Ві-

лус — із Іліосом (Іліоном), Таріус із Троєю. Це також може бути свідченням на користь історичної основи "Іліади".

ХТО ВОНИ, АХЕЙСЬКІ Й ТРОЯНСЬКІ ГЕРОЇ?

Деякі вчені й до цього часу сумніваються, що події, оспівані в "Ідіаді", справді відбувалися під мурами стародавнього Іліона на суворому узбережжі Троади.

Проте на початку п'ятдесятих років нашого сторіччя світ учених-філологів облетіла звістка: молодий англійський архітектор Майкл Вентріс (1922-1956) навчився розуміти й перекладати написи на глиняних табличках, знайдених у руїнах двох давніх міст: Кно-са на острові Кріті та Пілоса на південному заході Пелопоннесу в континентальній Греції. Ці написи були зроблені близько середини другого тисячоріччя до нашої ери якимось письмом не з 24 літер, як у грецькій абетці, а приблизно з 50 знаків для окремих складів і багатьох знаків для цілих слів *.

Коли вчені розшифрували написи на цих глиняних табличках, то вони прочитали імена Ахіллеса (Ахілла), Гектора, Агамемнона та багатьох інших героїв "Іліади", хоч написи з названими іменами були складені ще до можливого зруйнування Трої ахейцями. Це навело їх на думку, що в цих написах, які всі мали суто діловий характер, ідеться про історичних, а не міфічних осіб.

А ЧОМУ СТАЛАСЯ ТРОЯНСЬКА ВІЙНА?

Якщо вірити міфові, то до війни ахейців проти троянців спричинилося викрадення троянським царевичем Парісом-Александром красуні Єлени, дружини спартанського царя Менелая, брата мікенського царя Агамемнона. За міфом цьому

викраденню посприяла богиня краси й кохання Афродіта, і сталося воно не без волі верховного бога-олімпійця 368" са, який шукав способу втягти людей до згубної війни.

На весілля фессалійського царя Пелея і богині Фетіди, майбутньої матері героя Ахіллеса, були запрошені всі олімпійці, крім богині чвар і розбрату Еріди. Ображена Еріда прийшла без запрошення і кинула на стіл прегарне яблуко з написом: "найпрекраснішій". Три найповажніші богині — Гера, Афіна, Афродіта — засперечалися, котрій з них має належати те яблуко (звідси, до речі, й вираз "яблуко розбрату"). Кожна вважала себе за найпрекраснішу. Врешті-решт вони попрохали Зевса розсудити їх. Громовержець не хотів ображати жодну з трьох великих богинь і вирішив так: нехай цю суперечку розв'яже Па-ріс, син троянського царя Пріама, найвродливіший чоловік. Паріс розгубився, а богині почали наввипередки спокушати його щедрими обіцянками. Гера за яблуко обіцяла йому владу й багатство, Афіна — військову славу, а ніжна Афродіта — найвродливішу з усіх смертних жінок. Царевич дав яблуко Афродіті. Ображені Гера і Афіна розгнівалися не тільки на нього, але й на всіх троянців. А навчений Афродітою Паріс приїхав до Спарти і вмовив красуню Єлену (якій він теж дуже сподобався) втекти з ним до Трої. Розлючений Менелай поскаржився своєму братові Агамемнону, а той скликав усіх ахейських володарів, щоб разом вирушити в похід проти троянців і повернути Менелаеві його дружину Єлену.

Оце, на думку давніх греків, і стало першопричиною десятирічної війни ахейців із троянцями. Можна сперечатися про те, була чи не була Троянська війна. Якщо ж ця війна була насправді, то причину її слід шукати в зіткненні матеріальних інтересів ахейських племен Європи (в "Іліаді" — ахейців, аргосців, данайців) і, можливо, також ахейців Малої Азії — троянців та їхніх союзників. Припустімо навіть, що ахейці з Еллади вимагали, щоб троянці повернули Єлену Менелаєві, але

це могло стати хіба що приводом до війни, а не її основною причиною, яка загублена для нас у темряві минулих" століть.

[* Коли вас цікавить, як були прочитані написи глиняних табличок із Кноса та Пілоса, прочитайте книжку професора С. Я. Лур'є "Заговорившие таблички", Москва, Детгиз, 1960, (Школьная Гіиблиотека).]

Безсумнівне лише те, що була Троя (чи Ідіон), і буди певні події, спогад про які зберігся в давньогрецьких епічних творах. В епосі про ці події розповідається як про такіг що відбулися в далекому минулому. Давні греки цікавилися і самими подіями і їхнім художнім відображенням. Ця цікавість була успадкована від них наступними поколіннями. І сьогодні люди читають в оригіналі, в перекладах, у переказах не лише багату на захоплюючі пригоди "Одіссею", але й віршовану повість про битви ахейців із троянцями — "Іліаду". Ахіллес, Агамемнон, Гектор, Андромаха, Єлена, Паріс, Діомед, Одіссей, Патрокл, Пріам — це не просто імена, а живі люди, чиї добрі та погані вчинки, слова, доля і досі хвилюють нас.

ТРОЯНСЬКА ВІЙНА В ТВОРАХ МИСТЕЦТВА

Звичайно, давнім грекам більше було відомо про героїв Троянської війни, ніж нам із вами, проте згодом їхній епос став невід'ємною частиною спільної європейським народам культури.

В післягомерівській літературі про події Троянської війни та її наслідки складали трагедії найвидатніші драматурги: Есхіл (трилогія "Орестейя"), Софокл ("Еант", "Філоктет"), Евріпід ("Гекаба", "Орест", "Андромаха", "Троянки", "Єлена", "Електра", "Іфігенія в Ав-ліді", "Іфігенія в Тавріді"). Римський драматург Л. Анней Сенека, наслідуючи греків, склав трагедії "Агамемнон" і "Троянки". Можна сказати, що образами Гомерового епосу

насичена вся антична — грецька та римська література, а також скульптура і живопис. На давніх вазах, що зберігаються в різних музеях, відтворено богів і героїв, сцени боїв ахейців із троянцями. У скіфських могилах на Україні археологи знайшли кілька золотих го-ритів (сагайдаків для луків і стріл), на яких дуже майстерно зображено життя Ахіллеса від його народження до загибелі під мурами Іліона. Цього героя особливо шанували мешканці міста Ольвії, руїни якого можна побачити і тепер на березі Дніпровсько-Бузького лиману біля села Парутине. Давньогрецький епос був джерелом натхнення і для художників нових часів. Російський художник Карл Брюллов створив серію малюнків на теми цього епосу: "Сварка Ахіллеса з Агамемноном", "Прощання Гектора з Андромахою", "Загибель Трої", "Повернення Одіссея". До нього художник із України Антін Лосенко написав картину "Прощання Гектора з Андромахою". Напевно усі ви знаєте славетну скульптурну групу, створену давньогрецькими митцями з острова Родосу — Гагесандром, Атанодором і Полідором — загибель троянського жерця Лаокоонта і його синів від змій (тепер вона в Римі). До наших часів збереглися такі твори давньогрецької скульптури, як Менелай із тілом Патрокла (тепер у Флоренції), Одіссей із оголеним мечем (тепер у Венеції) і битва ахейців із троянцями, відтворена в скульптурних фігурах храму богині Афіни па острові Егіні (тепер у Мюнхені). Як і живописці, так і скульптори нових часів зверталися до гомерівського епосу. Російський скульптор Михайло Козловський вирізьбив композиції "Ахіллес із тілом Патрокла" і "Ахіллес на ліжку". Відомий вам автор пам'ятників Шевченкові в Києві, Харкові, Каневі — Матвій Манізер на початку своєї творчої діяльності створив рельєф "Гнів Ахіллеса".

ЩО БУЛО ДО "ІЛІАДИ"

Давньому оповіданню про події останнього року Троянської війни передували оповідання про її причини, початок, перші

роки. Вже після того, як було складено "Іліаду" та "Одіссею", ці оповідання були об'єднані в епічному творі під назвою "Кіпрії". В ньому йшлося про те, як Зевс із іншими богами вирішив, що на землі стало забагато людей і тому треба втягти їх до згубної війни. Розповідалося тут також про сварку богинь на весіллі Пелея і Фетіди, про Парісів суд та викрадення Єлени Парісом.

Про ці події ви вже знаєте. Залишається ще сказати, що перша спроба ахейців вирушити в похід на Трою закінчилася невдачею, бо вони не потрапили до Трої, а замість неї опинилися в Тевтранії, країні царя Телефа. До того ж страшенна буря мало не знищила всі їхні кораблі. Нарешті, мікенський цар Агамемноп вдруге зібрав ахейських владарів із їхніми військами у приморському містечку Авліді, й лише тоді ахейці на своїх кораблях вирушили проти троянців та їхніх численних союзників.

Проте столиця троянського царя Пріама — Троя із могутньою фортецею на горі (званою "Пергамами Трої" чи просто "Пергамом") була неприступна, бо самі боги обвели її величезним муром. Минали роки, а грізні войовники ахейці, розташувавши свій табір на березі поблизу кораблів, все не мали успіху. Війна, як і хотіли боги, губила багато людей і в ахейців, і в троянців. Ахейські проводирі почали сваритися між собою за здобич. Крім того, серед воїнів ширилося невдоволення Агамемноном і Менелаем, через яких їм доводилося воювати.

Незвичайний твір "Іліада"! Вона починається в першій пісні (рапсодії) з гніву Ахіл-леса на Агамемнона, але далі син Пелея не бере участі в подіях аж до дев'ятнадцятої пісні, де кидається в бій, щоб помститися за смерть свого друга Патрокла і вбити троянського героя Гектора. Закінчується "Іліада" похороном найдоблеснішого з троянців: "Гектора так, упокірника коней, вони поховали".

Але облога Трої (чи Іліона) на цьому не завершилася. Про те, що було далі, розповідається в інших, пізніших за часом складання епічних творах, що збереглися лише в небагатьох уривках і переказах.

А ЩО БУЛО ПІСЛЯ "ІЛІАДИ"?

В "Ефіопіді", приписуваній Арктінові з Мілета, дія починається з прибуття на допомогу обложеним троянцям прекрасної Пентесілеї — проводирки войовничих жінок — амазонок. Ця подія мало не змінила весь хід війни, бо Ахіллес, який жорстоко помстився на троянцях за смерть свого улюбленця Патрокла, запалав коханням до цієї красуні-войовниці. В одній із сутичок він зіткнувся із невідомим супротивником, чиє обличчя було прикрите забороло м. Ахіллес переміг невідомого, але коли зняв із нього шолом, виявилося, що то була прекрасна амазонка, яка сконала в обіймах закоханого героя — свого вбивці. Ахіллес у розпачі залишає поле бою, забувши про своє войовниче завзяття. Саме тоді з далекої Ефіопії (це міфічна, а не історична країна) прибуває до троянців могутній герой Мемнон, син богині світанку Еос. Натхнені його мужністю, оборонці Трої знову успішно відбивають напади ахейців. У кривавій сутичці Мемнон убиває Антілоха, такого ж близького друга Ахіллеса, як і Патрокл. Довідавшись про це, нестримний у своєму гніві Пелеїв син кидається в битву і стає на герць із Мемноном, який гине від руки ахейського героя. В розпалі бою, переслідуючи троянців, пригнічених загибеллю Мемнона, Ахіллес на чолі ахейського загону вдирається до Пріамової твердині. Битва відбувається в самій фортеці. Паріс бачить Ахіллеса і натягує свій лук: стріла, що влучила саме в п'яту — єдине вразливе місце ахейського героя, обриває його коротке й славне життя. Нема вже ні Гектора, ні Ахіллеса. Троянці тріумфують. Здається, перемога тепер на їхньому боці. Навколо тіла ахейського героя точиться запекіий бій. Одіссей і Еант Теламопід відбивають тіло героя в

троянців, але згодом між обома ахейцями виникає сварка — кому належатиме Ахіллесів обладунок. Розлючений Еант божеволіє і сам убиває себе. "Ефіопіда" закінчується описом похорону Ахіллеса.

"Ефіопіду" продовжують два епічні твори: "Мала Іліада", приписувана Лесху, синові Есхіліна, з острова Лесбосу, та "Зруйнування Іліона" (можливо, згаданого вже Арктіна). Після смерті Ахіллеса в битвах із троянцями відзначається Неоптолем, син Ахіллеса й Де-ідамії. Він привозить із острова Лемносу скривдженого ахейцями героя Філоктета, власника лука самого Геракла (ахейцям було провіщено, що без того лука їм не здобути Трої). Стрілою з Гераклового лука Філоктет убиває Паріса, але троянці продовжують опір. Вони знають, що ахейцям не перемогти їх, поки в храмі Афіни Паллади перебуває статуя богині — Палладіон. Знають про це і ахейці. Якось уночі Одіссей із Діомедом непомітно прокрадаються до храму й виносять із міста статую — запоруку непереможності його мешканців. Але й цього не досить, щоб здобути Пріамову твердиню.

КІНЬ ПОСЕЙДОНА І ЗДОБУТТЯ ТРОЇ

Одіссей пропонує вдатися до хитрощів. За його порадою ахейці будують із дерева величезного коня, всередині якого був сховок для воїнів. Одного рапку здивовані троянці бачать, що табір ахейців спорожнів, а їхні кораблі відпливли далеко від берега. Що ж сталося? Ахеєдь Сінон, який удає з себе перебіжчика, пояснює, нібито ахейці вирішили припинити безнадійну облогу Іліона та повернутися на батьківщину. Цього дивовижного коня вони спорудили для троянців, щоб ті принесли його в жертву богові Посейдону.

Даремно жрець Посейдона Лаокоонт застерігав сп'янілих від радощів гаданої перемоги підданців старого Пріама.

Олімпійські боги вже винесли вирок: місто має загинути. На очах у всіх троянців із моря вийшли дві величезні змії й задушили жерця Лаокоонта та обох його синів.

Увесь день святкували легковірні троянці свою перемогу. Вони розламали складений колись богами мур, бо не спромоглися втягти дерев'яного коня до міста крізь браму. А вночі підступний Сінон відчинив у череві коня непомітні дверцята й випустив захованих там воїнів. Тим часом під місто повернулося вже ахейське військо.

Це була остання ніч неприступної Трої. Почалася жахлива різанина. Ахейці вбивали беззбройних воїнів, забирали в полон жінок та дітей, підпалювали будинки. Жорстокий Неоптолем власноручно вбив старого царя Пріама, що шукав порятунку при жертовнику Зевса> Так завершилася десятирічна облога Іліона, якого боги прирекли на загибель. В епічному творі "Ностой" ("Повернення"), автором якого називають Гагія З Тройзена, розповідалося про повернення на батьківщину тих ахейських героїв, що залишилися живими. Серед них був і відомий вам Одіссей, син Лаерта, з Ітаки, дивовижні пригоди якого лягли в основу іншої поеми Гомера — "Одіссеї".

ПОЖЕЖА ТА ВТЕЧА ЕНЕЯ

Тієї фатальної ночі з охопленого полум'ям Іліона пощастило втекти лише героєві Енею з старим батьком Анхісом, малим сином Асканієм і кількома супутниками... Про долю Енея та його нащадків римський поет Публій Вергілій Марон склав епічну поему "Енеїду". Як ви знаєте, наша нова література почалася з перелицьованої "Енеїди" Івана Котляревського. В такий спосіб українська література пов'язується з гомерівським епосом.

Андрій Білецький

СЛОВНИК МІФОЛОГІЧНИХ ІМЕН І ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

АВЛІДА — давньогрецьке місто на узбережжі Егейського моря. Поблизу нього безвітря затримало ахейські кораблі, що пливли воювати Трою.

АВТОМЕДОНТ —візничий мірмідонського вождя Ахіллеса.

АГАМЕМНОН — син аргоського царя Атрея, володар Мікен, вождь усіх ахейців у Троянській війні.

АІД (лат. ПЛУТОН) — бог підземного світу, син Кроноса й Реї, брат Зевса, Посейдона і Деметри. Після розподілу світу між трьома— братами Аїд одержав підземне царство, де живуть душі померлих. У грецьких міфах Аїдом часто зветься саме царство мертвих.

АЛКМЕНА — мікенська царівна, що народила Зевсові сина — славетного героя Геракла.

АНДРОМАХА — дружина троянського вождя Гектора.

АНТІЛОХ — син пілоського царя Нестора, Ахіллесів друг.

АНХІС (АНХІЗ) —онук троянського царя їла, вождь дарданів, улюбленець богині Афродіти, яка народила йому сина Енея.

АНОЛЛОН (ФЕБ) — син Зевса й богині Лето, один з найважливіших богів грецької міфології. Спершу Аполлон був богом скотарства і землеробства, згодом — опікуном мистецтва і муз, богом сонця і світла (звідси його друге ім'я — Феб, що означає "світлий"). Давні греки зображували Аполлона прекрасним юнаком із луком або лірою в руках.

АРГОС — північно-східна частина півострова Пелопоннес; плем'я, що населяло її, звалося аргосцями або аргів'янами.

АРЕЙ (лат. МАРС) —син Зевса і Гери, бог війни, символ войовничості.

АРТЕМІДА — дочка Зевса й Лето, Аполлонова сестра-близнючка, богиня мисливства, покровителька звірів. її зображували молодою дівчиною в короткому хітоні, з луком і стрілами.

АСКЛЕПІЙ (лат. ЕСКУЛАП) — Аполлонів син, бог лікування. Аполлон віддав сина на виховання кентавру Хірону, від якого Асклепій навчився лікувати. Згодом він уславився як неперевершений лікар, що вмів навіть оживляти мертвих. За Це розгніваний Зевс убив Асклепія блискавкою. Давні греки зображували Асклепія з патерицею, навколо якої обвилася змія.

АТРЕЙ — аргоський цар, батько Агамемнона і Менелая.

АФІНА ПАЛЛАДА (лат. МШЕРВА) — одна з найголовніших богинь грецької міфології, улюблена дочка Зевса. Афіпа — богиня мудрості, наук, мирної праці й переможної війни. У Троянській війні підтримувала ахейців, ображена тим, що Паріс віддав яблуко, призначене "найпрекраснішій", не їй, а богині кохання Афродіті. Греки зображували Афіну Палладу у вигляді величної жінки у військовому вбранні, із щитом, списом і в шоломі.

АФРОДІТА (КІПРГДА, лат. ВЕНЕРА) — богиня кохання і вроди, дочка Зевса і Океаніди Діони; за іншим варіантом — народилася з морського шумовиння біля острова Кіпру, тому і зветься часто Кіпрідою. Мала багатьох смертних дітей, у тому

числі Енея. Образ Афро-діти часто надихав античних митців. Фідій, Праксітель та інші скульптори давнини зобразили Афродіту як ідеал жіночої вроди. До наших днів збереглося кілька статуй Афродіти, з них найуславленіша — Венера Мілоська, що Зберігається в паризькому музеї Луврі.

АХЕЙЦІ (АХЕЇ) — одне з найбільших давніх племен, що заселяли територію сучасної Греції. Гомер називає ахейцями (так само, як аргів'янами чи данайцями) усіх греків взагалі.

АХІЛЛЕС (АХІЛЛ) — наймогутніший і найхоробріший герой Троянської війни, вождь мірмідонців, син фессалійського царя Пелея і морської богині Фетіди. Коли Ахіллесові довелося вибирати між життям довгим, але бездіяльним, і коротким, але звитяжним, він обрав останнє. Загинув у битві під Троєю від Парісової стріли, що її скерував бог Аполлон.

БОРЕЇЇ — холодний північний вітер, брат вітрів Зефіра, Евра і Нота. Батьками їхніми були Астрей (зоряне небо) та Еос (світанкова зоря).

БРІСЕІДА — дочка жерця Бріса, Ахіллесова бранка.

ГЕБА — богиня юності, дочка Зевса й Гери. Зображували її молодою дівчиною, на голові — вінок із квітів, у руках — золотий келих, бо на Олімпі вона підносила богам нектар у золотих келихах.

ГЕКАБА (ГЕКУБА) —дружина троянського царя Пріама, мати багатьох дітей, у тому числі Гектора, Паріса, Гелена, Кассандри, Лаодіки.

ГЕКТОР — троянський герой, старший син царя Пріама і Гекаби. Мав дружину Андромаху і сипа Астіанакта. Під час війни з ахейцями стояв на чолі троянського війська.

ГЕЛЕН —син царя Пріама і Гекаби, мав дар віщування і передрік падіння Трої.

ГЕЛЛЕСПОНТ — морська протока, що в наш час зветься Дарданелли.

ГЕРА (лат. ЮНОНА) — головна богиня Олімпу, Зевсова дружина, мати Гефеста, Арея і Геби. Була покровителькою родинного життя, охоронницею шлюбів. Мала владну й жорстоку вдачу.

ГЕРАКЛ (лат. ГЕРКУЛЕС) — син Зєвса і мікенської владарівнн Алкмени, народний герой, втілення сили, мужності, відваги. Уславився своїми подвигами: звільнив прикутого до скелі титана Проме-тея, подолав Антея, переміг пекельного пса Кербера, очистив стайні царя Авгія, задушив Йєменського лева тощо. Після смерті Геракла Зевс узяв його на Олімп, зробив напівбогом і одружив із Гебою.

ГЕФЕСТ (лат. ВУЛКАН) —бог вогню і ковальства, син Зевса і Гери. У суперечках битькік завжди тримав сторону матері, за що Зевс скинув його з Олімпу. Упавши на скелястий острів Лемнос, Гефест відтоді став шкутильгати.

ГІПНОС — бог сну, сип Ночі, брат-близнюк Смерті. Його найчастіше зображували крилатим юнаком, з рогом сновидінь у руках.

ГЛАВК — вождь лікійців, один із найхоробріших союзпиків троянців у війні.

ГОРГОНА — чудовисько, демон підземного світу. Відтята голова Горгони була прикріплена до Зевсової егіди — щита, обтягненого шкурою. Часом егідою користувалася Афіна Паллада.

ДАНАЙЦІ _ див. АХЕЙЦІ.

ДАНАЯ — аргоська царівна, яка народила Зєвсові сина Персея, що згодом став славетним героєм.

ДАРДАН — син Зевса й Електри, дочки Атланта, міфічний родоначальник троянців (дарданів).

ДЕЇФОБ —син Пріама і Гекаби, один із захисників Трої.

ДЕМЕТРА (лат. ЦЕРЕРА) — дочка Кроноса і Реї, Зевсова сестра, богиня родючості й хліборобства, опікунка шлюбу і родини. Деметра начебто подарувала людям колосок пшениці й навчила їх вирощувати хліб.

ДІОМЕД — внук аргоського царя Адраста, син Тідея; брав участь у Троянській війні й уславився як герой, що поступався мужністю тільки Ахіллесові.

ДЮНА — дочка Океана і Тетії, титаніда, що народила Звисові дочку Афродіту.

ДІОНІС (ВАКХ) —син З^вса і фіванської царівни Семели, бог вина, виноградарства, веселощів і насолоди життям. Навчив людей вирощувати виноград та робити вино.

ЕАНТИ (АЯКСИ) — імена двох ахейських героїв, що воювали Трою: Еант великий, син саламінського царя Теламона, дужий і ви-сочешшй па зріст; його друг Еант малий, син локрідсько-го

царя Оїлея, краще за всіх ахейців метав спис. Обидва уславилися як герої Троянської війни.

ЕВР —східний вітер (див. БОРЕЙ).

ЕДІП — фіванський цар, з ім'ям якого пов'язаний цикл давньогрецьких міфів.

ЕНЕЇ — троянський герой, вождь дарданів, син Анхіса й Афродіти, родич царя Пріама. Під час Троянської війни йому особливо допомагали боги, виконуючи Зєвсову волю, за якою після загибелі Пріамового роду пад троянцями володарювати мав Еней, а згодом його нащадки.

ЕОС (лат. АВРОРА) —богиня ранкової зорі, сестра Геліоса (сонця) і Селени (місяця). Від Еос народилося четверо вітрів і безліч зірок. Народна уява змальовувала Еос молодою красунею З рожевими крилами; щоранку вона виїздить на золотій колісниці з Океану на небо, відчиняє браму сонцю і з золотого глечика поливає землю росою.

ЕРІДЛ — богиня розбрату і сварок, сестра і супутниця бога війни Арся. Саме Еріда на весільному святі Пелея і Фетіди підкинула яблуко з написом "найпрекраснішій", що врешті призвело до Троянської війни.

ЕРЇНІІ (ЕВМЕНІДИ) — богині помсти, що живуть в Аїді. Вони переслідують клятвопорушників, негостинних людей, а найсуворіше — убивць.

ЕФІОПИ — дослівно: обпалені сонцем. Так давні греки називали міфічний темношкірий народ, любий богам. Жили ефіопи нібито на обох краях світу — на сході (в Індії) і на заході (в Африці).

ЄЛЕНА — дочка Зєвса і смертної жінки Леди, надзвичайна красуня, дружина спартанського володаря Менелая. блену викрав Пріамів син Паріс, що стало приводом до Троянської війни.

ЗЕВС (лат. ЮПІТЕР) —верховний бог у грецькій міфології, син Кроноса (звідси його ім'я Кронід чи Кроніон) та Реї, необмежений володар світу. Сидячи на верховині Олімпу, керує небесними явищами — громом, блискавкою, ганяє хмари; керує людством, законами, правом, людською долею. Він батько багатьох богів та героїв.

ЗЕФІР —теплий західний вітер (див. БОРЕЙ).

ЇДА —гірське пасмо в Троаді (Мала Азія).

ІДОМЕНЕИ — крітський цар, Міносів онук, герой Троянської війни.

ІЛ — цар дарданів, правпук Дардана, засновник міста Трої, що на його честь звалася також Іліоном. Його внуком був троянський цар Пріам.

ІРІДА —богиня райдуги, вісниця олімпійських богів.

ІТАКА —острів в Іонічному морі, батьківщина Одіссея.

КАЛХАІІТ — жрець, віщун, учасник походу ахейців на Трою. Пе-

редрік, що Троянська війна триватиме десять років.

КАССАНДРА — дочка царя Пріама, яку Аполлон зробив віщункою. Але Кассандра не відповіла на його кохання, і за те Аполлон зробив так, що ніхто не вірив її віщуванню.

КЕРИ — лихі жінки-демони, діти Ночі, що по смерті людини одразу ж забирають в неї душу. Давні греки мали Кер за втілення смерті й зла.

КІПРЇДА —див. АФРОДІТА.

КРОНОС (КРОН, —титан, син Урана (Неба) і Геї (Землі); скинувши батька, лат. САТУРН) Кронос став панувати над світом. Згодом його скинув рідний син Зевс.

ЛАЕРТ — ітакійський володар, Одіссеїв батько.

ЛАКЕДЕМОН — край на південному сході Пелопоннесу із містом Спартою, де владарював Менелай.

ЛАОДІКА —троянська царівна, дочка Пріама і Гекаби.

ЛАПЇТИ — міфічне войовниче плем'я, що жиле у Фессалії, звідки вигнало кентаврів.

ЛЕСБОС — острів в Егейському морі.

ЛЕТО (ЛАТОНА) — титаніда, мати Аполдона іі Артемідн.

ЛІКАОН — один з Пріамових синів, що їх повбивав Ахіллес.

ЛІКЇЯ — країна в південно-західній частині Малої Азії.

МАХАОН — син Асклепія, що навчився від батька лікувати людей; брав участь у Троянській війні на боці ахейців.

МЕНАДИ (ВАКХАНКИ) — супутниці Діоніса.

МЕНЕЛАЙ — спартанський володар, Атрідів син, молодший брат Агамемнона. Коли Паріс викрав його дружину Єлену, Менелай зібрав разом із братом ахейців воювати Трою.

МІКЕНИ — місто в північно-східній частині Пелопоннесу, де володарював Агамемноп. Центр прадавньої грецької культури.

МІНОС — міфічний цар острова Кріту, син Зевса і Європи, після смерті став суддею мертвих в Аїді.

МІРМІДОНЦІ — назва грецького племені у Фессалії. Під час Троянської війни вождем мірмідонців був Ахіллес.

МОЙРИ (лат. ПАРКИ) —богині людської долі, дочки Зевса і Феміди; давні греки Зображували їх як трьох старих жінок, що прядуть нитку людського життя.

НЕКТАР — напій богів, що давав їм безсмертя і вічну юність.

НЕЛЕЙ —пілоський цар, у якого Геракл убив усіх синів, крім Нестора, що став згодом царем Пілосу.

НЕРЕЙ — морське божество, добрий, мудрий і справедливий дід; втілення спокійного моря. Жив у глибинах Егейськото моря у підводному палаці.

НЕРЕЇДИ — морські німфи, дочки бога Нерея. Вони доброзичливі до людей, допомагають їм у біді на морі. їх

зображували у вигляді прекрасних дівчат, оточених морськими чудовиськами.

НЕСТОР — пілоський цар, один із найстарших і наймудріших ахейських героїв під час Троянської війни.

НІМФИ —безжурні, веселі Зевсові доньки, що втілювали різні сили та явища природи.

НОТ — південний вітер, що приносив грекам тумани й дощі (див. БОРЕЙ).

ОДІССЕЙ — володар острова Ітаки, син Лаерта, втілення мудрості, розважності, хитрощів. Саме завдяки цим рисам він став одним із найвизначніших героїв Троянської війни.

ОКЕАН — батько богів. Давні греки уявляли його величезною рікою, що оточує звідусіль землю. Звідти начебто витікають всі річки й джерела, звідти сходять і туди сідають сонце, місяць і зорі.

ОКЕАНІДИ — морські німфи, дочки Океана і Тетії.

ОЛІМП — гора в Греції з десятьма вершинами. За грецькою міфологією, па Олімпі жили боги.

ОРИ — богині, що відали зміною пір року в природі. На Олімпі вони відчиняли й зачиняли небесну браму.

ПАРІС —троянський царевич, син Пріама і Гекаби, який викрав у спартанського володаря Менелая дружину Єлену і цим викликав Троянську війну.

ПАТРОКЛ — найближчий друг Ахіллеса, загинув під Троєю від руки Гектора.

ПЕЛЕЙ — фессалійський володар, син царя Еака, брат Теламона; від шлюбу Пелея з морською богинею Фетідою народився Ахіллес.

ПЕРСЕЙ —герой багатьох грецьких міфів, сип Зевса і аргоської царівни Данаї.

ПІЛОС —край і місто на південному заході Пелопоннесу, де царював Нестор.

ПОСЕЙДОН (лат. НЕПТУН) — брат Зевса, Аїда і Деметри, бог моря, хитач землі. Давні греки уявляли його у вигляді могутнього чоловіка З тризубцем, яким він розколює скелі та здіймає бурі на морі.

ПРІАМ — останній троянський володар, опук царя їла і нащадок Дардана (тому — Дарданід), мав багато дітей, яких майже всіх пережив.

РЕС — фракійський цар, союзник троянців, власник прекрасних коней.

РЕЯ — Кроносова дружина, мати Зевса та інших Кронідів.

САРПЕДОН — лікійський цар, син Зевса і смертної жінки Лаодамії, союзник троянців, якого убив Патрокл.

СКАМАНДР —річка у Троянській долині.

СПАРТА — столиця в Лакедемоні, де царював Менелай.

СТІКС — річка в підземному царстві мертвих.

ТАРТАР — найглибша частина царства мертвих.

ТЕВКР —син Теламопа й Гесіони, однокровний брат Еанта великого, найкращий стрілець серед ахейців у Троянській війні.

ТЕТІЯ —дочка Урана і Геї (Неба й Землі), титаніда, дружина Океана, мати богів, трьох тисяч океанід і всіх річок.

ТИТАНИ — божества старшого покоління, діти Урана і Геї (Неба й Землі), що повстали проти батька і скинули його. Панувати став Крон, а його згодом скинув рідний син Зевс- Частина титанів приєдналася до Зевса (напр., Океан), але більшість піднялася на боротьбу з богами Олімпу. Зевс переміг титанів і скинув їх у Тартар.

ТІДЕЙ — батько героя Троянської війни Діомеда. Уславився своїми перемогами над численними ворогами.

ТРОЯ — місто, яке збудував цар Іл у Малій Азії па березі Егейського моря і за яке майже десять років точилася війна ахейців з троянцями.

ФЕМІДА — дочка Урана і Геї, богиня справедливості й правосуддя. Феміда була порадницею Зевса й наглядала за тим, щоб ні люди, ані боги не порушували закопів. Греки зображували її жінкою із зав'язаними очима (як символ безсторонності), з терезами в руках.

ФЕТІДА —дочка морського бога Нерея, дружина мірмідонського царя Пелея, Ахіллесова мати. На весілля Фетіди і Пелея запрошені були всі боги, крім Еріди, богині розбрату. Еріда помстилася, підкинувши гостям яблуко з написом

"найпрекраснішій". Три богині-Гера, Афіна Паллада і Афродіта — претендували на яблуко, але дістала його Афродіта, що викликало гнів двох інших богинь і врешті призвело до Троянської війни.

ФІВИ — колишня столиця Єгипту, одне з найбільших і найбагатших міст стародавнього світу. Краса і багатство Фів оспівані у творах давніх грецьких поетів і в епосі. Це так Звані стобрамні Фіви. Були також семибрамні Фіви — місто в Центральній Греції. Гомер згадує ще одні Фіви — малоазійське місто, звідки родом Андромаха.

ФІЛОКТЕТ —грецький герой, якому Геракл, вмираючи, передав свій лук і стріли.

ФРАКІЯ — північно-східна країна Балканського півострова.

ФТІЯ — столиця мірмідонців у Фессалії.

ХАРІТИ (лат. ГРАЦІЇ) — Зевсові дочки, богині краси, радості я жіночності. Супроводжували Афродіту, Гермеса, Діоніса та ін. богів.

ХРІС — жрець бога Аполлона, батько Хрісеїдн, полонянки царя Агамемнона, який змушений був повернути її Хрісові, щоб не гнівити Аполлона.